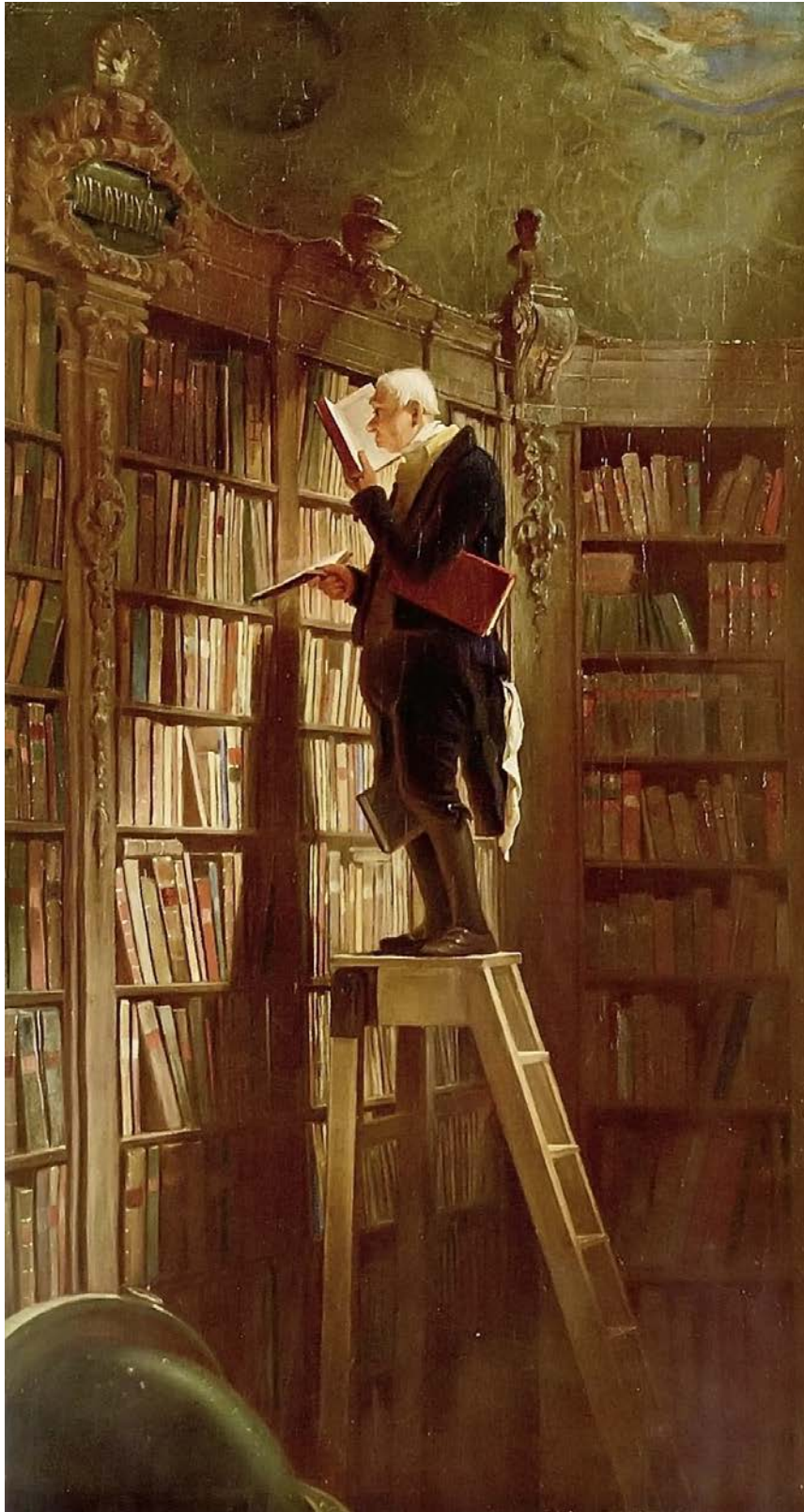

FONS LIBRARIS I DOCUMENTALS SECULARITZATS DURANT LES DESAMORTITZACIONS DEL SEGLE XIX A CATALUNYA: Creació del sistema bibliotecari, pèrdua, comerç i col·leccionisme del llibre.

Joan Josep Pons López
joanpons@ub.edu
NIUB.11333066
Treball de final del Màster en
Biblioteques i Col·leccions
Patrimonials
Facultat de Biblioteconomia i
documentació
Juliol 2018
Tutor: Pedro Rueda Ramírez

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

El ratolí de biblioteca (Der Bücherwurm). Pintat per Carl Spitzweg al 1850 (49.5cm×26.8cm). Actualment conservat al Museum Georg Schäfer, Schweinfurt, Alemanya.

Resum:

El present treball és un estat de la qüestió al voltant de la bibliografia i les fonts disponibles per l'estudi de la transmissió de llibres i documents d'arxiu des de les institucions religioses, cap a les biblioteques i arxius provincials i nacionals. Per tal d'il·lustrar el procés, s'explica de forma general com es va dur a terme en l'àmbit estatal, i s'estudia amb més profunditat el procés a Catalunya. Paral·lelament es vol realitzar un estat de la qüestió més específic, al voltant de la destrucció i del comerç internacional de llibres rars i prohibits. Tot el treball està emmarcat durant les desamortitzacions del segle XIX.

Resumen:

El presente trabajo es un estado de la cuestión en torno a la bibliografía y las fuentes disponibles para el estudio de la transmisión de libros y documentos de archivo, desde las instituciones religiosas a las bibliotecas y archivos provinciales y nacionales. Para ilustrar el proceso, se explica de forma general cómo se llevó a cabo en el ámbito nacional, y se estudia con más profundidad el proceso en Cataluña. Paralelamente se quiere realizar un estado de la cuestión más específico, en torno a la destrucción y del comercio internacional de libros raros y prohibidos. Todo el trabajo está enmarcado durante las desamortizaciones del siglo XIX.

Abstract:

The present work is a state of affairs around the literature and available sources for the study of the transmission of books and archival documents from religious institutions at provincial and national libraries and archives. To illustrate the process, as explained in general carried out at national level, and the process is studied more thoroughly and more specifically in Catalonia. At the same time, a state of the most specific issue, about the destruction and international trade of rare and prohibited books, is wanted. All work is framed around the confiscations during the nineteenth century.

Paraules clau: Biblioteques, Llibres, Documentació, Arxius, Expropiació, Béns mobles, Béns Culturals, Béns de caràcter artístic. Catàlegs d'institucions religioses, Comissions de desamortització, Lots de béns mobles, Inventaris de desamortització, Antics posseïdors, fons i col·leccions privades i religioses, Manuscrits, Subhastes de béns mobles, obres d'art o llibres, comerç i destrucció de llibres.

Palabras clave: Bibliotecas, Libros, Documentación, Archivos, Expropiación, Bienes muebles, Bienes Culturales, Bienes de carácter artístico. Catálogos de instituciones religiosas, Comisiones de desamortización, Lotes de bienes muebles, Inventarios de desamortización, Antiguos poseedores, fondos y colecciones privadas y religiosas, Manuscritos, Subastas de bienes muebles, obras de arte o libros, comercio y destrucción de libros.

Keywords: Libraries, Books, Documents, Files, expropriation, Movable, Cultural Property, Real character art. Catalogs religious institutions, commissions confiscation Lots of movable inventories, confiscation, Former owners, private and religious Collections, Manuscripts auctions of movable works of art or books, book destruction and trade.

Capítol I Justificació del tema	6
1.1 Justificació	6
1.2 Objectius	8
1.3 Metodologia	12
Capítol II Introducció a les fonts	14
2.1 Bibliografia general sobre les desamortitzacions: Fonts primàries i historiogràfiques.	15
2.2 Bibliografia d'arxivers i documentalistes	17
2.3 Les Comissions i els Inventaris de desamortització	19
2.4 Catàlegs de monestirs secularitzats conservats a la Biblioteca de Reserva de la UB	24
2.5 Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos	28
2.6 Catàlegs de llibreters	33
2.7 Fons personals i col·leccions privades	37
Capítol III Context històric i geogràfic	38
3.1 Primera fase, els antecedents: 1766 a 1830	38
3.2 Segona fase, desamortitzacions de Mendizábal i Espartero: 1830 a 1845	41
3.3 Tercera fase, la consolidació del sistema bibliotecari: 1845 a 1895	44
3.4 Context geogràfic	46
3.5 El procés a Ultramar i les colònies	47
3.6 Altres models desamortitzadors internacionals	54
Capítol IV - Pèrdua, destrucció i lladronici de llibres secularitzats	55
4.1 Resultats de les desamortitzacions sobre la documentació i els llibres	55
4.2 Censura i repressió cultural, crema o destrucció de biblioteques, llibres i arxius.	64
Capítol V - La procedència: Monestirs i Convents de Catalunya i Barcelona	66
5.1 Girona	68
5.2 Lleida	70
5.3 Tarragona	73
5.4 Barcelona	75
5.4.1 El Convent Santa Caterina	76
5.4.2 El Convent de l'orde de la Mercè	76
5.4.3 El convent de Sant Josep	77
5.4.4 La Cartoixa de Montalegre	78
Capítol VI - La destinació: l'origen dels arxius i biblioteques provincials al segle XIX	80
6.1 Processos de creació de biblioteques i arxius a Espanya	80
6.1.1 Biblioteca Nacional d'Espanya	81
6.1.2 Archivo Historico Nacional	83
6.1.3 Real Academia de Bellas Artes de San Fernando	84
6.1.4 Reales Estudios de San Isidro	85
6.2 La Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona	87

6.3 Biblioteca nacional de Catalunya	89
6.4 L'Arxiu de la Corona d'Aragó	90
6.5 La Biblioteca pública de Girona Carles Rahola	92
6.6 Biblioteca Pública de Lleida	94
6.7 Biblioteca Pública de Tarragona	95
6.8 Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona	96
6.9 Arxiu Nacional de Catalunya	97
Capítol VII - Comerç internacional de llibres rars	98
7.1 Bibliòfils, exiliats i la llibreria antiquària	100
7.2 Regne unit	108
7.3 Rússia	117
Capítol VIII - Conclusions	122
Capítol IX - Línies futures de recerca	125
Capítol X - Bibliografia	127
Capítol XI - Annexos	142
1. Inventaris de les comissions	142
2. Breu cronologia de les desamortitzacions	148
3. Textos i documents	150
4. Donacions particulars i adquisicions de la Biblioteca Nacional.	153
5. Carta de la CNG (comissió nacional general) de la Biblioteca provincial de Lleida.	159
6. Llista de refugiats que rebien subsidis del govern francès	161
7. Carta de Salvá suplicant el permís del papa Pius VII per poder llegir i tenir llibres prohibits	162
8. Documents localitzats per Vsevolod Bagno a la Biblioteca Imperial de San Petersburg	163
9. Llista de catàlegs de biblioteques conventuals i monacals a la Biblioteca de Reserva	165
10. Estudi de cas de 4 volums de possible procedència espanyola a la Biblioteca Bodleian	167
11. Inventaris de desamortització	168

ABREVIATURES I SIGLES

ACA - Arxiu de la Corona d'Aragó

RD - Reial Decret

RO - Reial Ordre

AHN - Arxiu Històric Nacional (d'Espanya)

AHAT - Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona

ANC - Arxiu Nacional de Catalunya

BNE - Biblioteca Nacional d'Espanya

CRAI - Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació

UB - Universitat de Barcelona

UNAM - Universitat Nacional Autònoma de Mèxic

CDJ - Companyia de Jesús

Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando - Real Acadèmia de Belles Arts de Sant Ferran

BPT - Biblioteca Pública de Tarragona

BRUB - Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona

BPLL - Biblioteca pública de Lleida

BCRG - Biblioteca Carles Rahola de Girona

BNE - Biblioteca Nacional d'Espanya

BNC - Biblioteca Nacional de Catalunya

Dr. i Dra. - Doctor i Doctora

EC - Enciclopèdia Catalana

BIPADI - Biblioteca de Patrimoni Digital de la Universitat de Barcelona.

CMHA - Comissió de Monuments Històrics i Artístics

OdeM - Ordo Mercedario

Capítol I Justificació del tema

1.1 Justificació

Durant els últims anys s'han realitzat diverses visites d'alumnes de la Universitat de Barcelona a la Biblioteca Nacional de Catalunya, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona, dins dels programes de sortides culturals de diferents assignatures del Grau d'Història. Durant aquestes visites, s'han examinat i s'han donat a conèixer les col·leccions libràries i documentals que custodien aquestes biblioteques i arxius. També s'han fet altres sortides a institucions patrimonials, com la Biblioteca del Pavelló de la República, que té un fons molt ric en tipologies¹, llibres i documents, però que no gestiona patrimoni de fons antic. El patrimoni de fons antic, es a dir, sobretot llibre i document anterior al segle XIX, és gestionat gairebé en exclusiva (a la Universitat de Barcelona) per la Biblioteca de Reserva i altres centres.

Hi ha diverses biblioteques a Catalunya, en general vinculades a col·leccions privades o vestigis d'antigues institucions religioses, que també gestionen fons d'importància patrimonial, i alhora d'una certa antiguitat; una d'elles per exemple, és la Biblioteca Pública Arús², que a banda d'una important col·lecció contemporània de temàtiques relacionades amb avantguardes polítiques i heterodòxies espirituals de finals del segle XIX i principis del XX, també té cura d'un fons de manuscrits i incunables³.

Després d'una visita guiada a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona el 2014, i de parlar amb la directora⁴ al 2016, es van dur a terme tasques de voluntariat a aquest centre, ajudant a identificar procedències i antics posseïdors, en concret monestirs i convents desamortitzats, generalment de la província de Barcelona. A part del catàleg

¹ Amb importants col·leccions com les de cartells, paper moneda, segells, banderins, adhesius, peces d'uniformitat i indumentària i material audiovisual.

² Com el *Codice Iustiniani*. Imprès per Peter Schöffer de Gernszheim, soci de Gutenberg (Magúncia, 1475), els *Sermones*, de Francesc de Mayronis, Imprès per Bernardinus de Rovaria (Venècia, 1491), els *Homeri Poetarum Supremi Ilias*. Imprès per Francisco Laurini (1497), les *Plautinas Comoedias Emendationes et Enarrationes*, de Plaute. Imprès per Simó Bivilaqua (Venècia, 1499) o l'*Argonautica*, de Gai Valeri Flac, imprès per Benedictum Hectoreum (Bolonya, 1498).

³ D'altres exemples de biblioteques amb incunables són: la Biblioteca de Catalunya (660), la Biblioteca pública episcopal del seminari de Barcelona (93), l'Abadia de Montserrat (425), la Biblioteca Pública de Tarragona (230), Biblioteca-Arxiu del Palau de Peralada (195) o l'arxiu de la Catedral de Lleida (21).

⁴ Neus Verger Arce: VERGER, Neus (2008). La Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona. BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació, núm. 21. Disponible online a: <http://bid.ub.edu/21/verger.htm>

general⁵, la Biblioteca de Reserva ha posat en funcionament dues bases de dades relacionades amb els seus fons, per una banda la de marques d'impressors i per l'altre la d'antics posseïdors, molt útils per als investigadors.

En primer lloc, s'ha de dir que en el moment que es va catalogar el fons, el nivell de detall al que s'ha arribat avui en dia en quant a establir les procedències no era el mateix, de fet, només hi havia identificats Sant Josep i la Cartoixa de Montalegre. Del total de registres amb l'inici de signatura CM-XXXX, del segle XVI procedents de convents i monestirs (4.205 registres), 2.872 no tenien antic posseïdor, així que se n'inicià la recerca, començant per la tipologia més evident, l'enquadrernació i els lloms. D'una mostra inicial de 500 exemplars, es va aconseguir determinar la procedència amb tota seguretat d'una seixantena, quedant-ne uns dos-cents més per examinar amb més detall i la resta com a impossible identificar-ne l'antic posseïdor només per l'enquadrernació, ja que les marques eren insuficients o l'enquadrernació estava molt malmesa. Així mateix es van proposar dues procedències noves, a part de les tretze que ja hi havia.

Arran d'aquest estudi, centrat en una part molt petita però molt rica de la Biblioteca de Reserva⁶, varen sorgir algunes preguntes: Quins llibres tenien aquestes biblioteques de convents i monestirs abans de les desamortitzacions?⁷ Com es va generar la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona?⁸, suposant que la Biblioteca de Reserva es va formar gràcies a la documentació i llibres desamortitzats al primer terç del segle XIX, els seus fons són únicament de procedència religiosa via desamortitzacions?, o n'hi ha també de donacions de particulars i institucions no religioses?, i una pregunta clau, què en queda del que es va incautar als monestirs i convents? i del que en falta, què es va, destruir, robar o vendre?

⁵ On hi trobem col·leccions importants, com les de gravats, de pergamins, incunables i manuscrits. La Biblioteca de Reserva també col·labora amb els seus fons a altres col·leccions i bases de dades, com es el cas de les *relacions de successos*, antecedent documental del periodisme actual. Aquesta base de dades es pot consultar a la web del BIDISO (*Biblioteca Digital Siglo de Oro*) fruit del treball del *Seminario Interdisciplinar para Estudio de la Literatura Áurea Española* (SIELAE), de la *Universidad de Coruña*: <http://www.bidiso.es/>. A aquesta web, també hi trobem la base de dades IBSO (*Inventarios y Bibliotecas Siglo de Oro*), molt útil per a la documentació d'aquest treball.

⁶ La Biblioteca de Reserva te un fons de més de 120.000 llibres antics, sense contar els 2200 manuscrits, els 945 incunables, els més de 8000 gravats o els 890 pergamins.

⁷ Contestada parcialment, gràcies a que es conserven alguns dels catàlegs de les pròpies biblioteques de convents. Veure Annex 9.

⁸ S'han realitzat alguns estudis i treballs sobre aquest tema, a banda del de la Neus Verger, com el del Dr. Santiago Alcolea: ALCOLEA, Santiago, LAMARCA, Dolors, LLOPART, Pilar i TORRA, Jordi. (1994). *La Biblioteca de la Universitat de Barcelona*. Publicacions Universitat de Barcelona. Barcelona. També els estudis inèdits de la que va ser cap de la biblioteca de Reserva Rosalia Guilleumas al 1978 (mecanografiats i digitalitzats, disponibles al Dipòsit Digital de la UB).

Moltes altres preguntes han anat sorgint durant el procés d'investigació i durant les lectures: s'ha fet cap estudi comparatiu des dels catàlegs dels monestirs, o des dels inventaris de desamortització amb els catàlegs de les biblioteques públiques actuals?, manca quelcom encara per catalogar? preguntes que s'han anat responent a vegades, o que estan per respondre encara, i que han anat generant altres qüestions a mesura que hem anat interrogant les fonts.

La Biblioteca de reserva és només un cas, un model. Això si, és un model arquetípic i paradigmàtic, ja que el seu fons és un dels més importants del país. Però les mateixes preguntes que ens hem fet per la Biblioteca de Reserva les podríem formular tant a l'àmbit provincial com al nacional. Així doncs, biblioteques com la de la Universitat de València, la de Cuenca, la de Guadalajara, la de Sevilla o la d'Oviedo són exemples d'algunes biblioteques que es van crear com a biblioteques provincials, a la resta del territori espanyol, arran dels fons procedents de la supressió dels convents i monestirs⁹. A escala nacional cal destacar la creació de grans institucions que centralitzen la gestió de la documentació i els llibres desamortitzats, com l'Archivo Histórico Nacional o la Biblioteca Nacional.

La necessitat de dotar d'un marc històric, a un treball amb una metodologia fortament vinculada a la biblioteconomia, justifica aquest treball de fi de màster (TFM). Hem intentat aprofundir una mica a les fonts i hem visitat algunes d'aquestes biblioteques i arxius, com el de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, que custodia el lligalls amb tota la documentació que van generar les comissions de desamortització, entre els que hem pogut localitzar una dotzena d'inventaris de desamortització de biblioteques monacals i conventuals, bona part de Catalunya, probablement inèdits i molt útils com a base de futures investigacions¹⁰.

1.2 Objectius

L'objectiu principal és analitzar les desamortitzacions de principis del segle XIX dels fons libris, principalment, però també documentals, de les institucions religioses catalanes¹¹, i com es van gestionar la incautació i la manipulació d'aquests béns durant els primers anys, a vegades convertint-se en biblioteques i arxius públics, a vegades destruïts, robats o venuts.

⁹ Al capítol 2.5 d'aquest treball parlarem amb més detall sobre la gènesis d'aquestes biblioteques: 2.5 *Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos*

¹⁰ Veure annex 11 Inventaris de desamortització

¹¹ Convents, monestirs, capítols catedralicis, institucions de beneficència, hospitals, seminaris, col·legis, ordes militars, etcètera.

És a dir, en primer lloc, establir un estat de la qüestió sobre el procés de creació del sistema bibliotecari a Catalunya arran de les desamortitzacions de convents i monestirs de principis del segle XIX, ajudats en tot moment per l'anàlisi del model estatal i dels casos més significatius al territori espanyol. En segon lloc, realitzar una anàlisi sobre la gestió inicial d'aquest patrimoni per les comissions de desamortització. Una tasca amb resultats molt irregulars i sovint desastrosos. En tercer lloc, potser el punt més arriscat però alhora un dels més interessants, establir una vinculació entre desamortitzacions i comerç del llibre vell; la circulació de llibres rars al món de la llibreria i el col·leccionisme. Intentarem a aquest tercer punt, vincular desamortitzacions i secularització de fons amb la creació de biblioteques d'erudits bibliòfils i col·leccions personals burgeses, nacionals i internacionals.

Hem de comentar que la realització d'aquest estudi ha estat dilatada en el temps, gairebé tres anys. Durant aquests anys, i a mesura que l'estat de la qüestió s'anava consolidant amb fonts, s'han obert diversos temes que han reorientat l'enfocament inicial de l'estudi. Temes que a l'inici s'havien observat com a conseqüències del procés de secularització de les biblioteques però que després, han resultat molt interessants, i que han permès la proposta de diverses hipòtesis. La dificultat, però, tenint en compte les constriccions de temps i espai a les que està sotmès un treball de final de màster, s'ha manifestat en intentar demostrar aquestes hipòtesis, doncs generalment comporta una recerca molt més localitzada a biblioteques internacionals i arxius personals.

Parlant de la destrucció de llibres, de la pèrdua de material librari, tenim notícies de biblioteques conventuals de les quals avui en dia en queda només un 30% aproximadament als catàlegs actuals, o d'investigadors que van trobar piles de valuosos còdexs als magatzems de drapaires, de tot en això en parlarem a les pròximes pàgines. Aquest nou enfocament, no tan orientat a la creació del sistema bibliotecari, com a la preservació del patrimoni, ens ha permès, amb moltes reserves, però creiem que amb suficient base, esbossar una hipòtesi que el treball intentarà defensar. Un percentatge molt elevat, que hem calculat entre un 40% i un 75% dels llibres dels convents i monestirs catalans, no han arribat al sistema bibliotecari actual. La recerca necessària per arribar a constatar una hipòtesi com aquesta, sobrepassa de molt llarg el temps que hem pogut invertir a interrogar les fonts a la recerca de proves importants, així que més enllà de llegir aquesta hipòtesi com a categòrica, el que proposem és un intent de defensar que hi ha una base suficientment sòlida per iniciar una investigació posterior (el format, segurament, seria el d'una tesi).

Per altra banda, a mesura que revisàvem l'extensa bibliografia del treball, vam anar prenent consciència que un dels temes que més ens agradaven i que ens alegraven quan trobàvem notícies interessants al respecte, era el del col·leccionisme de llibres rars, els llibreters, els fons personals i tota mena de notícies relacionades amb la bibliofília, i la bibliomania, entesa no només com l'apropiació de llibres de valor, sinó com a autèntic fenomen cultural a principis del segle XIX, amb figures d'autèntic llibre d'aventures, com Richard Herber, que va arribar a acumular, segons algunes fonts, entre 120.000 i 150.000 llibres. Molt del material que presentarem, però, serveix altre cop per establir un marc inicial. Hem estudiat el fenomen del col·leccionisme a les acaballes del segle XVIII per entendre millor com es va projectar i com es va viure a principis del segle següent. La sorpresa, però, ha estat que en anar observant aquestes dinàmiques culturals i socials, hem pogut veure com la tendència col·leccionista mutava i es redefinia, i ens hem atrevit, altre cop amb total reserva, a proposar una hipòtesi que podria esdevenir un camp de treball certament connectat amb la primera hipòtesi. El model de col·leccionisme del segle XVIII, basat en l'erudició i l'ús pràctic dels exemplars, accessibles només a certa classe aristocràtica amb poder adquisitiu, va canviar al llarg de les primeres dècades del segle XIX cap a un model més liberal i burgès, no tan centrat en l'estudi de les peces, sinó en el «trofeu» i l'especulació, i en certa forma, aquest canvi de model i d'apreciació del llibre «rar», va esdevenir gràcies a l'entrada al circuit comercial d'un gran volum de material librari i documental procedent de la secularització de les institucions religioses. No ens cansarem de remarcar, que ens semblen hipòtesis interessants per iniciar-ne l'estudi, doncs ara per ara ens falten dades, fonts i proves científiques.

Cronistes afamats com Villanueva o Barraquer ens han deixat importants testimonis sobre la riquesa que aquestes biblioteques conventuals i monàstiques custodiaven. Es coneix que els llibres sortien de l'estat, però s'ha investigat poc quines obres concretes, quins circuits concrets, on són actualment o qui es va enriquir venent-les¹². Se'n parlarà al capítol 7 sobre el món de la llibreria antiquària i les seves connexions internacionals, tot i la dificultat gairebé insalvable d'intentar trobar notícies sobre aquest lladrocini, per raons evidents i òbvies.

¹² Es podria saber quins llibres es van vendre a col·leccions privades, estudiant les procedències d'antics posseïdors (als ex-libris per exemple), que després han anat a parar a institucions públiques per donacions. A la biblioteca de reserva hi ha molts exemples. Un altre tema seria veure per quant es van vendre, establir comparatives amb preus actuals, igualment a alguns ex-libris figura el preu de compra, potser es podrien localitzar al Arxiu del Notariat, factures de compra de llibres o rebuts.

Per a molts estudis publicats, els llibres són tractats, en general, de forma individual, com a complement a algun estudi paral·lel del qual en són fonts¹³. Com a objecte semiològic, són comuns les *històries dels llibres* o les *històries de la impremta* o dels impressors¹⁴. Però com a objectes importants dins de les desamortitzacions, com a patrimoni important i rellevant, no hi ha tanta bibliografia.

Moltes obres, com les de García, Martín o Caballero, ens parlen dels processos de creació de les biblioteques i arxius arran de les diferents lleis desamortitzadores, però són pocs els autors que estudiïn les fonts per saber quins llibres formaven aquestes biblioteques monacals i conventuals¹⁵. No volem dir que no n'hi hagi, només que els estudis són escassos. A banda d'alguna tesi com la de Concepción Rodríguez Parada (2009) o la d'Arnall (1975), no hem trobat comparatives entre catàlegs de monestirs o convents i catàlegs actuals.

Recentment, per exemple i per esmentar altres vies d'estudi potser no relacionades directament però que podrien aportar informació al respecte, tenim dos casos interessants: Un primer exemple, Agustí Palau, nét de Palau, ha fet donació d'una part dels arxius familiars a la Universitat de Girona. Un estudi d'aquest fons pot resultar molt interessant. Per altra banda, actualment Gal·la Pérez està realitzant un Treball de Final de Màster sobre el llibreter Porter. El fons d'aquest llibreter està complet (i sense organitzar) a la Biblioteca nacional de Catalunya. Amb totes les factures des dels anys 30 fins al tancament en els vuitanta. És a dir, tot el negoci de llibreria antiquària. Es tracta de centenars de caixes que estan pendents de revisió. Aquest llibreter, molt ben connectat a l'àmbit internacional, mantenia correspondència habitual amb compradors d'arreu del món. Si es revises aquest material epistolari a la recerca de llibres procedents de convents i monestirs, de ben segur aportaria notícies interessants.

¹³ Es a dir, s'estudia la cavalleria a través del *Llibre de l'orde de cavalleria*, o la vida a època medieval a través del *Blanquerna*, o al rei Jaume I mitjançant el *Llibre del fets*, o la didàctica de l'Edat Mitjana amb el *Fèlix o Llibre de meravelles*, Tots llibres de Ramon Llull. Però no s'acostuma a estudiar quantes còpies de cadascun es van editar o publicar, quantes biblioteques en tenien als seus catàlegs i com de freqüent i comú era trobar-los als prestatges de convents, monestirs o prestatges de col·leccions privades. Amb quina freqüència es llegien, quin impacte tenien sobre la societat?

¹⁴ BURINGH, Eltjo y VAN ZANDEN, Jan Luiten (2009). Charting the «Rise of the West»: Manuscripts and Printed Books in Europe, A Long-Term Perspective from the Sixth through Eighteenth Centuries. *The Journal of Economic History*. 69 núm. 2. pp. 409-445 (416-417, taules 1&2). Un bon recull de tot el material publicat durant el 2008 i 2009 es el que realitzen Gascón i Rueda, de la facultat de biblioteconomia de la UB: GASCÓN, Jesús, i RUEDA, Pedro (2010). *Història del llibre, les biblioteques i la lectura*. Anuari de l'Observatori de Biblioteques, Llibres i Lectura, v. I. Universitat de Barcelona. Barcelona.

¹⁵ Veure a la bibliografia les tesis de: ARNALL, Mª Josefa (1975) i RODRÍGUEZ, Concepció (2009) i l'article de RUÍZ, Marina (2013).

1.3 Metodologia

Per afrontar el primer objectiu, s'ha seleccionat una bibliografia bastant ampla sobre desamortitzacions, biblioteques de convents i monestirs i gènesis del sistema bibliotecari i arxivístic. S'ha treballat sobretot amb tesis doctorals, monografies, reculls d'articles i articles de revistes solts i actes de congressos. Cal esmentar que en general, i sobretot per l'estudi de procedències, el meu marc teòric, té un referent metodològic en els estudis de Pearson¹⁶.

Un cop revisada aquesta bibliografia, per donar context a l'estudi, s'han revisat fons d'arxiu, principalment el conservat a la biblioteca de Reserva i al mateix arxiu de la Universitat de Barcelona. Però també en profunditat el de la Real Acadèmia de Bellas Artes de San Fernando, molt ric, que a més ha proporcionat nombroses referències d'altres arxius per continuar la recerca. Així mateix, finalment, s'ha consultat prospectivament l'Archivo Histórico Nacional, que ha constatat que la documentació de les comissions de desamortització no es l'única que es va generar en el procés de desamortització de les biblioteques religioses. Aquest arxiu ha obert moltes portes que actualment encara no han estat explorades. Així mateix una font important, que explicarem al capítol 2.5, són els arxius de la Junta de Archivos, bibliotecas y museos, que té molt de potencial per investigar.

A aquesta gruix de fonts, seleccionades per establir l'estat de la qüestió del segon objectiu del treball, és a dir, analitzar el treball de les comissions de desamortització, s'hi ha d'afegir una altra de les fonts principals de consulta, els inventaris de desamortització i els catàlegs dels monestirs i convents. Tan important, de fet, que hi hem dedicat dos capítols, els 2.3 i 2.4. La consulta d'aquests inventaris ha comportat que les disciplines necessàries per realitzar aquest estudi s'ampliessin a l'estudi de la paleografia (i de la llengua llatina). Sortosament durant la realització del grau vàrem escollir bé les optatives i teníem certa base que ha calgut, però, ampliar. La majoria dels casos, atesa la ingent quantitat d'entrades als inventaris o catàlegs, s'ha procedit a llegir-los i en alguns casos a transcriure'n parts (temàtiques concretes o inicials si l'ordre era per autors), resta doncs un cop les transcripcions siguin més amples, començar la feina comparativa entre els llibres que hi havia, els que quedaven deu anys després de l'exclaustració i els que descansen avui en

¹⁶ PEARSON, David (1997). *Exploring and recording provenance: initiatives and possibilities*. PBSA, vol. 91, núm. 4, p. 505-515. PEARSON, David (1998). *Provenance research in book history: a handbook*. The British Library. London. PEARSON, David (2008). *Books as history: the importance of books beyond their texts*. The British Library. London. També resulta útil: RUEDA, Pedro i RUÍZ, Marina (2009). *Towards a provenance database in the historic collection of the Library of the University of Barcelona*. World Library & Information Congress 75th IFLA General Conference & Council. Milà. Pòster: <http://hdl.handle.net/2445/11182>

dia a les nostres biblioteques¹⁷. Per altra banda hi ha els catàlegs dels convents, dels que se'n conserven una gran quantitat a la biblioteca de reserva, també s'han consultat però no s'han arribat a transcriure ni tan sols parcialment, doncs no tenia sentit transcriure un catàleg del qual no tinguéssim un inventari de desamortització per fer de pont, si més no tenia menys sentit i atesa la falta de temps per aquest estudi, s'ha aparcat.

En tercer lloc, i d'aquesta forma es va decidir afegir al present treball l'últim pont, el del comerç del llibre rar i la gènesi del món col·leccionista contemporani, una font que ha resultat un altre punt importantíssim per fer de nexa entre catàlegs regulars i catàlegs actuals han estat els catàlegs de llibreters¹⁸. Val a dir que l'estudi d'aquests catàlegs és una disciplina per si sola, que ens ha despertat la curiositat per endinsar-nos en altres aspectes del llibre antic. Inicialment la seva correcta descripció, tipologia i aspectes formals, però finalment també la documentació que gira al voltant de la taxació i peritatge, doncs aquests catàlegs, ens serveixen per esbrinar els llibres que van entrar en circulació al mercat privat i que per tant eren susceptibles d'entrar a formar part de col·leccions privades o de sortir a l'estranger per enriquir biblioteques i col·leccions personals, universitàries i nacionals estrangeres. Cal aclarir aquí, també, que només n'hem pogut consultar una mostra petita. Tot just comencem a cercar més catàlegs doncs veiem que el que realment ens interessa són aquells dels llibreters del segle XIX, que van tenir accés a les espoliacions libràries dels convents, com és el cas de Batlle o Llordachs¹⁹. Hem intentat fer una panoràmica d'aquestes fonts, sense entrar-hi detall, òbviament, per qüestions de temps i espai.

Finalment, cal esmentar que metodològicament es va establir una taxonomia de conceptes importants i cada cop que se'n parlava a algun document s'apuntava la referència i el que se'n deia. Alguns dels termes de la taxonomia són obvis: *Biblioteques*, *Llibres*, *Documentació*, *Arxius*, *Expropiació*, *Béns mobles*, *Béns Culturals*, *Béns de caràcter artístic*. Altres termes són potser més subtils, però igual d'útils: *Catàlegs d'institucions religioses*, *Comissions de desamortització*, *Lots de béns mobles*, *Inventaris de desamortització*, *Antics*

¹⁷ Tenim digitalitzats i a data de defensa de l'actual treball amb algunes transcripcions realitzades, inventaris de desamortització de biblioteques com la de Sant Cugat, el monestir de les Avellanes, del bisbe de Lleida, tots els convents de la «*villa de Tarrega*» etc. Aquestes transcripcions i inventaris, caldria publicar-los algun dia. Consultar les portades a l'annex 11 Inventaris de desamortització.

¹⁸ Alguns exemples es poden trobar al BIPADI, la Biblioteca de Patrimoni Digital de la UB: 1879: «*Catalogue d'une importante collection de livres et de manuscrits précieux provenant en grand partie de la Bibliothèque de M. le Comte de N...*»

¹⁹ LLORDACHS, Llibreria (1876). *La Anticuaria, Gran Librería de Lance de Llordachs, Plaza de San Sebastian, no. 5. Catálogo de los libros de fondo y surtido que se hallan en este establecimiento*. Librería de Llordachs. Barcelona.

*posseïdors, Fons i col·leccions privades i religioses, Manuscrits, Subhastes de béns mobles, Catàlegs de subhasta de llibres, Catàlegs de llibreters*²⁰.

Al final del treball s'adjunten una llista d'annexos, on s'intenta centralitzar tota la informació que pugui ser de profit per clarificar punts del treball, però que no entri en la seva definició formal.

Tota la informació que s'està recopilant a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona sobre antics posseïdors, traçant la ruta d'un llibre, la trajectòria vital d'un volum, a través d'institucions religioses, estatals, privades i particulars, fins a arribar a les biblioteques i arxius actuals, és un dels camps que interessin als que aquest estudi podria donar context i base. Aquest, considerem, és un estudi molt interessant que complementaria molt bé el plantejament metodològic d'una possible tesi doctoral. A l'annex 10 n'oferirem un tast, realitzat amb cinc obres localitzades a la Biblioteca Bodleian d'Oxford. Del que es tracta és de redactar la biografia d'un llibre, establint, com dèiem la seva trajectòria vital, però a la inversa, és a dir, des del seu destí fins al seu origen, tot un treball detectivesc. Però com també hem apuntat, aquesta investigació sobrepassa el marc de l'actual TFM, així i tot, hem intentat realitzar un estudi inicial, sobre algunes mostres de llibres a les biblioteques de Reserva, la Nacional de Catalunya o, com hem explicat, la Bodleian d'Oxford.

Capítol II Introducció a les fonts

El Treball de final de grau implica un estudi més específic de les fonts, els arxius i els documents. És necessari doncs, explicar alguns trets i característiques importants dels llibres, articles i fonts utilitzats per dur-lo a terme, amb l'objectiu de conèixer-les una mica abans d'entrar en matèria. No volem repetir el que ja hem explicat a la metodologia emprada, però si considerem que val la pena presentar amb més detall algunes d'aquestes fonts.

²⁰ En general s'ha utilitzat el sistema que indica Umberto Eco al seu llibre «*Como se escribe una tesis*». No obstant, tota la part de fitxes de paper que proposa Eco, anacrònica, s'ha substituït amb un sistema d'arxius al núvol, combinat amb una base de dades online de totes les anotacions que s'han fet de les lectures i una bibliografia extensiva i agrupada en seccions, que es manté a Mendeley.

2.1 Bibliografia general sobre les desamortitzacions: Fonts primàries i historiogràfiques.

La font principal és el *Manual* de la mateixal·lei i les revisions, apunts i canvis que es varen anar produint al llarg dels anys. En aquest sentit, el punt de partida són les diferents edicions del *Manual de desamortización civil y eclesiástica*. D'aquest manual, que recull totes les «*leyes, instrucciones, reales decretos, órdenes y circulares*», hi ha diverses edicions, des de la bàsica de 1855, fins a la més ampla, que recull tot el període des de 1855 fins a 1895, incloent-hi un prefaci amb les lleis de 1830, 1835 i amb el concordat amb la Santa Seu de 1851²¹. Val a dir, però, que la legislació sempre va anar per darrere de la realitat del procés secularitzador.

Hi podem trobar les lleis que varen originar el trasbalsament dels fons libraris i documentals, des de les institucions religioses fins a les biblioteques provincials i els arxius nacionals. Un dels exemples inicials de la desamortització documental és la Reial Ordre de 1838, que intenta solucionar els problemes de gestió i organització als que es van enfrontar les primeres comissions de desamortització durant els anys 1835 al 1837:

Real Orden (Reina Gobernadora Doña Mª Cristina de Borbón), de 22 de Septiembre de 1838:

S. M. ha tenido a bien disponer que en las Provincias donde hubiere Universidad reemplace este cuerpo literario a la Comisión artística en la reunión, colocación y arreglo de los libros procedentes de los suprimidos conventos; pero en la inteligencia que no ha de considerar la biblioteca que se forme como propiedad exclusiva suya, aunque sí podrá servirse de ella, sino como establecimiento público, de cuya conservación estará encargado, y que deberá estar abierto seis horas al menos diarias, excepto en el mes de agosto, que se destinará a la limpia (sic) general y verificación anual de índices; y como en la realización de este proyecto están interesados los Ayuntamientos y Diputaciones provinciales, es la voluntad de S.M. que se pongan los claustros de acuerdo con estas corporaciones para que señalen fondos sobre sus presupuestos, a efectos de conservar y enriquecer las bibliotecas.

²¹ El títol sencer de l'edició de 1895 és: "*Manual de desamortización civil y eclesiástica repertorio de las leyes, instrucciones, reales decretos, órdenes y circulares dictadas desde 1º de Mayo de 1855 hasta 1895 sobre desamortización y venta de los bienes del Estado, clero, corporaciones religiosas y civiles y propios de los pueblos; redención de censos; capellanías, etc, precedidas de una introducción expositiva; de la ley de 1830; de la de mostrencos de 1835, y del Concordato celebrado con la Santa Sede en 16 de Marzo de 1851 y seguidas de la jurisprudencia sentada en las incidencias más importantes del ramo, recopiladas, concordadas y anotadas por la redacción de el Consultor de los ayuntamientos y los juzgados municipales.*" veure referència a la bibliografia.

És obvia la importància de l'estudi d'aquestes fonts legislatives per establir un punt de partida sobre l'anàlisi de les desamortitzacions de llibres i documents, i de la creació de biblioteques i arxius que depenien de les institucions, tals com els Ajuntaments, les Diputacions provincials i també, com queda clar, les Universitats, allí on n'hi hagués.

Sobre les desamortitzacions, la quantitat d'informació publicada al llarg dels últims cent anys és molt voluminosa. S'ha partit de les recomanacions i bibliografia de les tesis doctorals, més en concret la d'en Genaro Luís García López, professor de la Universitat de Salamanca i de la UNAM. Les recomanacions de García López s'han vist reforçades al trobar-se citades repetidament a altres articles i llibres consultats.

Els dos autors més nomenats per establir els marcs generals, són Francisco Tomás y Valiente i Germán Rueda Hernandz. De Tomás y Valiente, a part d'alguns articles com *el proceso de desamortización de la tierra en España*²², destaca el seu llibre *El marco político de la desamortización en España* que aporta abundant informació sobre els àmbits social, legislatiu i politicoeconòmic.

De Rueda Hernandz, es podria dir que és l'autor de referència per a les desamortitzacions en general; el corpus central de la seva obra es comprèn millor si es llegeix en l'ordre cronològic de publicació, començant per *La Desamortización de Mendizábal en Valladolid, 1836-1853: transformaciones y constantes en el mundo rural y urbano de Castilla La Vieja*, de l'any 1980, que tot i circumscriure's a la comunitat de Castella la Vella, dóna una idea general de la primera desamortització que realment ens interessa, la del 1835²³. Després s'ha de continuar amb *La Desamortización de Mendizábal y Espartero en España*, del 1986 on Rueda Hernandz va aprofundint i expandint geogràficament els seus estudis sobre les desamortitzacions, a la resta del territori nacional. Aquesta tendència es repetirà amb les següents dues obres, *La Desamortización en la Península Ibérica*, de 1993, que ja abasta tot el període desamortitzador, i *La desamortización en España: un balance (1766-1924)*, del 1997, un resum sobre el tema²⁴.

²² Que tot i ser una mica antic (1972), segueix sent un text de referència avui en dia, sobretot per temes legislatius i relacionats amb el dret, la política i l'economia.

²³ Abans n'hi ha varies, la primera la dels Jesuïtes (1766), després les *franceses* (1808), les del període liberal (1820-23). Al capítol III - Context Històric en parlaré amb més detall.

²⁴ S'han consultat altres obres de caràcter general, com *Bibliografía sobre la desamortización de Madoz*, de Félix Castrillejo Ibáñez, on es descriuen un centenar de llibres sobre el tema, o *La desamortización Española del siglo XIX*, de F. Simón Segura, però no s'inclouen a la bibliografia, ni es comenten, per tal de sintetitzar, doncs el tema ha estat molt treballat durant determinats períodes, com els anys setanta del segle passat, per corrents historiogràfiques de caire més marxista o estructural-quantitativista i menys culturals o microhistòriques.

Finalment, del mateix Rueda Hernandez, un índex bibliogràfic sobre les desamortitzacions, que té diverses edicions i del que convé revisar l'última edició, ampliada i actualitzada: *Bibliografía sobre el proceso desamortizador en España* on hi consten més de 280 títols. La bibliografia de Rueda Hernandez, resulta molt útil per localitzar articles antics que parlin dels processos desamortitzadors geolocalitzats al territori català.

2.2 Bibliografia d'arxivers i documentalistes

Forma, potser, la part més important de les fonts secundàries, més que el que n'han escrit historiadors o investigadors d'altres disciplines. Es dona aquí un procés singular bidireccional, si bé els historiadors, per la naturalesa de la seva feina, esdevenen una mica bibliotecaris, documentalistes i arxivers, és natural i comú, que un arxiver de fons patrimonials esdevingui una mica historiador. Les principals tesis doctorals en les quals es basa aquest Treball de final de màster, són material original d'arxivers i especialistes en biblioteconomia, vinculats generalment a fons patrimonials.

La tesi principal ha estat la d'en Genaro Luís García López que porta per títol: *Los orígenes del sistema español de bibliotecas públicas. La política bibliotecaria durante la revolución liberal (1835-1843)*²⁵. Si bé podem pensar tracta directament el tema que ens interessa, només tracta un període concret, el de la desamortització de Mendizábal-Espartero. A nosaltres aquesta acotació ens ha ajudat a més, a establir el marc temporal.

Així doncs, amb articles seus com: *La génesis de las bibliotecas universitarias en España o La Administración territorial ante la política cultural y la recogida de los bienes nacionales durante la revolución liberal: Análisis especial de su actuación en materia bibliotecaria*, posem fil a l'agulla sobre les temàtiques que ens interessin. A més, Genaro és un escriptor i investigador prolífic, que continua en actiu i els seus estudis tenen vigència i proximitat històrica.

Per ampliar la informació d'aquesta tesi, podem seguir amb la de Letícia Martín Gomez, deixeble de Genaro, amb qui comparteix l'autoria de diversos articles com: *Situación de las bibliotecas conventuales y monacales españolas hasta la supresión de las comunidades religiosas* o llibres com: *Libros para envolver en las boticas: bibliotecas y política bibliotecaria en España durante la década moderada*. La seva tesi, molt nova, del 2014, porta per títol: *Las Bibliotecas Públicas durante la Década Moderada (1844-1854): la*

²⁵ És una col·lecció d'articles ja publicats a altres mitjans i plataformes.

consolidación del sistema bibliotecario liberal en España. Així doncs, mentre Genaro se centra en el primer període de les desamortitzacions, Martín se centra en el segon, just abans de les desamortitzacions de Madoz²⁶.

La recerca d'estudis semblants quant al territori Català, no ha resultat tan prolífica si ho volem tractar des d'un punt de vista general, però sí que hi ha estudis més concrets geogràficament, a l'àmbit de Barcelona per exemple, amb la tesi de Concepció Rodríguez Parada: *La Biblioteca del convento de Barcelona de la orden de la Merced: una herramienta para la formación de los frailes* o la de Mª Josefa Arnall Juan: *Los Manuscritos, incunables e impresos de la Biblioteca del Convento de San José de Barcelona (Carmelitas Descalzos)*.

La tesi de la Concepció ens serveix per establir un punt de partida sobre l'estat d'una biblioteca important d'una institució religiosa més tard desamortitzada. A més, Rodríguez Parada, ha fet una feina titànica en intentar reconstruir l'índex dels llibres de la biblioteca del Convent de Barcelona de l'OdeM cercant, pel que sembla, llibre per llibre des del catàleg del convent, als catàlegs actuals de biblioteques i arxius universitaris, municipals, provincials i nacionals²⁷.

Finalment dues tesis a destacar: *Bibliotecas y desamortización en la ciudad de Valencia (1812-1844)*, de 2015, on Miguel C. Muñoz Feliu, de la Universitat de València, explica molt detalladament el procés a la zona de València. La tesi revisa el panorama bibliotecari anterior a 1812, amb especial atenció a les biblioteques de les comunitats religioses. I la tesi d'Ana Pilar Salazar Bermejo *Las bibliotecas monásticas y la desamortización en Madrid*, de 2016, que analitza el procés a la comunitat i ciutat de Madrid²⁸.

Muñoz Feliu estudia cada procés de desamortització i la política bibliotecària duta a terme en els moments en què els governs liberals van tenir el poder. És a dir, analitza en primer lloc el període de la Guerra de la Independència, tant la bonapartista com la dissenyada pels liberals espanyols de les Corts de Cadis. Després, el Trienni Liberal i el projecte de creació d'una biblioteca pública a València, promogut per la Societat Econòmica d'Amics del País d'aquesta ciutat. Finalment, la desamortització a la regència de Maria Cristina de Borbó que desembocaria el 1838 en l'establiment d'una biblioteca pública,

²⁶ Aquestes dues tesis, la de García i la de Martín, fan referència en repetides ocasions a la tesi Josefina Bello: BELLO, Josefina (1997). *Frailes intendentes y políticos: Los bienes nacionales, 1835-1850*. Taurus. Madrid.

²⁷ Hi ha moltes més tesis, que estudien convents i processos desamortitzadors i les seva incidència a les institucions religioses. Veure bibliografia

²⁸ Disponible online a: <http://eprints.ucm.es/39719/1/T37887.pdf>

provincial i universitària a València, model que es generalitzaria a tot Espanya i que seria característic del sistema bibliotecari espanyol del segle XIX, i que ens interessaria estudiar des de l'àmbit català, malauradament una tesi d'aquesta mena, no s'ha trobat per Catalunya.

Existeixen, més enllà de tesis i llibres, gran quantitat d'articles de gran interès per extrapolar dades, tot i centrar-se geogràficament en zones molt concretes, com els estudis d'Antonio Caballero García, quant a la desamortització de documentació i llibres a la zona de Guadalajara o els estudis paral·lels a la tesi de Letícia Martín de caràcter més general²⁹ o els de Carmen Rodrigo Zarzosa, que ens parlen de la creació de la Biblioteca de València, arran de les desamortitzacions del 1836, i dels seus inventaris de documentació³⁰, interessants des del punt de vista de la proximitat geogràfica amb Catalunya i perquè s'observen alguns aspectes que podrien esdevenir comuns amb el cas català i més concretament barceloní; una gran ciutat molt afectada documentalment i libràriament per les espoliacions franceses i les guerres d'independència.

2.3 Les Comissions i els Inventaris de desamortització

Per sufragar el deute públic, el 1835 es va renovar, mitjançant sengles decrets del 4 i 23 de juliol, el Decret d'1 d'octubre de 1820 sobre la desamortització dels béns de l'Església, salvant els edificis i objectes artístics (inclosos els arxius) dels quals el Govern es reservava disposar.

Per executar això es van prendre diverses mesures, com per exemple que cada província enviés una llista dels monestirs que es suprimien; els comptadors d'arbitris, entitat executora, haurien de prendre possessió dels béns que lliurarien els prelatats, delegats o síndics dels monestirs; a més, haurien de redactar un inventari dels béns rebuts, entre els que havien de figurar «[...] los archivos, bibliotecas, pinturas y otros utensilios de utilidad a las instituciones de ciencias y artes, los monasterios y conventos, sus iglesias, ornamentos y vasos sagrados³¹».

²⁹ CABALLERO, Antonio (2005). Desamortización y patrimonio documental: un ejemplo de tratamiento de archivos en el siglo XIX. Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita, núm. 15. Universidad de Alcalá. Alcalá, pp. 77-117. Per l'estudi de caràcter més general: MARTÍN, Letícia (2012). Situación de las bibliotecas conventuales y monacales españolas hasta la supresión de las comunidades religiosas. Documentación de las Ciencias de la Información, núm. 35. Madrid, pp. 193-207.

³⁰ RODRIGO, Carmen (2007). Desamortización de pinturas, libros y «alajas» de los conventos suprimidos en Valencia (1835-1837). A: CAMPOS, Francisco Javier (coord.) (2007). La desamortización: el expolio del patrimonio artístico y cultural de la Iglesia en España: actas del Simposium. Ediciones Escorialenses - Real Centro Universitario Escorial-María Cristina. València. Págs. 699-722.

³¹ Reial Ordre de 22 de setembre de 1835.

D'aquests inventaris es farien diverses còpies, una de les quals seria per a la Direcció General de Madrid, un altre per la mateixa comissió provincial. Aquestes mesures no donarien, però, el resultat esperat, algunes biblioteques van romandre als monestirs suprimits, abandonades durant anys, altres van ser traslladades a magatzems en condicions precàries a les ciutats. Per això, quasi deu anys després, una altra Reial Ordre del 14 de gener 1844 va disposar que els caps polítics provincials donessin compte de l'estat en què es trobaven les seves respectives biblioteques i museus, i amb una altra Reial Ordre de 2 abril 1844 que comunicuessin el nombre d'edificis, monuments i objectes artístics que, procedents dels convents suprimits, mereixessin ser conservats. Més endavant, periòdicament, es van demanar més inventaris o bé van ser fets per la mateixa conveniència de les comissions; el resultat és que, segons la zona, comissió, biblioteca o el monestir, tenim sovint diversos inventaris de desamortització que ens parlen dels llibres que es van expropiar a les institucions religioses, amb la intenció de crear biblioteques públiques provincials.

Per Reial Ordre de 13 de juny de 1844, les antigues Comissions Civils i les Artístiques i Científiques, varen ser substituïdes per les Comissions de Monuments Històrics i Artístics, amb una delegació per cada una de les províncies i una Comissió central que inicialment no tindria més jurisdicció que les provincials, però que més endavant si centralitzaria les decisions, fins que el 1856 va ser també substituïda en traspassar les seves funcions a Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando.

A la Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando, a Madrid, tenen un inventari³² on hi han registrat els lligalls que es varen conservar, de les anomenades Comisiones provinciales i Comisión central de monumentos histórico-artísticos. Concretament els numerats com a lligalls 33, 34, 35 i 36, que es corresponen amb les pàgines 75 a 82, són els que fan referència a Barcelona, el 33 i el 34, són els que ens interessin més, doncs són els que inclouen, suposadament, els inventaris dels convents, monestirs i institucions, desamortitzades a partir del 1835 i a partir del 1844³³:

- **33. BARCELONA**, Comisión Provincial de Monumentos de
Fechas límite: **1844-1880**
Signatura: 2-45-4

³² RABASF, Archivo-Biblioteca (2001). *Inventario de los legajos de las Comisiones Provinciales y de la Comisión Central de Monumentos Histórico-Artísticos*. Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Madrid.

³³ És estrany que el lligall 33 es el del 1844 i el lligall 34 el del 1835. Els lligalls 35 i 36 fan referència a informes i actes de juntes de la comissió, de principis del segle XX, així que no els tractarem.

- Volumen: 1 legajo (488 hojas)
- **34. BARCELONA**, Comisión Provincial de Monumentos de
Fechas límite: **1835-1880**
Signatura: 2-45-5
Volumen: 1 legajo (334 hojas)
 - **35. BARCELONA**, Comisión Provincial de Monumentos de
Fechas límite: **1880-1909**
Signatura: 4-50-1
Volumen: 1 legajo (306 hojas)
 - **36. BARCELONA**, Comisión Provincial de Monumentos de
Fechas límite: **1911-1935**
Signatura: 4-58-6
Volumen: 1 legajo (125 hojas)

En aquest document se'ns explica, de forma molt esquemàtica, els processos que varen anar lligats a la redacció de cada inventari, o almenys, de cada lligall. Per seguir un ordre cronològic, el text que acompanya al lligall 34, de 1835, ens explica que es recullen els inventaris d'objectes procedents dels convents suprimits i que amb aquest objecte es formen el Museu i la Biblioteca Provincials. Part de l'exconvent de Sant Joan de Jerusalem es converteix en Biblioteca Pública Provincial de Barcelona³⁴, aquest lligall se centra més en la ciutat de Barcelona i voltants, segons els descriptors geogràfics.

Al lligall 33, de 1844, ens parla de Convents suprimits a la província de Barcelona i de la petició d'una llei de protecció per la seva conservació. De la creació d'aquesta Comissió Provincial, de l'organització i del personal. També hi ha alguns documents sobre la cerca d'edifici per al Museu Provincial de Belles Arts³⁵.

En els altres dos lligalls, el 35 i el 36, hi ha documentació sobre els acadèmics i altre personal de la Comissió, de propostes de declaració de monument nacional a favor de les esglésies de Sant Miquel, Sant Pere i Santa Maria de Terrassa i d'altres edificis, i de les relacions amb la Societat Artística-Arqueològica Barcelonesa. Recull els inventaris de la zona de Terrassa, Vic i Sant Cugat entre d'altres. També hi ha algunes còpies de les actes de les sessions i reunions, dels acadèmics i el personal de les Comissions.

³⁴ Inclou un croquis.

³⁵ Hi ha un plànol i una fotografia.

Aquesta documentació és força rellevant com a punt de partida per una futura investigació. S'adjunta a l'annex una còpia d'un inventari demanat a la Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando³⁶.

A banda dels descriptors onomàstics, és a dir, dels noms de les persones que apareixen als documents del lligall en qüestió, són una molt bona pista els descriptors geogràfics, els llistats d'institucions i els descriptors específics:

DESCRIPTORES GEOGRÁFICOS:

Barcelona (Provincia)
Barcelona
Manresa (Barcelona)
San Cugat del Vallés (Barcelona)

INSTITUCIONES:

Barcelona. Ayuntamiento
Barcelona (Provincia). Diputación Provincial
Barcelona (Provincia). Gobierno Civil Barcelona.
Junta de Comercio
Comisión Provincial de Monumentos (Barcelona)
Escuela de Bellas Artes (Barcelona)
Museo de Antigüedades (Barcelona)
Real Academia de Bellas Letras (Barcelona)
Sociedad Económica de Amigos de País (Barcelona)
Universidad Literaria de Barcelona

DESCRIPTORES ESPECÍFICOS:

Barcelona. Capitanía General
Biblioteca Provincial (Barcelona)
Capilla de Santa Águeda (Barcelona)
Casa del Arcediano (Barcelona)
Casas Consistoriales (Barcelona)
Convento de Montserrat (Barcelona)
Convento de San Agustín (Barcelona)
Convento de San Jerónimo (Barcelona)
Convento de San Sebastián (Barcelona)
Convento de Santa Catalina (Barcelona)

³⁶ Es pot trobar a l'annex 1.1 Imatges, figura 1. Cal observar com les xifres del manuscrit de la RABASF, es corresponen amb les transcrits al manuscrit MS-1522 de la Biblioteca de Reserva, 133.855 llibres. Una transcripció pormenoritzada del manuscrit MS-1522 es pot trobar a l'annex 3.

Convento de Santa Clara (Barcelona)
Convento de Santa Mónica (Barcelona)
Convento del Carmen (Barcelona)
Desamortización (Barcelona)³⁷
Iglesia de San Miguel Arcángel (Barcelona)
Iglesia del Carmen (Barcelona)
Inventarios³⁸
Lonja (Barcelona)
Monasterio (San Cugat del Vallés)
Monasterio de San Juan de Jerusalén (Barcelona)
Museo Arqueológico (Barcelona)

Si volem investigar sobre la Biblioteca del convent del Carme, o sobre la casa de l'Ardiaca, aquests lligalls ens donen informació important sobre els seus béns mobles, i amb això, les biblioteques i arxius que s'hi custodiaven.

Una bona descripció sobre els inventaris de desamortització, és el que fa Taurino Burón Castro³⁹, bibliotecari i arxiver de l'Arxiu Històric de Lleó;

Convenimos en pedir los inventarios, como único medio de averiguar lo que primitivamente se hubiera ocultado y lo que después hubiera desaparecido⁴⁰

Burón ens ajuda a discernir els efectes negatius que les desamortitzacions van tenir sobre el patrimoni documental i librari.

Els inventaris de desamortització, es confeccionen de forma més sistemàtica a les institucions regulars que a les seculars, amb l'excepció puntual d'algunes institucions com algun capítol catedralici o col·legial. En molts casos, l'arxiu i la biblioteca s'ubicaven al mateix espai als convents i monestirs; l'estudi d'aquests inventaris ens pot obrir temes de recerca, com per exemple l'estudi quantitatiu dels fons ens permetria estudiar la relació entre el que hi havia i el que ens ha arribat. El que s'ha transmès i el que s'ha perdut, i fer

³⁷ No crec que aquest sigui un descriptor específic, ans al contrari, em sembla simplement una paraula clau general i no hi vec el perquè dins de la taxonomia de convents i monestirs.

³⁸ Idem.

³⁹ BURÓN Castro, Taurino (1995). *Los inventarios de desamortización, recurso para el seguimiento del patrimonio documental*. Boletín del ANABAD, v. XLV, num. 4.

⁴⁰ Archivo Histórico Provincial-León. Correspondencia Comisión Superior Artística, del 28-IX-1842. Caixa 11590.

un càlcul aproximatiu de la quantitat de llibres que hi podria haver al territori a finals del segle XVIII i principis del XIX⁴¹.

Aquests inventaris de desamortització ens permeten seguir o traçar el camí que segueixen els llibres des dels catàlegs de les institucions religioses o de les col·leccions personals, fins a les biblioteques que es van crear arran de les lleis, decrets i Reials Ordres del primer terç del segle XIX. També ens permeten esbrinar com es van crear, paral·lelament, els arxius de les Delegacions d'Hisenda o l'Arxiu Històric Nacional, destruint, diu Burón, «*la unidad secular sobre tal conjunto*».

Crec que Burón, aquí, es refereix a la documentació de caràcter arxivístic, no als fons libraris. Si bé és cert que algunes col·leccions de llibres havien estat pensades i treballades, seleccionant temàtiques concretes per a l'adoctrinament o formació dels monjos⁴², en general crec que l'adquisició de llibres sovint era poc planificada. Quan parlem de ruptura de la unitat secular, al que ens referim i el que pren importància, és la continuïtat d'arxius que podien portar centenars d'anys⁴³ entrant registres de forma continuada, i que de cop es va veure truncada.

2.4 Catàlegs de monestirs secularitzats conservats a la Biblioteca de Reserva de la UB

Per l'actual treball, són d'especial importància els catàlegs dels monestirs i dels convents dels quals se'n conserven uns seixanta volums, la majoria del segle XVIII, a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona. Aquests manuscrits van ser redactats entre la segona meitat del segle XVIII i principis del XIX. Encara no tenim clar perquè es generalitza la redacció d'aquests catàlegs just a aquest període, és força provable que el fet estigui vinculat amb l'expansió de la il·lustració enciclopedista, però es un altre tema que seria interessant estudiar; si volem aprofundir en l'estudi de les temàtiques d'interès durant

⁴¹ Aquest càlcul l'ha realitzat Leticia Martín al seu article: Op. cit. "*Situación de las bibliotecas conventuales...*", p.p. 193 - 207.

⁴² Veure la tesi de la Dra. Concepció Rodríguez Parada: RODRÍGUEZ, Concepció (2009). La biblioteca del convento de Barcelona de la orden de la Merced: una herramienta para la formación de los frailes. Universitat de Barcelona, Facultat de Biblioteconomia. Barcelona. Disponible online a:

<https://www.tesisenred.net/handle/10803/770> . On explica com es construeix una biblioteca, la del convent dels mercedaris de Barcelona, en base a uns paràmetres docents, doctrinals i dogmàtics.

⁴³ O milers d'anys. El primer document de l'ACA, data del 844, procedent del fons monacal de Santa Maria de la Grasa, i el més antic procedent del monestir de Sahagún, arxivat al AHN es del 857 (BURÓN(1995). Citant a F. UDINA, F. (1951). *El archivo condal de Barcelona*, p. 93 i MÍNGUEZ, J. M(1976). *Colección diplomática del monasterio de Sahagún*. CEISI. Lleó, p. 23.)

els segles XVII, XVIII i XIX, els catàlegs dels convents i monestirs ens ajuden a comprendre la creació del sistema bibliotecari arran de les desamortitzacions⁴⁴.

Efectivament les biblioteques de monestirs i convents tenien en molts casos dos catàlegs, essent els més importants els de matèries i els d'autors, però n'existeixen de títols, sermonaris, biografies, etcètera. És el cas, per exemple, del *Yndice de los autores y de sus respectivas obras que existen en la Biblioteca del combento de San José de la ciudad de Barcelona*⁴⁵. D'aquest volum, en podem plantejar algunes qüestions que esdevenen de certa importància.

El primer que en destaca és que podem distingir-hi quatre columnes: la primera per al cognom de l'autor, la segona per al nom de pila i el títol, la tercera per a la lletra de la signatura topogràfica i la darrera per al número de la signatura. No s'incorpora cap dada de publicació. Les obres anònimes es descriuen dins l'apartat "A ante N" i se'n comptabilitzen gairebé un centenar. En segon lloc la seva poc comuna qualitat artística, perquè no és un simple llistat de registres bibliogràfics: les orles, les lletres capitals dels cognoms dels autors, marcs, mantells o quadres estan il·lustrats i acolorits. Aquest és un cas excepcional però, ja que habitualment la resta de catàlegs són més funcionals i no llueixen tant.

Un altre exemple a la biblioteca de Reserva de la UB són els catàlegs manuscrits del convent de Sant Josep, els 1359⁴⁶, 1360 i 1361. Els tres són catàlegs d'autors i obres anònimes. El més antic és el manuscrit 1361, del final del segle XVIII o principi del XIX, en una versió poc acurada i amb moltes entrades cancel·lades. El manuscrit 1359 s'elaboraria una mica més tard, en una versió més pulcra, en què hi ha certes variacions respecte de l'anterior, bàsicament d'entrades que no es repeteixen en els dos catàlegs. Segons Arnall, aquest catàleg es va fer sota la direcció del bibliotecari Fr. José de los Reyes després de 1829. En els manuscrits 1359 i 1361, les signatures topogràfiques tenen la mateixa composició (lletra majúscula i número aràbic) i són les que apareixen al lloc dels llibres. El manuscrit 1360, incomplet fins a la lletra H, està datat el 1834 i és remarcable el canvi de signatures topogràfiques respecte als dos anteriors, ja que aquí la signatura consta de tres elements: lletra majúscula, número romà i número aràbic. Això ens indica un possible canvi de disposició dels llibres a la biblioteca, encara que els llibres presenten al lloc la signatura

⁴⁴ Veure una llista dels catàlegs disponibles a la Biblioteca de Reserva a l'annex 9

⁴⁵ Es pot consultar a la Biblioteca de Reserva amb el topogràfic 07 Ms 1359, o una còpia digitalitzada al Museu Virtual de la Universitat de Barcelona, amb el nom: *Índice de los autores y de sus respectivas obras que existen en la Biblioteca del combento de San José de la ciudad de Barcelona*. Disponible online al BIPADI: <https://bipadi.ub.edu/digital/collection/p21046coll1/id/712/rec/1>

⁴⁶ El catàleg esmentat més amunt *Yndice de los autores y de sus respectivas obras que existen en la Biblioteca del combento de San José de la ciudad de Barcelona*

dels dos primers catàlegs. És interessant veure la rectificació d'algunes signatures topogràfiques del catàleg 1359 per d'altres que tenen aquesta composició posterior. Generalment aquest canvi de signatura indica moviment, el 1834, un any abans de la desamortització de Mendizábal, fet que resulta encara més interessant⁴⁷.

En el manuscrit 1359, el més extens, queden ressenyades 7.236 obres, manuscrits i incunables inclosos. De totes maneres, hi ha llibres conservats a la Universitat procedents del convent que no hi són ressenyats. Segons un recompte d'Arnall, serien 216 (entre els quals, 19 manuscrits i 6 incunables). A més, cal tenir presents 39 obres dels catàlegs 1360 i 1361 que no apareixen al manuscrit 1359. Així doncs, sembla que dos anys abans de l'exclaustració al convent hi havia 7.480 obres. Barraquer i Roviralta indica que a la biblioteca del convent hi havia 10.624 volums impresos i ressalta la qualitat dels manuscrits, dels quals no n'indica el nombre. De les 7.236 obres del catàleg, Arnall en va identificar 2.016 a la biblioteca actual⁴⁸

Com hem dit, sovint un mateix convent disposa de diversos catàlegs, per autors, matèries o altres classificacions. Per exemple, del convent de Santa Caterina en tenim 23. Aquests catàlegs són una font molt útil per poder estudiar la naturalesa de cada biblioteca, poder assignar procedències en cas que no hi hagi marques de propietat i també per conèixer quina proporció de llibres encara consta a la nostra Biblioteca respecte de la biblioteca original. Un treball com el d'Arnall, potser dins de l'àmbit d'un equip o grup de recerca, podria ser molt interessant per portar a terme un estudi globalitzat de tot el fenomen, no només d'un convent. Val a dir que amb els estudis d'Arnall pel convent de Sant Josep, Rodríguez Parada pel convent de la Mercè i una futura tesi que s'està duent a terme sobre la biblioteca del convent de Santa Catalina, tindríem informació molt acurada sobre tres dels quatre o cinc convents i monestirs més grans de Barcelona i rodalia, és a dir, que un estudi globalitzat, no partiria des de zero.

⁴⁷ Es absolutament imprescindible en quant a la biblioteca del convent de Sant Josep la tesi de Josefa Arnall: ARNALL, Mª Josefa (1975). *Los Manuscritos, incunables e impresos de la Biblioteca del Convento de San José de Barcelona (Carmelitas Descalzos)* Tesi doctoral. Barcelona.. També es útil VILLANUEVA, Jaime (1902). *Viaje literario por las iglesias de España*, v.XVIII. Imprenta de Fortanet. Madrid. Per donar context comparatiu entre les biblioteques dels diferents cenobis que el P. Villanueva va visitar.

⁴⁸ El text, copiat literalment, forma part d'una nota a la fitxa del *catàleg de Sant Josep* al Museu Virtual de la UB, anònima però que penja de la Biblioteca de Reserva, així que la va escriure algú de la Biblioteca el registre del museu virtual es pot consultar a:

<http://emp-web-72.zetcom.ch/eMP/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=347&viewType=detailView>

La nota, es pot consultar a:

<http://www.ub.edu/museuvirtual/ub/fonsreservacatala/Ms%201359%20Catàleg%20Sant%20Josep.pdf>

Els Catàlegs esdevenen, doncs, una font primordial per l'estudi sobre la transmissió de llibres i documentació. Ja amb les primeres dades, sense portar a terme cap investigació en profunditat, sembla que l'escenari va ser bastant negatiu pel patrimoni librari i documental⁴⁹. S'ha d'observar, així mateix, que si ve, l'estudi de Rodríguez Parada és molt nou, el d'Arnall és molt anterior, i el més important, es va realitzar quan el sistema encara no estava informatitzat, fet que dificultaria la localització d'exemplars. És de suposar que si el repetíssim avui en dia, les quantitats canviarien. El fet de disposar de catàlegs unificats de diverses universitats catalanes i de diverses entitats, ens ajudaria a localitzar un major nombre d'exemplars.

Gràcies als catàlegs podem realitzar dos estudis més que resulten prou interessants. Per una banda se'n poden estudiar les temàtiques, ja que en molts casos els tenim organitzats per aquest concepte, extraient dades sobre el que més es llegia, comprava o copiava, és a dir, allò que més interès tenia o que responia millor a les necessitats del cenobi. Per altra banda també es pot fer un estudi sobre aquells llibres o documents especialment importants, establint punts de partida, i intentar rastrejar-ne la localització final o la *línia de vida*.

Dels catàlegs localitzats al fons de Reserva, són interessants el *Bibliotheca olim Collegii Cervariensis*, de la Companyia de Jesús, un dels primers cenobis a ser desamortitzats (expulsats, més ben dit) el 1766, que contenia la biblioteca del segle XVIII dels jesuïtes de Cervera. Per què resultaven tan perilloses per als il·lustrats?, o el manuscrit *Indice de lo que se conté en lo quartet de los llibres prohibits de esta libreria del convent de Santa Catharina, verge y martir de Barcelona*, doncs si eren prohibits, com és que hi havia un índex? Tot i estar segregat en un espai propi, separat de la resta i suposadament no accessible a tothom. Es pot realitzar un estudi sobre aquests dos catàlegs que podria aportar respostes a aquestes preguntes.

També tenim referències històriques, com *Estado de la librería de este convento de Santa Madrona de P.P. Capuchinos de Barcelona, después de la invasión de los franceses* que ens permet fer una avaluació de com van quedar les biblioteques dels convents i monestirs catalans i valencians després de la guerra de la independència, ja que aquest catàleg és de 1817, però en tenim un altre de 1758; seria fàcil comparar-los per intentar esbrinar-ne les diferències. Amb un estudi així es podria saber quins llibres es van endur els

⁴⁹ Arnall identifica 2000 obres de 7200, aproximadament. Això representaria, més o menys, que el 74% de les obres s'han perdut entre 1834 i 1975, any en que Arnall fa l'estudi.

francesos, i potser esbrinar-ne la localització actual, si es que se'ls van endur a França i no els van fer servir per usos més prosaics.

Finalment són interessants dos catàlegs francesos: *Catalogue des livres imprimés et manuscrits de la bibliothèque communale de Perpignan* i *Catalogue de la Bibliothèque de la ville de Montpellier, dite du Musée Fabre*. Que hi fan a la Biblioteca de Reserva?, com hi van arribar?, caldria un estudi sobre la seva procedència per establir-ne causes històriques. Per establir un context general sobre el món dels catàlegs de llibres, ens han resultat molt útils l'obra de Taylor, *Book catalogues: their varieties and uses*⁵⁰, i la de Fernández Sánchez, *Historia de la bibliografía en España*⁵¹.

2.5 Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos

La Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos ha proporcionat personal qualificat a les diferents institucions libràries, documentals i arqueològiques des de la seva fundació l'any 1858. De fet des d'abans, ja que abans de constituir-se legalment, l'estat ja finançava part del personal d'aquestes institucions, per bé que no tan ben regulat com a partir de l'establiment de la Junta. Moltes institucions es van beneficiar del que podem anomenar el primer cos de funcionaris de l'estat, tant a Catalunya com a la resta del territori espanyol: L'Archivo General de la Administración d'Alcalà d'Henares, successor de l'Archivo General del Central, incendiat al 1939⁵², el Museo Arqueológico Nacional, la Biblioteca Histórica "Marqués de Valdecilla" de la Universidad Complutense de Madrid, l'Archivo del Ministerio de Justicia, la Biblioteca de la Universidad de Valladolid, l'Archivo Histórico Nacional, l'Archivo y Biblioteca de la Real Academia de la Historia, la Biblioteca de la Real Academia Española, l'Archivo General de Palacio, o la mateixa Biblioteca Nacional de España, són entitats fortament vinculades en un moment o altre de la història a la Junta Facultativa.

Per Reial Decret del 17 de juliol de 1858 es dicten les bases per a l'organització dels arxius i biblioteques del regne d'Espanya i es creen tant el cos de funcionaris encarregat del seu servei, es a dir el Cuerpo Facultativo de Archiveros-Bibliotecarios, com al Junta superior

⁵⁰ TAYLOR, Archer (1975). *Book catalogues: their varieties and uses*. Newberry Library. Chicago.

⁵¹ FERNÁNDEZ, José (1987). *Historia de la bibliografía en España*. El Museo Universal. Madrid.

⁵² SAN LUCIANO, José M^a (2016). *El incendio y destrucción del Archivo General Central: Alcalá de Henares, 1939*. Domiduca Libreros. Madrid.

directiva (art. 10 a 12)⁵³. El 1867, es crea el Museo arqueológico Nacional, i s'afegeix la secció d'Anticuarios, quedant el noms definitivament com a:

Cuerpo Facultativo de Archiveros-Bibliotecarios y Anticuarios

Junta superior directiva de Archivos, Bibliotecas y Museos

L'organisme perdurà, amb alguns canvis de nom⁵⁴, fins a la seva supressió el 1936. Entre les moltes funcions que tenia, algunes de les més destacables eren:

Evacuar las consultas que el Gobierno le pidiera acerca del establecimiento y clasificación de los archivos, bibliotecas y museos del reino, y sobre el régimen más conveniente para cada uno de ellos.

Proponer el establecimiento, incorporación y clasificación de los archivos, bibliotecas y museos que deban ser servidos por los funcionarios del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos.

Proponer los medios para el aumento de las colecciones de los archivos, bibliotecas y museos.

Informar en los expedientes para la adquisición de publicaciones con destino a las bibliotecas públicas del Estado⁵⁵

Entre les nombroses sèries documentals que podem trobar al seu quadre de classificació, val la pena esmentar la correspondència de l'Inspector General de Biblioteques, Les Memòries anuals (1844-1936), els Anuaris del Cuerpo de Facultativos, la Comissió Inspector de Catalogació, el Cens d'arxius, biblioteques i museus, les Visites d'inspecció o les importants *Guía histórica y descriptiva de los Archivos, Bibliotecas y Museos Arqueológicos de España*. El fons es conserva a l'arxiu de la Biblioteca Nacional de España, i comparativament, només trobem documentació tan rellevant als lligalls de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando o al Archivo Histórico Nacional.

A aquests fons, segons la Memòria de Pérez Boyero, hi podem trobar important documentació de la Junta i dels membres del cos, que ens ajudarien a connectar els fons

⁵³ *Gaceta de Madrid* de 18 de julio de 1858 y *Colección Legislativa de España*, t. LXXVII, pp. 61-65. Citat a: PÉREZ, Enrique (2017). *Inventario del fondo documental de la Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos: series de expedientes de visitas de inspección y de expedientes de personal*. Biblioteca Nacional de España. Madrid. p. 13

⁵⁴ *Junta consultiva de Archivos, Bibliotecas y Museos*, per Reial Decret del 5 de juliol de 1871 (art. 6)

⁵⁵ Op. Cit. "*Inventario del fondo documental...*", p.14: "Real Decreto de 1 de junio de 1900, art. 2 (*Gaceta* de 2 de junio)."

des de la desamortització dels monestirs i convents a principis del segle XIX fins a gairebé meitat del segle XX. Trencar i recuperar la unitat secular, un concepte del qual parlarem més endavant. Així doncs, epígrafs com les *Actas de las sesiones de la Junta*, ens conviden a visitar aquest arxiu a la recerca d'informació rellevant per aquest treball, però amb títols com *Contestaciones al cuestionario de la comisión inspectora de catalogación* la visita deixa de ser opcional per fer-se imperativa. Podríem continuar, puix que Pérez Boyero ens menciona la troballa de centenars de caixes amb documentació sobre les institucions que van heretar les funcions de la Junta durant i després de la guerra, esmentant documentació important com *Inventarios y actas de entrega de bibliotecas incautadas durante la Guerra Civil*, etcètera⁵⁶.

Els centres que van anar afegint-se a la supervisió i control de la Junta Facultativa han estat estudiats per Agustín Torreblanca⁵⁷. Els primers arxius en convertir-se en públics van ser el de l'antiga Corona de Castilla (Simancas) i el de la Corona d'Aragó (Barcelona), també el de l'antiga Corona de València, el de Mallorca i el de Galícia, anomenant-se llavors Archivos Generales, és llavors quan es crea, per centralitzar, L'Archivo General central d'Alcalà d'Henares el 1858. El 1866 es crea l'Archivo Histórico Nacional i l'1 de gener de 1869, es promulga el Reial Decret que disposa la confiscació per part de l'Estat de tots els arxius, biblioteques, gabinets i altres col·leccions d'objectes de ciència, art o literatura que fins llavors pertanyien a les catedrals, *cabildos*, monestirs o ordes militars.

El primer que ens crida l'atenció, és provocat per una lectura diagonal i parcial de les fonts. Tendim a cercar, instintivament, les lleis que parlen de la desamortització dels béns de l'església i és així que trobem moltes lleis que ho regulen, i ens crida l'atenció que es repeteixin. En l'espai de 100 anys podem trobar més d'una dotzena de lleis que decreten la desamortització de béns mobles de convents i monestirs. Com diem, és per un problema de lectura parcial de les fonts. En aquest cas, per exemple, el 1869 es decreta la requisició dels béns eclesiàstics, però si se cerca una mica més d'informació veurem que el 23 de gener de 1875 es decreta la devolució dels béns historicoartístics decomisats a l'església catòlica. No cal explicar com de nociu i desastrós havia de ser per força aquest moviment continu dels fons amunt i avall; en cada viatge, una part del patrimoni es perdia, es feia malbé o es robava i venia de forma fraudulenta (o legal, com també veurem). Un exemple:

⁵⁶ Op. Cit. "*Inventario del fondo documental...*", p.17

⁵⁷ TORREBLANCA, Agustín (2009). *El Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos (1858-2008): Historia burocrática de una institución sesquicentenaria*. Ministerio de Cultura. Madrid, pp. 66-68, 94-95, 125-127 i 144-146.

El 19 de febrero de ese mismo año (1869) se crea oficialmente el Archivo Histórico de Toledo para acoger los fondos documentales y las colecciones bibliográficas y científicas de las que se había hecho cargo la comisión de incautaciones de la ciudad imperial; y el 22 de mayo se ordena el traslado a esta ciudad de José Foradada y Castán, funcionario del cuerpo Facultativo, para ponerse al frente de aquél⁵⁸. Sin embargo el 23 de enero de 1875 se decreta la devolución de los bienes [...] el Archivo Histórico de Toledo hubo de reintegrar al cabildo catedralicio toledano sus archivos y su colección de códices. El Archivo continuó funcionando durante unos años más, pero llevó una lánguida existencia. El golpe definitivo lo recibió en 1896, cuando se dispuso el traslado de los fondos judiciales de las Órdenes Militares al Archivo Histórico Nacional. A partir de ese año, el Archivo Histórico de Toledo, aunque continúa nominalmente en servicio hasta 1901, deja de estar regido por el Cuerpo Facultativo.

El primer Museu Arqueològic provincial agregat al *Cuerpo Facultativo* és el de Tarragona el 1874, a l'any següent, s'hi afegeixen quatre museus arqueològics provincials més: Barcelona, Granada, Sevilla i Valladolid. Ja als 90 s'hi sumaran Toledo, Burgos, Cadis, Còrdoba, Lleó, Murcia i Santiago de Compostela. Altres institucions importants que passarien al càrrec i control del *Cuerpo de Facultativos* van ser l'Arqueològic d'Eivissa el 1907, el Numantí de Sòria el 1914 o el d'Osca el 1918.

Un altre dels punts importants durant l'existència d'aquest organisme, que en gran mesura va ajudar a organitzar tota la documentació, a sistematitzar-ne la descripció i l'accés i a regular-ne la conservació, va ser quan el 22 de febrer de 1864 per Reial Ordre, es disposa que es destini un funcionari del Cuerpo Facultativo a cada una de les Universitats del regne «con el exclusivo encargo de clasificar y ordenar sus archivos⁵⁹». Així doncs, i per aquesta llei, s'afegeixen els arxius universitaris de Madrid i Salamanca i el 1881 el de Barcelona. El 1887 el de Saragossa i el 1888 els d'Oviedo, Santiago de Compostela i el de Valladolid, el 1889 el de Granada i el 1890 el de València, i per acabar el 1893 el de Sevilla⁶⁰. Finalment, aquesta sèrie de decrets va estipular el 7 de juliol de 1895, la fusió de les biblioteques i arxius universitaris, que des de llavors havien de ser un sol establiment⁶¹.

⁵⁸ Op. Cit. "*Inventario del fondo documental...*", p.20: també la nota de Boyero: «Agustín Torreblanca López. Los primeros años del Archivo Histórico de Toledo. Una memoria inédita de José Foradada y Castán. En: *Estudios en memoria del profesor Dr. Carlos Sáez. Homenaje, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, 2007, pp. 713-734.*»

⁵⁹ Op. Cit. "*Inventario del fondo documental...*", p.21: AGA, 31/6956.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ LÓPEZ, Pedro (2003). *La construcción de un sistema nacional de archivos (1858-1936)*. Servicio de Estudios del Colegio de Registradores. Madrid, p. 221.

Els arxius de les delegacions provincials d'Hisenda, s'afegeixen al Cuerpo Facultativo per Real Decret del 31 de juliol de 1888. Recordem que aquests arxius són rellevants per aquest estudi, puix allí és on es centralitzava a l'inici, tota la informació sobre els inventaris de desamortització i les comissions que es van crear per dur a terme les confiscacions. Finalment, pel que fa als diversos arxius del regne, cal parlar de la incorporació per Reial Ordre del 7 d'agost de 1894 de los archivos y bibliotecas del Ministerio de Ultramar, que incloïa l'Arxiu General d'Índies.

Las bibliotecas incorporadas al Cuerpo en un primer momento son la Biblioteca Nacional las universitarias (Barcelona, Granada, Madrid, Oviedo, Salamanca, Santiago de Compostela, Sevilla, Valencia, Valladolid y Zaragoza, además de la Biblioteca de la Facultad de Medicina de Cádiz) y las provinciales de Baleares (Palma de Mallorca), Cádiz, Córdoba, Huesca y León⁶²

El 1860 s'hi afegeixen les biblioteques de Càceres, Canàries (La Laguna), Girona, Orense, Tarragona i Toledo. Després, seguint el mateix procés que els arxius, en dècades successives es van incorporant les altres biblioteques provincials, tampoc cal anar-les llistant totes a aquí, només mencionar potser la de Maó al 1866 o la de Lleida el 1867.

L'últim pas d'aquest itinerari centralitzador, el protagonitza la incorporació, a partir de 1896, per una Reial Ordre del 10 de gener, de «Las bibliotecas de los Institutos provinciales de segunda enseñanza, establecidos en capitales de provincia y donde no exista Biblioteca Universitaria, serán servidas en lo sucesivo por miembros del Cuerpo Facultativo» (art. 7). Aquest és un fet rellevant, perquè recordem que per llei, dècades abans s'havia legislat que els fons dels convents i monestirs s'havien de custodiar allà on hi hagués universitat i on no n'hi hagués, als instituts provincials. La Junta, doncs, controlava a finals del segle XIX i principis del XX la quasi totalitat dels arxius i biblioteques estatals, només algunes biblioteques privades s'havien escapat de la dinàmica centralitzadora, com la de l'Institut Jovellanos de Gijón (assimilada el 28 de febrer de 1896) o la del Cardenal Cisneros de Madrid (que tardaria molt més, fins a 1920) o, finalment, un cas curiós, la Biblioteca «Balaguer», de Vilanova i la Geltrú (8 de juny de 1915).

Els arxius, biblioteques i museus dels departaments ministerials es van assimilar el 1894, amb la llei del 30 de juny, com els ministeris de Foment, Hisenda, Governació, Gracia i Justícia o el mencionat d'Ultramar. Més tard, el 28 de març 1899, s'incorporarà el del

⁶² Op. Cit. «*Inventario del fondo documental...*», p.22.

Ministeri d'Estat, i ja al nou segle, el 1900, els arxius i biblioteques dels ministeris d'Agricultura, Industria i el de Comercio y Obras Públicas. A mesura que el nou segle avanci s'incorporaran altres fons, com la Biblioteca de la Comisión del Mapa Geológico de España, l'Institut de Minería, el del Consejo Superior d'Aeronáutica, o, després de la proclamació de la II República, la biblioteca del Palau Nacional, moment en el qual també s'incorporaran els arxius i biblioteques de les *Academias* que no s'hi havien incorporat a finals del segle XIX, com la de la Real Academia Española (1894), la Real Academia de la Historia (1931), o la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, que tot i que tenia funcionaris servint-hi des de 1861, no serà incorporada fins al 6 de juny de 1933, per Reial Ordre.

Val la pena mencionar, finalment, la incorporació de biblioteques de societats econòmiques, com la de la Sociedad Económica Matritense de Amigos del País, La Menéndez Pelayo de Santander o la del Centro de Estudios históricos. Les biblioteques populars van ser afegides al sistema a principis del segle XX, com les Madrilenyes de *La Inclusa*, o de *Chamberí*, la de *Buenavista*, el *Hospicio* o la de *La Latina* i la de *l'Hospital*. La culminació de l'expansió del Cuerpo Facultativo, com ens indica Pérez Boyero a la introducció de la seva memòria, es va dur a terme al novembre de 1931, amb la «incorporación de los protocolos notariales seculares y de los Archivos de Audiencias territoriales y del Tribunal Supremo [...]». Uns seran els Archivos Históricos de Protocolos, i els altres els Archivos Históricos Provinciales, que es crearan a les capitals de província⁶³.

2.6 Catàlegs de llibreters

Sobre aquest tema abunda la bibliografia. No ens volem estendre massa, però no voldríem deixar de mencionar figures importants com la de Joan Baptista Batlle, llibreter, bibliòfil i col·leccionista de Barcelona. L'any 1895 fundà la llibreria i editorial L'Arxiu, al carrer de la Canuda. Cal destacar de Joan Baptista, *l'Assaig de bibliografia barcelonina* (1920) i *els goigs a Catalunya al segle XVIII* (1925)⁶⁴.

A l'àmbit internacional són nombrosos els catàlegs que cal revisar, com per exemple els de la societat Bossange, Barthés & Loewell, que ja funcionava a Londres des de la Restauració borbònica a França el 1814, i es dedicava a la venda de llibres antics

⁶³ Op. Cit. "*Inventario del fondo documental...*", p.25.

⁶⁴ CATEURA, Xavier (2009). *Jacint Verdaguer i un llibreter de Barcelona*. El 9 Nou, 17-07-2009, consultat el 3 agost 2017 o la entrada de l'enciclopèdia catalana. «Joan Baptista Batlle i Martínez». L'Enciclopèdia.cat. Barcelona: Grup Enciclopèdia Catalana.

espanyols, francesos i italians. Un dels catàlegs de llibreters que ens agradaria inspeccionar:

Catalogue des livres Français, Italiens, Espagnols, etc..., tant anciens que modernes qui se trouvent chez Bossange, Barthés & Lowell, Londres-París, 1843. La tienda de Londres estaba en el n.º 14 de Great Malborough Street y la de París en la rue des Saints-Pères⁶⁵.

Ens interessen en especial els casos francesos i anglesos, i més en concret tot el moviment internacional que es va originar a Londres. Vicente Salvá va publicar dos catàlegs de llibres a la metròpolis:

[...]vendía a un público ávido de cosas de España y a los americanos recién emancipados de España y Portugal. El primero fue editado en 1826⁶⁶ y el segundo en 1829⁶⁷[...] As this is, probably, the first Catalogue of a copious and select Spanish Library ever published in England, It may be necessary to offer a few explanatory observations on the plan that has been pursued in its compilation⁶⁸.

El segon catàleg, amb data 1 de març de 1829, Salvá, del que parlarem amb detall al capítol 7, deia «I have scrupulously revised and corrected my former notes» corregint errors com haver considerat inèdits alguns manuscrits del primer catàleg, afegint consideracions sobre els preus de certs exemplars en funció del seu estat, tipus de paper o estat de conservació i destacant la raresa de molts exemplars. Salvá va publicar més catàlegs, a París, el 1836, un any després de les desamortitzacions de Mendizábal⁶⁹.

Sánchez Espinosa, al seu article sobre les biblioteques cervantines al Regne Unit a finals del segle XVIII, ens comenta com funcionaven els catàlegs de llibreters a un territori on la tradició d'aquesta pràctica era una de les més antigues del món:

En estos catálogos de libreros anticuarios no es posible diferenciar con total seguridad, por lo general, qué libros compusieron exactamente la biblioteca del bibliófilo, pues estos no se separan del resto de la oferta de dicho librero. Estos catálogos de libreros

⁶⁵ RAMÍREZ, Germán (2016). *Vicente Salvá en Londres (1824-1832) libros, negocios y política. Notas de un epistolario inédito*. A: BAS, Nicolás i TAYLOR, Barry (coords.) (2106). *El libro español en Londres: la visión de España en Inglaterra (siglos XVI al XIX)*. PUV Universitat de València. València, p. 180.

⁶⁶ SALVÁ, Vicente (1826). A Catalogue of Spanish and Portuguese books, with occasional literary and bibliographical remarks by Vincent Salvá, Spanish and Classical Library, 124, Regent Street. M. Calero, Spanish Printer. Londres.

⁶⁷ SALVÁ, Vicente (1829). A Catalogue of Spanish and Portuguese books on sale by Vincent Salvá, 124, Regent Street, Part II, A. Harrow printer. Londres.

⁶⁸ Op. Cit. «*Vicente Salvá en Londres...*», p. 188.

⁶⁹ Op. Cit. «*Vicente Salvá en Londres...*», p. 190.

anticuaris llevaban indicat el preu de venda de cada una de les obres “*for ready money only*” que se trobaven disponibles en la tenda a partir d’una data determinada indicada en la portada. Els exemplars de vell i nou no venuts de tals catàlegs volien a repetir-se en subssegüents catàlegs, entremesclats amb les noves incorporacions. El catàleg de subasta més antic que se coneix és el de la biblioteca de Lazarus Seaman, venuda per el llibrer William Cooper en 1676. Durant el segle XVIII se subastaven en Anglaterra les biblioteques particulars de professionals mèdics, homes de lleis i erudits - freqüentment associats a l’Església o la Universitat - i personatges de la *gentry* i la aristocràcia, encara que la subasta de biblioteques nobiliàries és més inusual, ja que solen conservar-se en poder de família, davant de les biblioteques particulars de nova creació, reunides per individus i desheures després de la seva mort com a part de la seva herència⁷⁰.

Pel que fa als catàlegs durant la segona meitat del XVIII i principis del segle XIX, és imprescindible distingir entre els catàlegs de subasta i els nombrosos catàlegs de llibreters antiquaris⁷¹, és el cas de Thomas Payne i Benjamin White, per exemple. Els catàlegs de subasta presenten els seus articles numerats per a millor facilitar tant al comprador com al subastador. S’imprimeixen generalment en format 4º, que afavoreix la seva utilització. Han arribat als nostres dies alguns catàlegs de subasta, en els quals és anotat a mà, amb posterioritat a la subasta, el preu assolit per cada llibre i fins i tot de vegades els noms dels seus compradors⁷². Les subastes de llibres a Londres tenen lloc durant la *London season*, és a dir, durant els mesos en què es reuneix el Parlament, entre finals d’octubre i finals de maig o començaments de juny⁷³.

Cal esmentar una tipologia librària diferent però molt relacionada amb els catàlegs de llibreries i igual de valorada pels col·leccionistes de llibres de totes les èpoques, ens referim a les obres dels grans bibliògrafs com Nicolás Antonio, Latassa, Ximeno, Pinelo, Mayans, etcètera. La publicació i sobretot la circulació d’aquestes bibliografies i dels catàlegs dels llibreters suscitava interès internacional.

Los anuncios publicados en la prensa periódica y la circulación de los catálogos de venta más allá de Londres despiertan el interés y extienden el mercado del libro anticuario

⁷⁰ SÁNCHEZ, Gabriel (2016). *Coleccionismo cervantino en la Inglaterra de la segunda mitad del siglo XVIII a partir de los catálogos de subastas*. A: Op. Cit. «Vicente Salvá en Londres...», p. 105.

⁷¹ COPPENS, Cristian i NUOVO, Angela (2018). *Printed catalogues of booksellers as a source for the history of the book trade*. J LIS.it 9, 2 . Disponible online a: <https://zenodo.org/record/1247342#.WxfG8VUzbct>

⁷² Op. Cit. «Vicente Salvá en Londres...», p. 105-106.

⁷³ Per aprofundir en aquest tema, es pot revisar el cas Alemany: LANLCHORST, Otto S. (2001). *Dutch Book Auctions in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. A: MYERS, Robin, HARRIS, Michael i MANDEL BROTE, Giles (eds.) (2001). *Under the hammer: Book auctions since the Seventeenth Century*. Oak Knoll Press-The British Library. New Castle, Londres, pp. 65-87 o pel cas anglès; MANDEL BROTE, Giles. (2001). *The Organization of Book Auctions in Late Seventeenth century: London*. A : íbid. pp. 15-36.

fuera de la metrópolis, en un proceso que irá constituyendo un verdadero mercado nacional, ya plenamente establecido a comienzos del XIX. Los anuncios de la prensa proporcionan la información básica a los lectores: identifican la colección, dan noticia de la fecha y lugar de la subasta, informan de cómo se pueden inspeccionar las obras con anterioridad a esta i en qué librerías se puede adquirir el catálogos⁷⁴

Els catàlegs de les quatre subhastes que analitza Sánchez, les biblioteques de Thomas, Beauclerk, Crofts i Hunter⁷⁵, indiquen tots la mateixa hora. «El ritmo de la subasta se establece de antemano mediante el *ordo venditionis*, que declara el número de libros que serán subastados cada día, Estos términos Y condiciones se publican al comienzo de cada catálogo y vinculan legalmente a todas las partes intervinientes en la subasta⁷⁶»

Un altre catàleg de subhasta, el de Thomas, que no de llibreter, del que disposem:

A Catalogue of the genuine Library, Manuscripts, and Prints, of the Rev. Edward Thomas, AM. Fellow of the Royal and Antiquary Societies, late of Feversham. deceased: comprehending a good Collection of Books in various Languages and Sciences, but more especially in Classical, Critical, and Numismatical Literature; and in English History, Topography, and Antiquities: which will be sold by auction, by Mr. Paterson, at Mr. Lane's great room (late Patersons) in- King-Street, Covent-Garden, London, on Monday, July 1st, 1787, And the Two- following Days, to begin precisely at twelve O'Clock. To be viewed on Friday, June 29th, and to the Time of Sale. Catalogues may be had, gratis, at the Place of Sale, and of Messrs. Egerton, Booksellers, Charing-Cross (Londres, 1787).

Observem aquí que els catàlegs es podien demanar o adquirir dies abans, i que els llibres es poden revisar a les llibreries que promocionaven les subhastes. Sánchez ens explica que «el librero-subastador Paerson sacó apenas tres meses después una *Tabula Pretiorum bibliothecae Croftsianae* donde mediante tablas da cuenta a los curiosos de los precios alcanzados por cada obra». Aquest és un nou format que desconexíem, que sense dubte s'hauria de convertir en material de referència imprescindible per als bibliòfils del moment, com clarifica el rastreig d'obres que Sánchez ha realitzat, i on destaca la menció d'un exemplar a la col·lecció d'Isidre Bonsoms, fundador de la Biblioteca de Catalunya. No

⁷⁴ Op. Cit. «*El libro español...*», p. 108, Sánchez cita: «*M. Harris: Newspaper Advertising for Book Auctions before 1700*». Op. cit. «*Under the hammer...*», pp.1-14 i p.3.

⁷⁵ Veure capítol 7.2, comerç internacional del llibre rar, Regne Unit.

⁷⁶ Op. Cit. «*El libro español...*» p. 109.

sorprèn que un conegut cervantita com ell, estigués al dia de les subhastes que es feien arreu del món, especialment les de Londres⁷⁷.

2.7 Fons personals i col·leccions privades

Els fons personals i les col·leccions de llibres privades, són de gran importància ja des d'època medieval. Les professions liberals, els gremis i els erudits de palau, així com els comerciants, viatgers, aristòcrates, nobles i sobretot, els religiosos amb un cert poder i posició, conformen la majoria d'aquestes col·leccions.

Els llibres eren molt cars, molt valuosos, és per això que les donacions i les herències havien de quedar ben documentades, i gràcies a això disposem avui en dia d'alguns documents importants que ens permeten establir les relacions de llibres que hi havia en alguna d'aquestes biblioteques⁷⁸. Abans que els llibres passessin a formar part de les institucions bibliotecàries i dels arxius, eren les persones les que en tenien cura, i no només les procedents de l'estament religiós, sovint mestres d'estudi, metges, notaris i funcionaris, comerciants, impressors i nobles curaven i promocionaven les seves biblioteques, procurant ampliar-les i conservar-les en bones condicions. Gràcies a aquests personatges, avui en dia ens han arribat un gran nombre d'obres que resten custodiades a les biblioteques patrimonials, i per conèixer el contingut d'aquestes biblioteques, sovint podem comptar amb dos tipus de fonts, per una banda els esmentats catàlegs de llibreters que subhasten les col·leccions, o de vegades, com en el cas de Salvá, bibliòfils que fan els catàlegs de la seva pròpia col·lecció, i per l'altra banda, un altre font important esdevé dels testaments i llegats que deixen en herència els bibliòfils, a vegades a la família, a vegades fent donació d'aquestes, sovint conservats als arxius dels notariats, tant rics com desconeguts⁷⁹.

⁷⁷ Op. Cit. «El libro español...» p. 120, Sánchez cita: «S. Paterson: *Tabula Pretiorum bibliothecae Croftstianae. secundum ordinem venditionis* [Londres, 1783], 8.º, 59 pp. Finalizadas las tablas, viene una declaración firmada por el librero-subastador: «A true Copy extracted from the Sale-Book. Sam. Paterson. London. 1 July 1783», p. 59. Aparte de esta inusual lista impresa de precios, hemos localizado al menos cinco ejemplares con indicación manuscrita de precios: el de la Biblioteca de Catalunya, procedente de la colección Bonsoms Chacón, digitalizado por Google Books; el subastado por Auction Art en París el 8 de junio de 2010. procedente de la colección particular de Charles Lucas; el subastado en Bonhams -con exlibris de Samuel Leigh Sotheby- el 25 de septiembre de 2012; los dos disponibles en estos momentos-19 de abril de 2016-en el librero anticuario neoyorquino Jonathan A. Hill, que según nos ha asegurado, no son los subastados por Auction Art o Bonhams. Esta abundancia de ejemplares supervivientes con precios manuscritos nos indica cómo este catálogo de la subasta Crofts se convirtió enseguida en un valioso instrumento bibliográfico»

⁷⁸ SÁEZ, Carlos. GÓMEZ-PANTOJA, Joaquín (1994). *Las diferentes historias de letrados y analfabetos. Actas del congreso celebrado en Pastrana del 1 al 3 de Julio de 1993*. Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones. Alcalá.

⁷⁹ FONTBONA, Francesc (2001). *Bibliografia vuitcentista. A: Bibliofília a Catalunya*. Fundació Jaume I, nadala 2001, any XXXV. Barcelona.

Capítol III Context històric i geogràfic

Les desamortitzacions s'han estudiat àmpliament, la reforma agrària, arran de la supressió d'entitats religioses, municipals i en alguns casos nobiliàries i de la reialesa, n'ha estat el tema més treballat, també han estat àmpliament estudiades com a elements de canvi social i polític, pel que fa als intents jurídics i econòmics per establir un nou ordre liberal a Espanya, deixant enrere l'antic ordre feudal basat en els gremis, la noblesa i el clergat, és a dir, l'antic règim⁸⁰.

Reforma agrària, noves classes socials vinculades a la burgesia i noves pràctiques econòmiques en direcció a la creació d'un mercat capitalista, en són, doncs, les claus principals. Seguidament, també podem trobar força estudis sobre industrialització, comerç i transport, demografia i la creació de noves institucions socials i culturals, hereves, d'alguna forma, de la revolució francesa i de la il·lustració.

3.1 Primera fase, els antecedents: 1766 a 1830

Les primeres mesures de desamortització es van portar a terme de forma molt localitzada durant el regnat de Carles III, dins del marc de les revoltes conegudes com el «Motín de Esquilache» al 1766 i es van allargar fins al 1770. Per acabar amb la revolta, es van desamortitzar els *balldíos*, bens municipals de la ciutat de Badajoz, que es van llogar, en un principi, a aquells jornaleros més pobres, però amb preferència per aquells que tinguessin una junta de bous i els estris necessaris per poder llaurar la terra. El 2 de maig del 1766 el Comte d'Aranda va fer extensible l'ordre a tota Extremadura, i a l'any següent, a tot el territori nacional.

No es pot considerar aquestes mesures com desamortitzacions tal com les definim més endavant, perquè les terres es van llogar, no es van vendre en lots, la propietat seguia en mans dels municipis, així que no es pot dir que canviés de mans. No obstant això algunes de les premisses de les futures desamortitzacions van quedar establertes, una de

⁸⁰ Per un recull bibliogràfic essencial, tot i que una mica antic: RUEDA, Germán (1981). *Bibliografía sobre el proceso desamortizador en España*. Agricultura y Sociedad, núm. XIX. Madrid, pp. 215-247 i RUEDA, Germán (1986). *Bibliografía sobre el proceso desamortizador en España* (tercera versió). A: Cuadernos de Investigación Histórica, 9, pp. 191-222. El clàssic de TOMÁS, Francisco (1972). *El marco político de la desamortización en España*. Ariel. Barcelona, i finalment com a bibliografia de revisió: MARTÍ, Francisco (2003). *La desamortización española*. Rialp, Barcelona.

les quals era la mediació de l'estat al règim de propietat dels béns de les denominades mans mortes per posar-les en producció i circulació i que generessin impostos, fet que evidenciarà la necessitat d'una reforma agrària.

Els il·lustrats, com José Moñino y Redondo (el primer Comte de Floridablanca), Pablo de Olavide o Gaspar Melchor de Jovellanos continuaran la feina ideològica de les desamortitzacions. Les Idees de Jovellanos influiran en els liberals que van posar en marxa les desamortitzacions del segle XIX gràcies a l'enorme difusió del seu Informe sobre la Lei Agrària publicat el 1795, molt més que la del pla d'Olavide, que només va ser parcialment conegut. Per Moñino, el fet que les terres denominades de *baldíos* no paguessin impostos, generava una situació encara més negativa perquè carregava amb més impostos als altres contribuents i perquè les terres col·lectives municipals i les de les capellanies, com que no es cultivaven, es deterioraven⁸¹.

A finals de segle, amb el regnat de Carles IV es van portar a terme sengles processos desamortitzadors, coneguts com les desamortitzacions de Godoy, tot i que de fet les va executar Mariano Ruíz de Urquijo, el seu successor. A les raons inicials de Carles III, és a dir, la necessitat de la reforma agrària i la millora de la recaptació, cal sumar-hi dues de molt importants que marcaran l'ideari liberal de les desamortitzacions del segle XIX, el pagament del deute públic i la creació d'una classe mitjana. Així mateix, aquesta desamortització resulta interessant també, perquè inclou béns no explotats de particulars.

El fet més destacable d'aquest primer període, culturalment, és la supressió de la Companyia de Jesús i l'expropiació dels seus béns. La Companyia de Jesús ja havia estat expulsada de Portugal (1759) i de França (1762), i a Espanya Carles III els va expulsar l'any 1767, culpant-los de ser els responsables dels Motins d'Esquilache⁸². La Companyia de Jesús tenia poques adhesions entre els reis, a causa de la seva contínua interferència en assumptes d'estat i la seva doctrina del tiranicidi o regicidi⁸³, i pocs partidaris entre el despotisme il·lustrat, que en demanava la supressió per motius de bicefàlia en l'àmbit de la formació i l'educació. Tot i ser grans defensors del papat, també tenien conflictes sagnants amb altres estaments religiosos; alguns d'aquests conflictes es poden veure a determinades obres de la seva bibliografia, per exemple la inclusió en l'Índex de Llibres Prohibits de la

⁸¹ Veure Annex 3, textos i documents, 1.

⁸² El fiscal del *Consejo de Castilla* Pedro Rodríguez de Campomanes, un declarat antijesuíta, en va portar la investigació, evidenciant la participació d'alguns d'ells als aixecaments. DOMÍNGUEZ, Antonio (2005). *Carlos III y la España de la Ilustración*. Alianza Editorial. Madrid, pp. 139-140.

⁸³ Que s'atribueix a tota l'ordre encara que només l'havia defensat el P. Mariana en el seu tractat *De Rege*, que va ser cremat en públic: MURRAY, Rothbard (2010). *El erudito extremista: Juan de Mariana*. Disponible online a: Mises Daily Articles 20-1-2010 <https://mises.org/library/learned-extremist-juan-de-mariana>

Història pelagiana del cardenal Agustí Noris, gràcies a la influència que tenia la Companyia a la Inquisició, o com el rebuig que va produir la publicació de l'obra *Fra Gerundi de Campazas* del Pare Illa, en la que el jesuïta satiritzava als frares, en general⁸⁴.

El 2 d'abril de 1767 mitjançant la *Pragmática Sanción*⁸⁵ de 1767, es va expulsar a tots els jesuïtes del territori Espanyol, i tots els seus béns van quedar-ne expropiats, tant a territori nacional, com a ultramar. Després d'un petit periple per Còrsega, Carles III va obligar als estats pontificis a allotjar-los i els hi va concedir una petita pensió. En total entre el territori nacional i les Amèriques, se'n van expulsar uns sis mil⁸⁶. Tot i que l'orde va ser restaurada el 1814, va tornar a ser suprimida el 1835 i el 1932.

Les seves propietats es van vendre en subhasta, els temples van quedar en mans dels Capítols catedralicis i les cases es van convertir en seminaris diocesans. Així mateix, conscients del buit educatiu i docent que es creava, els seus Col·legis van ser reconvertits però conservats, com és el cas del Colegio Imperial de Madrid reconvertit en els Reales Estudios de San Isidro⁸⁷. La majoria dels Col·legis, Estudis i Universitats es van reutilitzar i els plans d'estudi es van adaptar a les doctrines regalistes, en molts casos influenciades pel moviment jansenista⁸⁸ que havia prohibit els llibres dels jesuïtes⁸⁹

El 1809, el 19 d'Agost, José I Bonaparte va ordenar, de fet, la supressió de totes les «Órdenes regulares, monacales, mendicantes y clericales». A aquesta ordre, caldria afegir-hi les suppressions esdevingudes arran de la mateixa mecànica de la guerra, que acabarien amb molts convents, monestirs i cases de religiosos en general⁹⁰.

Ahora, el 1811, a la memòria presentada per Canga Argüelles a les corts de Cadis, on reconeixent el descontrol del deute acumulat per Carles IV, uns 7000 milions de rals, es va proposar la desamortització de béns que passarien a mans de l'estat. Culturalment, a banda dels béns intervinguts als anomenats afrancesats, o al mateix Godoy, destaca la supressió de: «la Orden de San Juan de Jerusalén y de las cuatro órdenes militares

⁸⁴ Íbid. pp. 140-141.

⁸⁵ Veure Annex 3, textos i documents, 2.

⁸⁶ Íbid. pp. 135-136.

⁸⁷ GARCIA, Genaro Luis (1998). *El Instituto de San Isidro de Madrid y su biblioteca en el siglo XIX. Universidad Carlos III de Madrid. Instituto Antonio de Nebrija de estudios sobre la universidad*. Article inèdit, disponible a: <https://e-archivo.uc3m.es/handle/10016/971>

⁸⁸ Doctrina Cristiana basada en l'obra de Corneli Jansenio (1585-1638), el *Augustinus*, publicat de forma póstuma a Lovaina al 1640. FRAILE, Manuel (2010). *Jansenismo y regalismo en España. Estudio preliminar de Rafael Lazcano*. Ed. Agustiniiana. Guadarrama.

⁸⁹ MESTRE, Antonio i PÉREZ, Pablo (2004). *La cultura en el siglo XVIII español*. A: GIL, Luis (2004). *La cultura española en la Edad Moderna*. Historia de España XV. Istmo. Madrid. pp. 521-524.

⁹⁰ Op. Cit. "El marco político de la desamortización...", p. 64.

españolas , Orden de Santiago, Orden de Alcántara, Orden de Calatrava y Orden de Montesa». Així mateix, també es volia desamortitzar algunes finques de la Corona, monestirs i convents afectats durant la guerra i *baldíos* i *realengos* dels municipis, però aquesta llei, tot i marcar l'inici i servir d'arquetip per a futures desamortitzacions, no va tenir gaire efecte a causa de la tornada de Ferran VII⁹¹. El 1813, però, un decret de les Corts sancionava la decisió de suprimir i vendre els béns de *propios* y *baldíos* dels municipis i així la Corona es sumava a la pràctica de les desamortitzacions.

El 1820, després de l'anomenat sexenni absolutista, el govern del Trienni Liberal, va recuperar en part la legislació de Cadis del 1813, incorporant ara també, tota la documentació i béns de la Inquisició, que havia estat desarticulada per Napoleó el 1808 però que Ferran VII havia reinstaurat. La Inquisició, com a tal, ja no tornaria, però si és cert que després, durant la Dècada Ominosa, a algunes diòcesis es crearien entitats semblants, com les *Juntas de Fe*. El tema de la inquisició ens interessa per què gràcies a l'estudi dels seus *Índices de libros prohibidos*⁹² podem extreure informació sobre la composició de les biblioteques monacals. Així mateix, les desamortitzacions del trienni liberal, destacaran també perquè seran les primeres a afectar béns del sector secular de l'església, com es pot comprovar a la llei de l'1 d'octubre de 1820:

[...] los canónigos regulares de San Benito, de la congregación claustral tarraconense y cesaraugustana; los de San Agustín y los premonstratenses; los conventos y colegios de las Órdenes Militares de Santiago, Calatrava, Montesa y Alcántara; los de la Orden de San Juan de Jerusalén, los de la de San Juan de Dios y los betlemitas, y todos los demás hospitales de cualquier clase⁹³

3.2 Segona fase, desamortitzacions de Mendizábal i Espartero: 1830 a 1845

Del canvi polític que va significar a Espanya el Liberalisme a partir de l'any 1833, en cal assenyalar tot el conjunt de mesures jurídiques i econòmiques que tenien com a finalitat

⁹¹ Op. Cit. "El marco político de la desamortización...", p. 52.

⁹² Un exemple el tenim a la Biblioteca de Reserva al manuscrit 07 Ms 1948, al punt 15: [15]. *Listas de los libros q[u]e se han corregido o expurgado segun el Yndice de la S[an]ta y G[enera]l Inquisicion: com también los retirados por ser Prohibidos* (f. 357r-363r), inclòs al catàleg de la Biblioteca Mariana. O als index i suplement publicats al llarg del segle XVIII i XIX: --- (1844). *Índice general de los libros prohibidos : compuesto del Índice último de los libros prohibidos y mandados expurgar hasta fin de diciembre de 1789 por el señor Inquisidor General ... y además de un Index librorum prohibitorum ... MDCCCXXXV ... en el que van intercalados en sus respectivos lugares los prohibidos hasta fin de 1842*. Imprenta de D. José Félix Palacios, Madrid. Topogràfic: 147/2/15).

⁹³ Op. Cit. "El marco político de la desamortización...", pp. 70-71.

acabar amb el domini social i econòmic de la noblesa i del clergat, amb estructures productives feudals, i introduir al país pel camí del capitalisme; per a això es va intentar modernitzar les estructures econòmiques. L'eliminació dels gremis, dels *señorios* laics, del delme, de la *Mesta*, són algunes d'aquestes mesures, però res comparable amb les desamortitzacions, que van implicar la venda de finques rústiques i urbanes, afeblint el paper econòmic i social que havien exercit a l'antic règim algunes institucions, sobretot el clergat i els municipis.

El projecte que traçava Mendizábal amb els decrets desamortitzadors perseguia un sol objectiu, l'econòmic: amortitzar el capital del brutal deute públic i comptar amb els màxims recursos possibles per armar i proveir un nou exèrcit que posés fi a la guerra civil contra els exèrcits carlins. Posar en circulació una riquesa fins ara en mans mortes i aconseguir adeptes per sostenir el tron. La nova llei del 8 març de 1836 va definir, en els seus cinquanta-cinc articles, com es duria a terme la desamortització. Aquests articles estaven dividits al seu torn en set blocs segons els seus continguts:

1. Els convents de religiosos masculins (Art. 1-3).
2. Els convents de monges (Art. 4-10).
3. Conseqüències jurídiques de la supressió de convents (Art. 11-19).
4. Destinació dels béns (art. 20-26).
5. Pensions (Art. 27-38).
6. Col·locacions d'exclaustrats i secularitzats (Art. 39-46).
7. Juntres Diocesanes (Art. 47-55).

De tots ells destaca el bloc quart, que estava dedicat a la destinació dels béns. En els seus articles 20 al 26 s'assenyalaven què succeiria amb els béns mobles i quina seria la seva aplicació. Tots els béns s'aplicaven a la Caixa d'Amortització⁹⁴, excepte els béns mobles de les cases obertes que es quedarien en elles per al seu ús, fent-se el corresponent inventari (Art. 20). L'excepció també va afectar els béns i rendes dels Col·legis de Missions i l'Obra Pia dels llocs Sants, objectes d'hospitalitat, de la beneficència i d'instrucció pública (Art. 21).

Després de l'aprovació del Govern, es convertien en parròquies aquelles esglésies dels convents suprimits més convenients (Art. 22). Igualment van disposar de vasos sagrats, ornaments i altres objectes pertanyents al culte per destinar-los a les parròquies

⁹⁴ Una institució creada per recaptar els diners procedents de les subhastes de béns mobles i immobles i destinada a pagar el deute i sobretot els interessos del deute.

més pobres dels diferents bisbats, es van excloure els ornaments o objectes que, per la seva raresa o mèrit artístic, s'havien de conservar amb cura i els que pel seu elevat valor no correspongués a la pobresa d'aquestes esglésies (Art. 23). El Govern també podia destinar els convents suprimits a establiments d'utilitat pública (Art. 24) com arxius, magatzems, escoles o biblioteques i de fet, la gran majoria de biblioteques provincials van residir, en les seves fases més inicials, en algun convent desamortitzat en sol urbà⁹⁵.

Altrament, es remetien els arxius, quadres, llibres i objectes de ciències i belles arts als museus, biblioteques provincials, acadèmies i altres establiments d'instrucció pública (Art. 25). També els religiosos podien emportar-se mobles, robes, llibres, i estris d'ús particular (Art. 25). Aquesta llei, concretament, va proporcionar una via de sortida a llibres de cert valor, que alguns religiosos van emportar-se quan l'exclaustració, pensant que era una mesura provisional i temporal. Els llibres sovint van acabar venuts per atendre a les despeses dels religiosos.

Del que s'ha exposat es dedueix que els béns mobles es van classificar en dos grups: béns culturals i béns culturals, per aquest motiu els béns que es consideressin destinats al culte romandrien en els temples, com així va succeir, en un primer moment, amb els objectes litúrgics, que van ser lliurats al diocesà de la zona; els que tinguessin un marcat valor artístic o cultural passaven a formar part dels museus, biblioteques, acadèmies o establiments d'instrucció pública.

L'enfrontament entre liberals i carlistes va ser el rerefons sobre el que es va desenvolupar la política bibliotecària d'aquestes primeres fases. Les comunitats religioses eren, per als carlistes, part important de la societat que defensaven, i no feia falta reformar-les i menys encara suprimir-les; en canvi, pels liberals, el clergat es va convertir en un grup generalment conservador i que travava el desenvolupament capitalista⁹⁶. García de Cortazar diu:

Iglesia, nobleza y corona dejan de ser los consumidores de la creación artística y los autores han de buscar nuevos protectores y clientes. Sólo el Estado y la burguesía podían tomar el relevo y ambos impondrían sus cánones.

⁹⁵ Per exemple la de Barcelona que primer va ser concentrada a Sant Joan de Jerusalem, convertit en un magatzem, i més tard al convent del Carme, localització de l'antiga Universitat de Barcelona, o per exemple la provincial de Lleida, que romangué al convent dels «rosers» fins ben entrar el segle XX, o la de Girona, que concentrà els seus fons a l'Institut Vell, antic convent de caputxins i actualment Museu d'Història de la Ciutat.

⁹⁶ BARRAQUER, Cayetano (1906). *Las casas de religiosos durante el primer tercio del siglo XIX*. Imp. F. J. Altés y Alabart. Barcelona.

3.3 Tercera fase, la consolidació del sistema bibliotecari: 1845 a 1895

Durant la part inicial d'aquest període, anomenada la Dècada Moderada, que podem datar des del 1843 fins al 1854, l'anomenada Administració Honorífica va deixar de funcionar. Les antigues Comissions Científiques i Artístiques es converteixen en una entitat més ben regulada i amb un mínim de pressupost, les Comissions de Monuments Històrics i Artístics. Més endavant, però, aquestes comissions també es veuran substituïdes, a la fase final del procés d'incorporació de la documentació i dels llibres procedents dels monestirs i convents, amb la creació d'un cos específic de funcionaris bibliotecaris i d'una escola diplomàtica que formaria aquests professionals⁹⁷.

Si bé els primers anys de la desamortització de Madoz van ser claus, s'ha de visualitzar el procés emmarcat en un període de diverses dècades, en les que les lleis es van esmenar i es van promulgar ordres, decrets i modificacions, que finalment acabarien conformant el primer sistema bibliotecari d'Espanya.

Efectivament el 13 de juny 1844 es creen, per Reial Ordre, les Comissions de Monuments Històrics i Artístics. Es van crear per la «necesidad urgente de adoptar providencias eficaces que contengan la devastación y la pérdida de tan preciosos objetos». Tot això es va evidenciar gràcies als escrits dels *Jefes políticos*, a les respostes a les enquestes que es van enviar per saber en quin estat es trobava el patrimoni, un patrimoni que no oblidem, portava en alguns casos gairebé deu anys abandonat. També es va crear una Comissió Central, que si bé no estava situada jeràrquicament per damunt de les Comissions de Monuments Històrics i Artístics de les províncies, si és cert que feia de medidora entre aquestes i el govern⁹⁸. El 24 de juliol, aquestes comissions es van subdividir en tres seccions, la primera secció va ser la de Bibliotecas y Archivos. La instrucció però, no va tenir efecte fins que una circular de l'1 de juliol de 1845 estableix definitivament les tres seccions de cada Comissió de Monuments Històrics i Artístics:

Biblioteques i arxius

⁹⁷ Veure capítol 2.5 Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos

⁹⁸ La font principal es el *Manual de desamortización civil y eclesiástica repertorio de las leyes, instrucciones, reales decretos, órdenes y circulares dictadas desde 1º de Mayo de 1855 hasta 1895* però per contextualitzar i matitzar les lleis, difícils de llegir de vegades, podem utilitzar MARTÍN, Leticia (2014). *Libros para envolver en las boticas: bibliotecas y política bibliotecaria en España durante la década moderada*. Editora Regional de Extremadura. Merida A on Martín ens fa un repàs didàctic de les lleis més importants, contextualitzant-les geogràficament.

Escultura i pintura

Arqueologia, numismàtica i arquitectura

El 31 d'agost de 1845, es va enviar una circular a totes les comissions amb un model d'índex al qual s'haurien d'ajustar. L'inventari havia de tenir els següents camps: títol, matèria, autor, idioma, nombre de volums, any de l'edició, nom dels impressors i lloc de la impressió, enquadernació, procedència, i observacions generals, sovint quant a l'estat de conservació de l'obra.

L'1 d'octubre de 1847, per Reial Ordre, s'autoritza la venda d'obres duplicades, a condició que fossin de la mateixa edició. Aquesta és la primera vegada que es permet la venda de material documental i librari, amb un mínim (molt mínim) de regulació per part l'Estat, doncs era necessària l'autorització expressa del Govern per poder vendre-ho, «dando cuenta circunstanciada». Dos anys després, el gener de 1849, es va enviar una circular, sol·licitant informació sobre l'estat de les biblioteques als *Jefes políticos*, però el que interessava era més aviat saber quantes biblioteques s'havien creat, on i amb quina quantitat de llibres, que no pas el seu contingut o si hi havia hagut variacions importants de patrimoni librari.

El 15 de novembre de 1854 es reorganitzen les comissions de monuments històrics i artístics. El que es dictamina, en última instància, és un augment en les atribucions de la Comissió Central, adquirint molta més autoritat que les provincials i col·locant-se jeràrquicament pel damunt. A través d'aquest Reial Decret, també s'intenta reforçar els objectius que s'anaven marcant els últims temps a les provincials, i es recorda (senyal que no es devia respectar massa) la col·laboració que els municipis i les delegacions del Ministeri d'Hisenda havien de donar a les comissions.

Per acabar amb aquest període legislatiu, molt més regulat, com es pot observar, cal destacar una comunicació del 18 de gener de 1859, en la que s'informa el Vicepresident de la Comissió Central que aquesta desapareixerà en favor de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, a qui la comissió, haurà de traspasar totes les seves competències i a la qual a partir de llavors, les comissions provincials hauran d'adreçar-se.

Durant aquest període, podem dir que es va dur a terme la consolidació del sistema bibliotecari espanyol, amb un caràcter marcadament conservador, que havia començat a formar-se durant la regència de Maria Cristina i d'Espartero. També podem constatar, a causa de l'abundant legislació, que no s'aturarà als anys de l'últim període que ara

tractarem, que la formació d'aquest sistema bibliotecari va estar molt condicionada per les deficiències a l'hora de dur a terme les lleis i ordres reials, esdevenint en una gran pluralitat i varietat en els models de biblioteques provincials.

L'Estat actuarà directament el 1869⁹⁹ confiscant arxius, biblioteques, gabinets i altres col·leccions d'objectes, ciència, art o literatura que estiguessin a càrrec de catedrals, capítols, monestirs o ordes militars, i contribuint a la creació de centres especialitzats per a la conservació, estudi o difusió d'aquest patrimoni documental i artístic, com el Museu Arqueològic Nacional (1862), l'Escola Superior de Diplomàtica (1856), l'Arxiu Històric Nacional (1866) o d'altres, amb la formació o dotació de personal especialitzat en el tractament del patrimoni que va suposar la creació del Cos Facultatiu d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs de l'Estat.

Un exemple de 1873 centrat a Barcelona i les Balears:

Decreto del 15 de Abril de 1873: que los archivos de los bienes de las Bailías del Real Patrimonio pasen de las Administraciones económicas de Barcelona y Baleares, etc.

[...] Fundado en las consideraciones expuestas, el Gobierno de la república decreta lo siguiente: Artículo 1.º Los archivos de los bienes de las Bailías del Patri-monio que fué de la Corona en Cataluña y Baleares, de que se hizo cargo el Estado por virtud de la ley de 18 de Diciembre de 1869, pa-sarán á formar parte de las Bibliotecas provinciales, Archivos gene-rales y Administraciones económicas de Barcelona y Baleares. Art. 2.º Los documentos existentes en aquellos archivos se clasi-ficarán en la forma siguiente:

- 1.º Libros impresos y códices puramente literarios.
- 2.º Papeles, códices y manuscritos de carácter histórico.
- 3.º Documentos de interés privado que puedan servir de título para fundar derechos civiles¹⁰⁰

3.4 Context geogràfic

L'àmbit geogràfic que engloba el treball, és en general l'àmbit territorial català de finals del segle XVIII i principis del XIX, tot i que en moltes ocasions s'explicaran els processos de les desamortitzacions a la resta d'Espanya i a altres països. Tenen especial

⁹⁹ Llei de 18 de desembre de 1869.

¹⁰⁰ La resta del text el podem trobar al text de l'annex 1, 3.

importància els municipis, les províncies i el Govern central, com a entitats que en un moment o un altre, regulen i executen la desamortització de béns mobles libraris i documentals.

Algunes biblioteques que es van crear com a biblioteques provincials al territori català són per exemple les de les quatre províncies, la de Barcelona que esdevindrà la de Reserva de la UB, ja la coneixem, però també es van crear altres institucions bibliotecàries importants, que van originar les actuals biblioteques: com la de Tarragona, creada el 1846 amb els fons de Poblet i Santes Creus, o com la Biblioteca Pública Carles Rahola de Girona¹⁰¹, amb fons provinents de Sant Feliu de Guíxols, Santa Maria de Ripoll, Sant Salvador de Breda o Santa Maria d'Amer (pel que sembla, Sant Pere de Rodes ja havia estat espoliat amb anterioritat i no se'n va poder recuperar res¹⁰²). També tenim la de Lleida, creada el 1848, els seus fons històrics¹⁰³ recopilen obres i documentació del Convent Sant Domènec anomenat «El Roser», o del Convent de Sant Andreu, dels Dominics.

3.5 El procés a Ultramar i les colònies

Dues de les institucions més importants que van intervenir al procés de creació del sistema bibliotecari a Espanya van ser *el Archivo General de Indias* i l'extingit *Ministerio de Ultramar*, amb important documentació de les colònies. El 1804, el 26 de desembre, Godoy decretava la desamortització eclesiàstica a les colònies amb el seu decret de consolidació. Què va passar amb els llibres desamortitzats?

Pedro Rueda ha tractat el tema a *La secularización de las bibliotecas eclesiásticas en Latinoamérica de la Independencia a las nuevas república: continuidad y ruptura de las colecciones*, article inèdit actualment. Rueda parla de tres moments clau en el procés de secularització:

- a) la expulsión de los jesuitas en 1767, b) el momento de la Independencia de la Corona española que favoreció un primer movimiento secularizador en Bolivia y Perú y c) las leyes secularizadoras de la segunda mitad del siglo XIX, que afectaron de manera decisiva a las colecciones conventuales mexicanas

¹⁰¹ Veure el capítol 6.5 La Biblioteca pública de Girona Carles Rahola i també: MIRAMBELL, Enric (1998). *Un Segle i mig d'història de la Biblioteca Pública de Girona: conferència pronunciada el dia 13 de maig de 1998 a l'auditori Josep Viader de la Casa de Cultura de Girona*. Central de biblioteques. Girona.

¹⁰² MIRAMBELL, Enric (1998). *La Biblioteca Pública de Girona, fruit de la Desamortització*. Revista de Girona, 1985, núm. 113. Girona.

¹⁰³ 9.760 impresos dels segles XVI al XIX, 6 manuscrits i 25 incunables. *Informe estadístic complet Biblioteca Pública de Lleida 2012*. Generalitat de Catalunya.

Sembla que el mateix procés que s'ha documentat al llarg del treball al territori català i en general a tota la península, compartiria part de les mecàniques que també es van dur a terme als països llatinoamericans: La clau rau en les temàtiques principals dels llibres dels convents i monestirs, que com diu Rueda *«tardarían en ser reconocidos como patrimonio»*, Rueda apunta una informació que ja ens és molt reconeixible: *«En numerosas ocasiones estas obras quedaron relegadas a las bodegas y depósitos, perdiéndose numerosos ejemplares o vendiéndose de manera irregular»*.

També com al territori peninsular, una de les primeres experiències secularitzants va ser la de l'expulsió dels jesuïtes el 1766. Aquesta supressió a la península havia d'afectar no només en una direcció, és a dir, llibres i béns que vinguessin d'Amèrica a Espanya, sinó també a la inversa, ja que més de 3.000 jesuïtes van ser expulsats i molts d'ells van emigrar a les colònies, el moviment de llibres i documentació havia de ser evident. Rueda comenta part del text de la llei:

Las instrucciones enviadas por Carlos III (1716-1788) a los virreyes fueron transmitidas puntualmente a los responsables de ocupar los edificios. En las órdenes se indicaba que debían inventariarse los bienes, incluidos los libros de las bibliotecas y aposentos. En Puebla de los Ángeles (México) se elaboró un inventario de la biblioteca del Colegio del Espíritu Santo (hoy en día conservado en la Biblioteca Lafragua de la Universidad Autónoma de Puebla) que incorporaba de manera detallada información sobre los 2.546 títulos de la biblioteca. Estos libros se transfirieron a otros colegios religiosos de la ciudad y, por lo tanto, siguieron formando al clero y a los estudiantes (Santiago Hernández, 2010: 43)¹⁰⁴

Aquestes biblioteques de la Companyia de Jesús van passar a altres institucions, de la Corona i de l'església. Rueda comenta que en el cas de Xile i Perú, *«los libros de los jesuitas pasaron a universidades existentes»*. Aquest procés, sempre segons l'article de Rueda, va afectar, de forma directa a tota llatinoamèrica i Filipines, desenes de biblioteques, *«que en unos días pasaron de estar en uso a quedarse sin usuarios»*.

Assistim doncs, a un procés que com dèiem té moltes semblances tant a la península com a ultramar. Rueda continua explicant el cas de Xile i del Perú, i explica també el procés d'expulsió-recuperació que també observem al territori espanyol, segons

¹⁰⁴ Rueda cita a; SANTIAGO, Manuel (2010). *Biblioteca Histórica «José María Lafragua» de la Benemérita Universidad Autónoma de Puebla*. Peca Complutense, v. VII, núm. I. Puebla, Mèxic. pp. 38-53. <http://eprints.ucm.es/10036/>

manessin els liberals o els absolutistes, desamortitzant o retornant els béns i estatus als cenobites resignats i abjectes, i com depenent de la resposta i implantació que van acabar tenint dins de la configuració social i política de cada territori, depenent de la implicació dels cenobis a la «*construcción patriótica de las repúblicas*».

De este modo los libros de los jesuitas en Chile tras su expulsión pasaron a la Universidad de San Felipe, pero en 1818 Bernardo O'Higgins, director de la Biblioteca Nacional de Chile, logró el traspaso de los libros a la biblioteca. En el Perú el Colegio de San Pablo que había pertenecido a los jesuitas se convirtió en el edificio de la Biblioteca Nacional en 1821. José de San Martín (1778-1850) deseaba abrir un centro público «para uso de todas las personas», con la idea de fomentar la «prosperidad del Estado» (Padró Montezuma, 1995: 420). Los libros de los jesuitas peruanos, tras diversos avatares, fueron transferidos a la Biblioteca Nacional.

Rueda continua oferint dades interessants, en aquest cas en quant al moment de la proclamació de la república de Bolívia per Antonio José Sucre (1795-1830), a la zona de l'Alt Perú (charcas).

En algunos casos estas relaciones se deterioraron y se suprimieron conventos y bibliotecas. Antonio José de Sucre (1795-1830) en la zona del Alto Perú (Charcas) había proclamado la República de Bolivia. El 29 de marzo de 1826 decretó la supresión de los conventos de regulares, indicando que los «prefectos de los departamentos dispondrán la conservación de todos los archivos, cuadros, libros y demás efectos de los conventos suprimidos, y remitirán inventarios al gobierno» (Colección oficial, c. 1827: 145)¹⁰⁵.

És possible, per les dates, que a Ultramar el procés es portés a terme amb un decalatge d'alguns anys, o inclòs dècades. Si al territori espanyol el procés es va iniciar a principis del segle XIX, amb la seva màxima expressió amb les desamortitzacions de Mendizábal (1835) y Madoz (mitjans de la dècada dels 50). Llegim el discurs de Joaquín Blengio, rector del *Instituto Campechano* (Campeche, Mèxic), citat a l'article de Rueda.

La luz se hace hoy por todas partes. Hoy todos leen, todos se instruyen. El saber ya no es el privilegio exclusivo de un pequeño círculo [...] la ciencia ya no es patrimonio de una casta sacerdotal, con estos argumentos el profesor Blengio pretendía que los libros estaban venciendo «el absolutismo y la tiranía, y conquistando la democracia y la libertad de pensamiento» (Inauguración, 1884: 72). El discurso revela la ideología liberal de Blengio, similar a otros muchos de los partidarios de la secularización, con la idea, un tanto utópica de

¹⁰⁵ Govern de Bolívia (1834-1876). *Colección oficial de leyes, decretos, órdenes y resoluciones, que se han expedido para el régimen de la República Boliviana*. Impr. del Colegio de Artes. Paz de Ayacucho.

reducir el papel del clero, pero también el papel de los militares, ya que deseaba que las armerías se conviertan en bibliotecas, los cuarteles en universidades» (Inauguración, 1884: 75)¹⁰⁶

Les lleis desamortitzadores segueixen camins paral·lels als espanyols:

La ley de 12 de julio de 1859, se ocupaba de la expropiación de bienes del clero y la supresión de las corporaciones religiosas, como órdenes, institutos, cofradías y otras entidades (Olivé Negrete, 2003). Entre los bienes expropiados o «nacionalizados» se encontraban «los libros y documentos conservados en los numerosos conventos coloniales, que debían pasar a las instituciones públicas como museos, liceos y bibliotecas que ya existían» (García Aguilar, 2011: 102)¹⁰⁷

Ara que hem situat una mica el context general, observem algunes de les notícies que ens ofereix Rueda.

Las monjas del convento de San José de Gracia de México tuvieron ocho días para entregar el convento y marcharse. Su biblioteca conventual fue secularizada, pero como tantas otras bibliotecas conventuales se perdió la pista a la colección, hasta que ya el siglo XX un lote de 145 títulos de esta biblioteca fue localizado y adquirido para su incorporación al Archivo Histórico «José María Basagoiti»¹⁰⁸.

Un altre testimoni que ens proporciona Rueda és el relatat per Cuauhtémoc Esparza Sánchez al *Compendio histórico del Colegio Apostólico de Propaganda Fide, de Nuestra Señora de Guadalupe de Zacatecas* (Mèxic). El testimoni indica que els llibres es van dur a carros sense cap cura:

[...]donde el pillaje llegó a su apogeo fue en la biblioteca, pues con el fin de enriquecer la Biblioteca Pública del Estado, se sacaron todos los libros y se llevaron a la ciudad de Zacatecas en carros abiertos, perdiéndose muchos, pues cada sacudimiento de los vehículos caían los volúmenes al suelo y eran recogidos por los viandantes a ciencia y paciencia del conductor, quien algunas veces alardeaba aún de mayor desprendimiento alargando con mano pródiga montones de volúmenes a cuantos los pedían. Otra parte, por

¹⁰⁶ Biblioteca Nacional de México (2 d'abril de 1884). Inauguración de la Biblioteca Nacional de México. Imprenta de Ireneo Paz. México.

¹⁰⁷ GARCÍA, Idalia (2011). *Llover sobre mojado: la Librería del Colegio Apostólico de Nuestro Padre San Francisco de Pachuca*. 7º Seminario Hispano Mexicano de Investigación en Bibliotecología y Documentación, coord. Jaime Ríos Ortega. Universidad Nacional Autónoma de México. México D.F, pp. 101-133.

¹⁰⁸ Pedro Rueda cita a: Valero de García Lascuráin, 2007: 15. L'article, es un estudi interessant però inèdit, publicat a: <http://www.adabi.org.mx/index.php/archivos/publicaciones>

cierto no tan pequeña, fue conducida en la misma forma a Tlatenango, por disposición del párroco Rafael Herrera, quien las obtuvo por amistad con el general González Ortega¹⁰⁹

Fins aquí els paral·lelismes més evidents amb el cas espanyol. Però Rueda, en un paràgraf més extens però que m'agradaria reproduir íntegrament per la seva total rellevància, ens ofereix dades que de moment, de forma concreta, no hem pogut localitzar pel cas dels monestirs i convents catalans o espanyols. Dades concretes sobre el lladrociní de llibres procedents dels convents i la seva venda a subhastes internacionals.

El inicio de la exclaustación, en 1861, fue según Teixidor «el año de la abundancia para los bibliófilos mexicanos», ya que una parte de los libros pasaron a manos privadas, fundamentalmente libreros y coleccionistas (Teixidor, 1931). Estos se apropiaron de numerosos ejemplares aprovechando las circunstancias, tanto en el momento de aplicación de las Leyes de Reforma como posteriormente. Estos libros, además, salieron de México y se vendieron en subastas tanto en Londres como en París, así como en los Estados Unidos.

Coneixem l'existència d'aquests catàlegs gràcies a articles com el de Sánchez Espinosa¹¹⁰. La revisió d'aquests catàlegs és molt interessant doncs alguns d'ells, anotaven els preus de venda dels llibres. Ajuda així mateix a establir la Línia de Vida del llibre, ja que sabem qui el tenia (biblioteca subhastada) i qui el va comprar (nou posseïdor). Rueda ens ofereix citacions igual de bones per a catàlegs de subhastes procedents de les desamortitzacions dels convents i monestirs llatinoamericans, en aquest cas, centrats a Mèxic:

En 1868 se publicaba un catálogo de venta (Bibliotheca mexicana. Catalogue d'une riche collection... réunie au Mexique, Paris, 1868) que recogía los libros de un anónimo «attaché a la Cour de Maximilien». En 1869 en Leipzig y en Londres se celebraron subastas con libros procedentes de México (Biblioteca mejicana. A catalogue of an extraordinary collection of books et manuscripts, particularly Mexico, London, 1869; Catalogue de la riche bibliothèque de D. José María Andrade, Leipzig, 1869) (Teixidor, 1931: p.22)¹¹¹

Aquests llibres van passar a formar part de biblioteques personals i més tard als fons i col·leccions de les grans biblioteques nacionals «*Colecciones de la Biblioteca Nacional de*

¹⁰⁹ Op. Cit. «*Llover sobre mojado...*», p. 102.

¹¹⁰ Op. Cit «*El libro español en Londres...*», a la bibliografia de l'article, de Sánchez Espinosa, ens ofereix l'accés digital a alguns d'aquests catàlegs, tot i que són anteriors al període que ens interessa, son valuosos com a exemple. pp. 145-146.

¹¹¹ TEIXIDOR, Felipe (1931). *Ex libris y bibliotecas de México*. Imprenta de la Secretaría de relaciones exteriores. Mèxic.

Francia, la Biblioteca Imperial o la colección Bancroft (Osorio Romero, 1995: 333¹¹²)». Com per exemple llibres publicats en llengües indígenes, que eren molt rars al mercat europeu. Un altre cas molt interessant es el del milionari nortamericà Adolph Sutro a una visita que va fer a Mèxic l'any 1889.

Sutro compró al librero Eufemio Abadiano toda su tienda y la trasladó a California (Mathes, 1981). Entre los libros que se llevó se encontraban los ejemplares de la biblioteca del Colegio Imperial de Santa Cruz de Tlatelolco, un centro educativo fundado en 1536. Los libros de Sutro fueron donados por sus herederos a la California State Library. Otros libros procedentes de los conventos, con las marcas de fuego de cada colegio, casa o convento, se dispersaron por colecciones de todo el mundo.¹¹³

A Mèxic la biblioteca nacional es va crear al 30 de novembre 1867, si més no de iure, ja que de facto no va ser fins al 1884 que es va posar en funcionament. La biblioteca conserva un gran fons de més de 90.000 volums¹¹⁴, que formen part del denominat «*Fondo de origen*», és a dir, de biblioteques de convents i de monestirs secularitzats.

El edificio utilizado fue un antiguo convento. [...] Esta nueva sede debía, como indicaba su director, recibir los libros de los antiguos conventos y los de la biblioteca que fue de la Catedral¹¹⁵

Finalment, Rueda ens explica que Rafael Sala¹¹⁶ i Felipe Teixidor¹¹⁷ van fer estudis paral·lels sobre les marques de foc dels diferents convents. Aquest últim va investigar amb més profunditat les marques de foc i els ex-libris «*de ejemplares de los antiguos conventos que poseían libreros y bibliófilos*». S'entén, doncs, que van acabar al mercat privat, bé venuts pels convents, bé robats, bé venuts per les comissions de desamortització, si és que a Mèxic també se'n van formar. Aquest sembla un altre camp d'estudi que val la pena observar, puix probablement es pogués aplicar també a la nostra regió. Hi ha un estudi sobre les marques de foc del convent de Santa Catalina de Barcelona, realitzat per la

¹¹² OSORIO, Ignacio i BERENZON, Boris (1995). Historia de las bibliotecas nacionales de Iberoamérica. Universidad Nacional Autónoma de México. México, D.F., pp. 325-363.

¹¹³ MATHES, William. (1981). La colección mexicana de la biblioteca Sutro de San Francisco, California. Quinto centenario, núm. 2. Universidad Complutense: Departamento de Historia de América. Madrid, pp. 213-218. <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2038078&orden=1&info=link>

¹¹⁴ Biblioteca Nacional de México (2004). *La Biblioteca Nacional de México: testimonios y documentos para su historia*. Compilación y edición, María del Carmen Ruiz Castañeda. Biblioteca Nacional de México. Mèxic.

¹¹⁵ Op. cit. «*Inauguración de la Biblioteca...*», p.1.

¹¹⁶ SALA, Rafael (1925). Marcas de fuego de las antiguas bibliotecas mexicanas. La Secretaría de relaciones exteriores. Mèxic.

¹¹⁷ Op. Cit. «*Ex libris y bibliotecas de México...*».

Marina Ruiz Fargas. També podem consultar el *Catalogo colectivo de marcas de fuego*¹¹⁸, una pàgina web realitzada per la *Biblioteca Franciscana. UDLAP - PFSEM* i la *Biblioteca Lafragua. BUAP*, les dues de Mèxic. Així mateix, la Biblioteca de Reserva registra totes les marques de foc que va trobant, com per exemple la citada del convent de Santa Catalina¹¹⁹.

Paradoxalment, les marques de foc s'han convertit en un element important no tan sols perquè els bibliotecaris puguin reconstruir les col·leccions disperses de monestirs i convents, sinó perquè els bibliòfils puguin esbrinar millor la procedència i valor de les obres que poden adquirir al mercat de segona mà o de subhasta.

Algunes biblioteques i arxius importants de Mèxic que es van crear arran de la secularització dels convents són, per exemple:

- La Biblioteca Palafoxiana
- La Biblioteca Elías Amador
- Instituto Nacional de Antropología e Historia
- La Biblioteca Nacional de Antropología e Historia «Dr. Eusebio Dávalos Hurtado»¹²⁰

Els catàlegs també són una eina important per la localització d'exemplars i d'antics posseïdors, podem citar alguns projectes interessants al respecte:

- *Catálogo Colectivo de Fondos Antiguos de las Bibliotecas Nacionales de Iberoamérica, ABINIA*
- *Catálogo Colectivo de Fondos Antiguos* (patrimoni bibliogràfic mexicà)
- *Fondo de origen de la Biblioteca Nacional de México* (que des de 1914 està vinculada a l'UNAM): *Catálogo Nautilo*

Podem concloure que a Iberoamèrica el procés de desamortització i secularització dels béns va tenir molts paral·lelismes amb el que es va dur a terme a terres catalanes o espanyoles. No en va el moviment liberal, il·lustrat i progressista era un fenomen global. Podem identificar algunes diferències quant a la significació que va tenir l'església llatinoamericana pel que fa al seu posicionament al costat de conservadors o progressistes,

¹¹⁸ <http://www.marcasdefuego.buap.mx:8180/xmlLibris/projects/firebrand/>

¹¹⁹ <http://www.bib.ub.edu/cgi-bin/awecgi2?db=pos&o1=query&pa=10&k1=Convent+de+Santa+Caterina+%28Barcelona%2C+Catalunya%29&x1=POS&o2=exact>

¹²⁰ A la INAH diu en Pedro Rueda «En este fondo se han reunido libros procedentes de al menos 77 conventos pertenecientes a diez órdenes religiosas. Cuenta con un total de 28.966 volúmenes [...] En el caso mexicano Apoyo al Desarrollo de Archivos y Bibliotecas de México ha publicado numerosos catálogos por cada una de las instituciones en las que han intervenido en todo el territorio mexicano».

quedant-ne vinculada la seva pervivència a les diferents ideologies i a la formació dels idearis nacionals.

Queda demostrat, que els llibres procedents de monestirs i de convents secularitzats van patir els mateixos avatars que a tants d'altres llocs, destruint-se, perdent-se, robant-se i venent-se gran part d'ells. Si més no, cal destacar que el que per a altres regions que ens proposem estudiar no passa de les notícies de fons secundàries, amb els exemples que Teixidor, Osorio i Mathes ens expliquen, com el del comprador Adolph Sutro. Les notícies trobades justifiquen una investigació més profunda, no tan sols a l'àmbit iberoamericà sinó com a possible font de dades per connectar amb notícies sobre processos paral·lels al nostre territori. També planteja suggerents camps d'estudi respecte a tot allò que envolta la transformació dels bibliòfils erudits en col·leccionistes burgesos, més preocupats pel «trofeu» que pel valor literari de les obres¹²¹.

3.6 Altres models desamortitzadors internacionals

Al llarg del segle XIX es va estendre per Europa el model de desenvolupament econòmic sorgit de la Revolució Industrial, que s'havia iniciat al Regne Unit en les últimes dècades del segle anterior. La incorporació dels altres països al procés de modernització es va produir amb retard, però si bé altres països com França, Bèlgica o Alemanya van poder anar remuntant a poc a poc les diferències fins a arribar a nivells de progrés similars als de la Gran Bretanya¹²², en canvi Espanya, malgrat els seus esforços i èxits puntuals, va acabar distanciant-se de les nacions modernes.

Un altre cas semblant al d'Espanya és el de Portugal¹²³. Si identifiquem les similituds entre els dos casos, podem establir les diferències amb els processos al nord d'Europa. Per una banda, un fet que sembla bastant transcendent és la dependència econòmica de les colònies d'Espanya i Portugal; si a això hi establim un sistema agrari poc desenvolupat i una estructura social pròpia d'antic règim podem dir que el model és el mateix a tota la

¹²¹ Era un comportament social paral·lel al ideal burgès d'èxit, que s'escenificava per exemple a les reunions socials que portava a terme el bibliòfil John Ratcliffe (1707-1776), célebre per la seva col·lecció de Caxtons i d'altres en les que convidava a cafè y xocolata als seus més destacats rivals, entre elles Topham Beauclerk i Thomas Crofts, per mostrar-ls-hi les seves últimes adquisicions. De ben segur que el precedent londinenc s'adoptaria uns anys més tard acompanyant les revolucions liberals de la resta d'Europa. Op. Cit. «*El libro español...*», p. 109. La cita de Sánchez val la pena mencionar-la: «J. Nichols: *Literary anecdotes of the Eighteenth Century*, Londres, printed for the Author, 1814, vol. III, pp. 456-457».

¹²² Veure l'obra de MAYER, Arno J. (1984). *La persistència del Antic Règim. Europa hasta la Gran Guerra*. Alianza editorial. Madrid.

¹²³ BARATA, Paulo J.S. (2003). *Os Livros e o liberalismo: da livraria conventual à biblioteca pública: uma alteração de paradigma*. Biblioteca Nacional. Lisboa.

península. També es parla sovint sobre el tema de les mentalitats, que és un debat bastant present a la documentació anglosaxona¹²⁴.

Un altre dels fets importants va ser la conservació de l'estament aristocràtic i nobiliari als països del nord. Anglaterra li va donar continuïtat naturalment, mentre que altres països com França o Bèlgica també les van incorporar assimilant-les a la nova burgesia liberal. A Espanya i Portugal l'alternança entre liberals i absolutistes i la incapacitat d'alienar el procés desamortitzador de les vicissituds polítiques, van refrenar l'evolució econòmica i cultural del país, així com la necessària redistribució agrària i la implantació del sistema capitalista i industrial. A Alemanya, per exemple, el procés es va dur a terme partint de bases i amb característiques molt diferents, és a dir, partint d'un estat que era una multitud d'estats principats que confiscaven els béns d'una església que havia passat per una reforma protestant. A Alemanya la desamortització de béns monàstics i sobretot la secularització protestant de l'església es va anomenar *Klostersäkularisationen*¹²⁵.

A altres països fora d'Europa, també es van portar a terme processos semblants, com per exemple la Ley Lerdo del president Ignacio Comonfort el 1856 a Mèxic o la Ley de Enfiteusis, impulsada pel president Bernardino Rivadavia el 1826 a Argentina. És cert, però, que en general el procés no va ajudar als petits camperols i als estaments més pobres a obtenir terres i crear una certa estabilitat laboral i econòmica, doncs al final, més o menys igual a tot arreu, la liberalització de la terra i la supressió dels béns de l'església va afavorir sobretot a la burgesia més acabalada.

Capítol IV - Pèrdua, destrucció i lladronici de llibres secularitzats

4.1 Resultats de les desamortitzacions sobre la documentació i els llibres

¹²⁴ Pel tema de les mentalitats sud/nord podem llegir a: BLACKBOURN, David, i EVANS, Richard J. (1991). *The German Bourgeoisie. Essays on the Social History 01. the German Middle class form the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century*. Routledge. Londres.

¹²⁵ Veure l'obra de BRAKENSIEK, Stefan (2006). *Sociedades agrarias y formas de vida: La historia agraria en la historiografía alemana, siglos XVIII-XX*. Prensas Universitarias de Zaragoza. Zaragoza.

Els resultats de les desamortitzacions van ser negatius en molts àmbits, com l'agrari el cultural i l'artístic. A l'àmbit agrari per la pràctica de configurar grans lots de terra només accessibles a les grans fortunes i en l'àmbit cultural i artístic, per la incapacitat institucional de regular amb eficàcia i de dotar econòmicament el procés de transmissió de béns culturals cap a museus, biblioteques i arxius des de l'inici de les desamortitzacions. El procés, que es va allargar gairebé cent anys, va deixar un rastre dolorós de patrimoni bibliogràfic destruït, robat o venut. Aquest fenomen el podem aplicar en general a tot el patrimoni, tant al bibliogràfic com al pictòric, escultòric o arqueològic i monumental. No obstant això, és molt més fàcil robar un llibre que un quadre, o que se't podreixi un document a un magatzem humit que un monument de pedra.

S'han de tenir present tres fets que van afectar de forma molt negativa al patrimoni librari i documental a escala transversal a tot el territori català. Per una banda les constants guerres de finals del segle XVIII amb les conseqüents espoliacions i robatoris, per l'altra l'ocupació francesa de principis del segle XIX i finalment les desamortitzacions del trienni liberal de 1820 al 1823.

[...] a pesar de esta circunstancia (es refiere a que integraven la comunitat 34 frares, entre ells 17 estudiants) la casa carecía de biblioteca, ya que no puede graduarse de tal algunos volúmenes que se guardan en la ropería. La Guerra de la Independencia, el famoso sitio de la ciudad y la siguiente entrada del enemigo explican el fenómeno¹²⁶

Aquests tres factors van fer que el patrimoni català, excepcionalment ric, arribés ja força minvat i retallat a la primera gran desamortització, la de Mendizábal, el 1835. A aquestes tres raons, també hi podem afegir una de força important, però no exclusiva de Catalunya, el fet que molts dels religiosos s'emportessin (en molts casos amb permís) els llibres que volguessin, amagant-los a cases d'amics o familiars, pensant que en uns dies o setmanes podrien retornar a la normalitat, però que de fet va ajudar definitivament a la dispersió del patrimoni. Hom ha de pensar que s'endurien, a més, el més destacat i valuós.

[...] entré nuevamente en el convento, que lo hallé abierto, metí libros y hábito en un saco, y lo saqué, y así sacaron otros objetos, salvándose muchos¹²⁷

La llei, de 1836, es va complementar amb Reials Ordres com la de 1838, en què es facultava a les Universitats, allí on n'hi hagués, per portar a terme les desamortitzacions i la

¹²⁶ Op. Cit. «*Las casas de religiosos...*», p 405.

¹²⁷ Op. Cit. «*Las casas de religiosos...*».

creació de les biblioteques provincials¹²⁸, però la realitat és que encara s'hauria d'esperar una mica a què el sistema es regularitzés definitivament, i moltes biblioteques van quedar abandonades als monestirs¹²⁹, amb el problema de robatoris i malbaratament de les obres que això suposa. Per altra banda, durant aquest període s'apel·lava al patriotisme dels intel·lectuals, per portar a terme les desamortitzacions de les biblioteques i arxius eclesiàstics, una fórmula forçada per la manca absoluta de pressupostos o salaris destinats a les comissions de desamortització. Tant és així, que en molts casos el metge del poble, o els membres de les mateixes comissions van custodiar els fons en persona, o van procurar que ho fessin vigilants contractats per ells mateixos. A finals de la dècada de 1830 i principis de la de 1840 la situació va arribar a nivells catastròfics i finalment, s'hi va haver de posar ordre. Malauradament, la decisió arribava molt tard per gran part del patrimoni documental i librari.

Com explica Antonio Caballero García¹³⁰ algunes de les persones que van intervenir a les desamortitzacions pertanyien a les elits professionals o eren alts funcionaris i alhora, formaven part de la llista de grans compradors de béns documentals desamortitzats. Caballero parla de la província de Guadalajara¹³¹, però sembla que el procés o la pràctica que es va dur a terme a Guadalajara es podria extrapolar a qualsevol lloc del territori Espanyol, sobretot en virtut de lleis com el Reial Decret de 27 de maig de 1837, que ampliava les competències de les comissions, segons l'article 4, que permetia la «subasta de aquellos objetos que no se consideraran de interés, y aplicar el producto al sufragio de los gastos del funcionamiento del sistema¹³²», doblement perillós, doncs per una banda permetia als membres de les comissions vendre les obres que més els interessés adquirir a ells mateixos o vendre-les a amics, i per l'altra els permetia vendre obres per assignar-se a si mateixos sous i pressupostos, amb el que els interessaria vendre les millors obres per recaptar més diners per finançar-se. Sovint els encarregats de decidir quins llibres es venien i quins no, eren els mateixos encarregats d'elaborar els inventaris de desamortització, així Caballero assenyala al seu article:

El Gobernador Civil de Guadalajara autorizó una subasta en fecha 10 de octubre de 1839 con libros que no se consideraron de valor procedentes del Monasterio de San Bartolomé de Lupiana y de San Francisco de Uceda en la que fueron vendidos por un

¹²⁸ Op. Cit. «*Libros para envolver en las boticas...*» (11.5.) Cuadro-resumen de la normativa más importante para el período 1835-1856.

¹²⁹ Sant Joan de Jerusalem a Barcelona, per exemple.

¹³⁰ Op. cit. «*Desamortización y patrimonio documental...*», pp. 77-117.

¹³¹ Basant-se en LÓPEZ, Luís (1989). *La desamortización eclesiástica de Mendizábal en la provincia de Guadalajara*. Diputación Provincial. Guadalajara, pp. 169-210.

¹³² Íbidem, p. 85.

importe de 1.396 reales un número **indeterminado** de ejemplares. [...] tomando como base los artículos y memorias elaboradas por el director del Instituto Provincial de Guadalajara José Julio de la Fuente, se establece que de los 12.000 libros que procedentes de los conventos y monasterios desamortizados llegados a la capital, sólo se pudieron conservar un número estimado entre 361 y 652. No se conserva ningún inventario de lo subastado.

Una part dels llibres i documents, es van vendre inclosos a lots més generals, que contenien una mica de tot, mobles, estris de treball, de cuina, de litúrgia. De vegades aquests lots contenien el registre de l'activitat de determinat negoci, o un missal d'una petita capella adjunta a un negoci o gremi, tot anava al mateix lot i el que ho comprava, amb sort, ho donava a alguna biblioteca provincial, però en molts casos ho llençava al cap d'uns anys d'estar arraconat sense saber-ne ben bé el valor, deixant que humitat, insectes i altres inclemències l'acabessin fent inservible.

Una altra evidència la trobem l'abans esmentat *Yndice de los autores y de sus respectivas obras que existen en la Biblioteca del combento de San José de la ciudad de Barcelona*¹³³. Un fet que crida l'atenció, és que se n'han retallat cinc fulls després de la pàgina 682 que contenien el catàleg de llibres manuscrits, segons es desprèn de la *Tabla*. Per què precisament els fulls que corresponen als manuscrits? Sens dubte, si algú volgués ocultar el robatori o desviament de les obres més valuoses del convent, és a dir, les manuscrites, seria molt convenient que aquestes cinc pàgines no existissin.

Gran part dels béns mobles expropiats a les desamortitzacions es van reservar per part de les comissions que es van crear, perquè l'estat en fes ús, recollint-los i creant museus, biblioteques, escoles, i arxius. La directiva era posar en mans del poble, per a fer-ne ús i per a gaudir-ho, tots aquells béns artístics i culturals que durant segles havien anat a parar a institucions religioses, obres sovint poc accessibles o desconegudes. Però a la pràctica, molts dels documents i llibres es van vendre a subhastes públiques¹³⁴ o directament a particulars anant a parar a mans privades i a col·leccionistes internacionals¹³⁵. Una gran part es van perdre o es van fer malbé, podrint-se a monestirs abandonats o magatzems humits i insalubres. El resultat final, cultural i artístic, va ser desastrós.

¹³³ Es pot consultar a la Biblioteca de Reserva amb el topogràfic 07 Ms 1359, o una còpia digitalitzada al Museu Virtual de la Universitat de Barcelona, amb el nom: *Índice de los autores y de sus respectivas obras que existen en la Biblioteca del combento de San José de la ciudad de Barcelona*.

¹³⁴ Op. Cit. «Desamortización y patrimonio documental...», pp. 77-117. Explica que era responsabilitat de les comissions decidir que es venia, per fer us dels diners per finançar les pròpies comissions, una fórmula perfecte per quedar-se els diners i en conseqüència, vendre les millors peces, i no les sobrants, pitjors o duplicades. Era doncs, una bona forma de capitalitzar i monetitzar el patrimoni librari.

¹³⁵ Sobre la sortida de béns a l'estranger, veure el capítol 7

L'estat va mostrar interès per la documentació relacionada amb la titularitat o propietat dels béns immobles, les terres i els impostos recaptats per l'estament religiós. En segon terme, també va mostrar interès pel patrimoni documental i librari de més rellevància històrica; malauradament, per una banda la mala preparació dels membres de les comissions encarregades de suprimir les institucions religioses, i per l'altra, la iniciativa privada dels clergues exclaustats, que van treure molts llibres dels convents i monestirs abans que els exclaustressin, sovint en secret i d'amagat, sovint amb permís dels seus superiors, amb l'absoluta convicció que el que estava passant era temporal, van fer que molta documentació i llibres de gran importància patrimonial acabessin al mercat privat, sortint de l'estat o a col·leccions privades. No s'ha d'oblidar tampoc, l'espoliació per part dels alts funcionaris, dels fons que arribaven a les seves mans, generalment mal catalogats o sense catalogar¹³⁶.

Rocío Calvo Martín, ha estudiat el tema de les desamortitzacions de convents i monestirs des del prisma de la història de l'art, dins del marc de la seva Tesi doctoral *Patrimonio y periferia. La Comisión de Monumentos de Zamora (1844-1936)* localitzem diversos articles, a les citacions certifiquem un cop més com en són de rics els arxius de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Calvo Martín els ha estudiat a fons. Reproduïm un text una mica llarg d'un dels seus articles, però que considerem molt interessant, sobretot perquè és una font primària, un testimoni de primera mà, sobre com el material librari i documental va desaparèixer molt temps abans que es comencessin a fer les primeres inspeccions i inventaris.

Calvo Martín ens parla dels informes que Valentín Carderera va enviar a la comissió central de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Carderera i Solano, va néixer a Osca el 1796 i va morir a Madrid el 1880, va ser pintor de cambra d'Isabel II i pensionat del Duc de Villahermosa i va viure a Roma nou anys. El 1836 va ser comissionat per la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando per inventariar els monestirs i convents desamortitzats de les províncies de Valladolid, Burgos, Palència i Salamanca. Va realitzar, simultàniament, estudis i dibuixos de monuments i obres d'art, que va publicar entre 1855-1864 en una obra anomenada *Iconografía española*. Pintor, arqueòleg, historiador de l'art i col·leccionista ja des de molt jove, els seus principals interessos eren les antiguitats, els llibres valuosos i les obres artístiques. El seu fons personal era molt ric,

¹³⁶ És el cas de Bartolomé José Gallardo, liberal i republicà declarat, profundament anticlerical. Va idear un famós pla de biblioteques a principis del segle XIX. Bibliòfil i bibliòman, se'l va acusar amb freqüència de robar llibres, durant el seu període com director de la Biblioteca del Congrés. RODRÍGUEZ MOÑINO, Antonio (1994). *Don Bartolomé José Gallardo (1776-1852): estudio bibliográfico*. UBEX. Badajoz, i RODRÍGUEZ MOÑINO, Antonio (1965). *Historia de una infamia bibliográfica*. Castalia. València.

contenia gravats importants, com alguns de Goya, o estampes i pintures, algunes pròpies, doncs va pintar un bon nombre d'obres, molt influenciat pel seu mestre Madrazo. El seu fons va passar a formar part del fons inicial amb el qual es crea el Museo de Huesca el 1873 a l'antic recinte de la Universitat¹³⁷. Situat el personatge, Calvo Martín ens diu¹³⁸:

Valentín Carderera se encuentra en Zamora en la tercera y cuarta semana del mes de agosto, recorriendo los conventos de la ciudad y de sus inmediaciones y además de los de la provincia, incluso el principal que había de monjas para tomar algunas notas de lo que había a pesar de no estar aún determinada la supresión de éste. Como era de esperar, a un número muy escaso se reducían los objetos que encerraban estas comunidades: No pasan de tres cuadros los que merecerían no mucho llevarse¹³⁹. No obstante, la parvedad de efectos meritorios de conservación como susceptibles de traslado al Museo Nacional, fue compensada con el hallazgo de una serie de volúmenes en una celda del convento de los Trinitarios Calzados, procedentes de la biblioteca del monasterio de Nuestra Señora de Valparaíso. Se trataba de un repertorio constituido por treinta y dos tomos de estampas, cuatro de dibujos y cuatro de grabados iluminados que, en la actualidad, componen el más importante fondo, por su volumen y su calidad artística, del repertorio gráfico de la Real Academia de San Fernando bajo la denominación Colección Valparaíso¹⁴⁰.

Los treinta y dos volúmenes constituían una colección facticia de 5.070 estampas antiguas, en folio mayor a la romana, organizadas en series atendiendo a su temática, autor o conjunto de autores¹⁴¹. Su importancia radica no sólo en la calidad de las obras sino también, en que en ella están representadas las principales escuelas de los siglos XVI y XVII: italiana, alemana, francesa, flamenca y holandesa¹⁴². Encuadernadas en pergamino rojo, portan en los tejuelos estampados en dorado, el nombre o nombres de los principales grabadores cuya obra se contiene en cada tomo o bien la materia que daba unidad al conjunto de estampas reunidas en el volumen. [...] Al encontrarse registrada alfabéticamente en el lomo evidenció que **faltaba, al menos, la cuarta parte de los volúmenes**, por lo que

¹³⁷ La informació procedeix de la Gran Enciclopedia Aragonesa:

http://www.encyclopedia-aragonesa.com/voz.asp?voz_id=13484

i de les biografies de la reial Acadèmia de la Història d'Espanya, en concret de la escrita per Ángel Castro Martín:

<http://www.rah.es/valentin-carderera-solano/>

¹³⁸ CALVO, Rocío (2007-2008). La intervención de la Real Academia de San Fernando en la protección del Patrimonio: la Comisión de Valentín Carderera (1836). A: Espacio, Tiempo y Forma, serie VII, H.a del Arte, v. 20-21, UNED, pp. 229-266.

¹³⁹ Íbid. p. 246, Calvo cita: A Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando. 128-1/7 (283).

¹⁴⁰ Íbid. p. 246, Calvo dona la referència: MADRAZO, Federico (1992). *Epistolario*, Tomo II. Museo del Prado. Madrid, p. 978. Carta de 14 de septiembre de 1836 de Federico de Madrazo a Valentín Carderera: «*Me alegro y celebró infinito que haya V. hecho tantas y tan útiles recherches... Tengo ya muchas ganas de ver esas infinitas estampas y dibujos originales*».

¹⁴¹ Íbid. p.246, Calvo cita: A Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando. 64-2/5.

¹⁴² CÁNOVAS, Soledad y LASARTE, Cristina (1994). *La colección de estampas del Archivo Biblioteca de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando y su papel en la enseñanza*. A: Academia: Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, núm. 78. Madrid, pp. 197-198.

decidió desplazarse hasta el cenobio donde, puesto en contacto con el último abad, fue informado sobre la pérdida del resto de la colección, ya que desde la Guerra de la Independencia se habían extraviado muchos tomos tanto por el **saqueo al que había sido sometido el monasterio** como porque el entonces abad, Fr. Plácido Recio, consciente del posible perjuicio, los encomendó a personas de su confianza para su ocultación, algunas de las cuales los habían reintegrado, aunque bastante **cercenados**, mientras que otras, una vez fallecido el superior, se habían **apropiado** de ellos, de modo que la mayoría de los volúmenes consignados habían sido exigidos a una persona por la fuerza cuando el monasterio se reorganizó en 1824¹⁴³. No obstante, el inventario de los libros efectuado por el abad Fr. Gerardo Carvajal, el primero de octubre de 1835, constata la existencia de treinta y tres tomos de estampas, frente a los treinta y dos localizados por Carderera¹⁴⁴.

Un text paradigmàtic. Ens trobem davant d'un bibliòfil honest, que tot i que és amant dels llibres, i més concretament dels gravats i estampes, troba un tresor bibliogràfic i artístic i el custodia fins a dipositar-lo a l'Acadèmia que l'havia nomenat com a comissionat per fer els inventaris. Dues reflexions sobre aquest text ens semblen raonables; en primer lloc, que hauria passat si Carderera no hagués estat tan diligent?, ho va ser de veritat?, doncs en realitat no tenim proves que entregués tot el que va trobar, i essent un col·leccionista culte, format i capaç, res li impedia quedar-se un o dos volums de la col·lecció. Una hipòtesi massa especulativa, potser algun dia podem intentar fer una comparativa entre el que resta a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando i aquell museu d'Osca que es va fundar amb substancioses donacions de Carderera. Ara per ara tampoc és qüestió de macular el nom de Carderera tan gratuïtament, i més quan sembla que realment va ser una persona honesta i dedicada. Només ho plantejem, valgui com a excusa, perquè «Caldereras» en va haver-hi centenars per tot arreu d'Espanya, alguns escollits a sorts, entre metges, alcaldes o inclòs conserges de l'ajuntament, altres escollits per nomenament personal, per ser grans erudits del món del llibre o la pintura, car el problema esdevé quan alhora que erudits, són també col·leccionistes. Un col·leccionisme que com explicarem al capítol VII, a principis del segle XIX havia evolucionat cap a una forta especulació i un vessant menys estudiós i erudit que durant tot el segle XVIII i anteriors¹⁴⁵.

¹⁴³ Op. cit. «*La intervención de la Real...*», p. 247, Calvo cita: A Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando. 128-1/7 (283)

¹⁴⁴ Íbid. p.247, Calvo referència: Archivo Histórico Provincial de Zamora (AHPZa). Sección Cultura. Comisión Provincial de Monumentos. Caja 5. Expediente 2: Inventarios de los bienes muebles de los conventos desamortizados.

¹⁴⁵ Recomanem aquí un curiós article de María Luisa López-vidriero, *Naturalismo bibliófilo: el portentoso hurto de la Real Biblioteca particular de Su Majestad*. A: LÓPEZ-VIDRIERO, María Luisa (dir) i ESCAPA, Pablo (ed.) (2011). *Bibliofilia y nacionalismo: Nueve ensayos sobre coleccionismo y artes contemporáneas del libro*. Seminario de estudios Medievales Renacentistas. Salamanca, pp. 85-144. Ens ha cridat l'atenció en especial per la seva comparació entre els col·leccionistes i els animals, en concret els depredadors i rapinyaires.

Per altra banda el text ens planteja una problemàtica que ve de lluny. Carderera calcula que falten un 25% dels volums, l'últim Abat del monestir confessa sense cap mena de càrrec de consciència que l'altre Abat, Fr. Plácido Recio, els havia repartit entre la gent de poble, gent de confiança, inicialment, però que després va costar grans esforços intentar recuperar-los o els van tornar mutilats¹⁴⁶. Aquest panorama que dibuixa amb total precisió Calvo Martín dins del context dels informes de Carderera, és el que hem anat visibilitzant a les notes més fragmentaries d'altres autors. Si bé no volem especular, creiem que aquesta història es pot aplicar a la pràctica totalitat del territori espanyol, incloent-hi Catalunya, és clar, només amb l'afegit que a Catalunya, per norma general, les guerres de finals del segle XVIII i la invasió francesa van tenir una presència molt més marcada i van tenir molta més incidència al territori i a les institucions religioses, objectiu número 1 dels exercits il·lustrats i dels comandants, a la caça de casernes fàcils de defensar per aquarterar-se.

Un estudi molt interessant que s'ha dut a terme a la zona de Badajoz ens ofereix notícies rellevants sobre la pèrdua de llibres arran de les desamortitzacions¹⁴⁷, sintetitza de forma clara la problemàtica que es va patir amb la secularització del material librari i documental i que, a poc a poc, anem veient repetida a nombroses notícies:

El expolio de las bibliotecas monásticas, dicen los vocales de la Comisión badajocense, se debe en gran parte a la tardanza en reaccionar por parte del Gobierno. Todo hubiera sido distinto si se hubiese comenzado a actuar en 1836:

[...] la mayor parte de las obras [recuperadas] se hallan descabaladas. y maltratadas e incompletos muchos volúmenes, destrozo que no se ha podido evitar en la época tardía de su recogida; pues es seguro que si tal medida se hubiese realizado en el año 1836, acaso hubiera hoy en esta provincia una mediana biblioteca [...]

Resulta llamativo que a la hora de fijar las causas de este desastre no se incide exclusivamente en la desamortización, como que se señalan también otros episodios históricos. El expolio del Patrimonio bibliográfico vendría de lejos: era cosa ya sabida, consecuencia de guerras y conflictos. Los sitios soportados por la ciudad de Badajoz durante la Guerra de la Independencia, el saqueo protagonizado por los ingleses tras la reconquista de la ciudad, las revueltas de 1835 y 1836... y, por supuesto,

¹⁴⁶ Carderera calcula un 25%, Arnall un 75%, anem visualitzant una xifra.

¹⁴⁷ ORTIZ, Pablo (2013). *La quimera del libro: la Comisión de Monumentos de Badajoz y el patrimonio bibliográfico*. Diputación Provincial. Centro de Estudios Extremeños. Badajoz.

[...]la manera estrepitosa y desordenada con que fueron extinguidas las comunidades. Solo la casualidad había hecho posible que, pese a todo, se salváran tantos libros, y aunque habrá tiempo para reprender a los naturales del país, apáticos, desinformados y poco amigos de colaborar¹⁴⁸,

El autor del texto no pierde la oportunidad de señalar a un responsable de altura: los gobernantes, pues «no hubo la previsión necesaria para impedir el despojo, ni resolución bastante para repararlo».

L'índex dels llibres recollits en la Comissió de Monuments de Badajoz, explica Ortiz¹⁴⁹, es refereix únicament a aquells que es trobaven amuntegats en el convent de Sant Francesc de Badajoz, encara que s'assumeix que molts d'ells pertanyien al convent de Sant Domingo o fins i tot a la Companyia de Jesús. Molts dels llibres es trobaven danyats i alguns estripats.

[...] otros sin cubiertas. Se limpiaron, se clasificaron y se procedió a sellar y signar cada ejemplar. El inventano lleva por título: "Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la Provincia de Badajoz. Índice de los libros existentes en la Biblioteca interina establecida en el edificio de D. Geronimo Orduña, de esa Capital, con expresión de las materias de que tratan, sus autores, idiomas en que están escritos, volúmenes, años y punto de la edición, encuadernación, procedencia y demás observaciones generales" En la Comisión de Monumentos eran conscientes de que estos libros del convento de San Francisco de Badajoz, que se presentaban como el germen de la Biblioteca Provincial, apenas eran unos granos del enorme granero del expolio¹⁵⁰.

La comissió diu que tenia coneixement que «solo de los conventos de Jerez de los Caballeros fueron sustraídos y robados más de seiscientos». Un eapoli realitzat al 1842, gairebé set anys després de la desamortització i dos anys abans que es creessin les comissions de monuments:

¹⁴⁸ Los particulares tampoco auxilian unos trabajos que nada les producen. porque por desgracia no es Extremadura el [...] pues si se cultivan algunas letras son generalmente las de cambio. Triste cosa es el producirse en estos términos, pero necesaria para que V. E. se persuada de la índole del país y del atraso en que se encuentra, y que todo el esmero y esfuerzo de la Comisión son ineficaces para vencer tanta fuerza de inercia y de apatía». A A-B/RABASF, 2-44-4: informe del 15 De juny de 1846.

¹⁴⁹ Op. cit. "*La quimera del libro...*", p. 91.

¹⁵⁰ Op. cit. "*La quimera del libro...*", p. 92.

[...] que allí fue asaltado y saqueado el convento franciscano de nuestra Señora de Aguas Santas, desapareciendo las pinturas que albergaba y su biblioteca, que fue vendida como papel viejo en la misma Jerez y en Zafra.

Valentin Falcato, un dels comissionats a qui s'havia encarregat la visita dels cenobis per avaluar-ne la situació, va paasar per Jerez: «reconocido el convento, únicamente se halló tres libros¹⁵¹»

4.2 Censura i repressió cultural, crema o destrucció de biblioteques, llibres i arxius.

«Ahí donde se queman libros se acaba quemando también seres humanos»
Heinrich Heine, 1821.

Si hem de parlar de censura i de destrucció de llibres i documentació, pel que fa al context històric i geogràfic d'aquest estudi, l'element més destacable són les ràtzies liberals que es dugueren a terme a principis del segle XIX a les diferents capitals espanyoles i que van esdevenir en assalts i fogueres als convents i seminaris de ciutats com Barcelona.

Dels motins anticlericals de 1835. Cal destacar-ne els de Saragossa, els de Reus i els de Barcelona, un fet que va tenir ressò a altres poblacions espanyoles. A Saragossa es va produir el 6 de juliol després del pronunciament a favor de la Constitució de 1812 per part d'una companyia al comandament del tinent Blas Pover¹⁵².

Els amotinats busquen els absolutistes, maten a un, desobeeixen l'ordre de formar que dicta el capità general per als milicians i es llancen immediatament pels carrers de la ciutat, amb crits republicans, contra cases d'absolutistes i contra els convents de Santo Domingo, Sant Llàtzer i Sant Agustí. Participen en la destrucció dones i nens en un autèntic aldarull contra el que durant segles havia significat el privilegi d'un recinte sagrat¹⁵³.

A Catalunya el fet més destacat és la bullanga de Barcelona del dia de Sant Jaume. Les repercussions del motí anticlerical de Reus es van estendre per les comarques de la província de Tarragona, i també van arribar a Barcelona. A Barcelona va ser un fet trivial el

¹⁵¹ Op. cit. "*La quimera del libro...*", p. 93. "A-B/RABASF .2-44-4: Escrito citado. de 18 de junio o de 1846"

¹⁵² CARO, Julio (2008). *Historia del anticlericalismo español*. Caro Raggio. Madrid.

¹⁵³ PÉREZ, Juan Sisinio (1997). *Curas y liberales en la revolución burguesa*. A: CRUZ, Rafael (1997). *El anticlericalismo*, revista Ayer, núm. 27. Marcial Pons. Madrid.

que va desencadenar el motí del 25 de juliol. El públic que assistia a una cursa de braus pel dia de Sant Jaume va començar a destrossar la plaça de la Barceloneta, quan va arribar el cinquè toro van arrencar bancs i cadires i les van llançar a la plaça perquè els toros havien resultat mansos i quan va acabar la cursa van arrossegar el sisè toro mort, pels carrers de la ciutat, apedregant de pas els convents de la Mercè i de Sant Francesc. Ja entrada la nit, diversos grups incendiaven sis convents: el dels trinitaris descalços (on avui hi ha el Liceu), el de Sant Josep dels carmelites descalços (on avui es troba el mercat de la Boqueria), el dels Agustins al carrer de l'hospital, el dels Carmelites calçats del carrer del Carme, el de Sant Francesc de Paula dels mínims, al carrer de Sant Pere, i el dels dominics de Santa Caterina (on avui es troba el mercat del mateix nom)¹⁵⁴.

El diari liberal *El Vapor* explicava la mort d'uns quants frares (en van morir 16):

En la tarde del día 25 alborotóse el pueblo en la plaza de toros, con ocasión de ser éstos en demasía pacíficos para dar interés a la lucha. De allí salió en tropel a incendiar los conventos de esta capital. El fuego prendió en seis de ellos (...) Perecieron unos cuantos regulares en medio de la confusión del trastorno. Las autoridades mandaron formar la guarnición y las milicias con el objeto de evitar daños. Una de sus acertadas medidas fue la de ir recogiendo las comunidades y trasladarlas al fuerte de Atarazanas y desde éste al de Monjuí (sic), donde permanecen seguras¹⁵⁵.

El canonge Barraquer parlant dels Franciscans de Girona, segons l'article d'Enric Mirambell ens ofereix més dades:

[...] l'exclaustració dels franciscans i de la dispersió de les seves pertinences, i en el mateix capítol de l'obra ens il·lustra sobre el trist destí de llibres monàstics. Ens parla de carretades enormes de llibres, de volums que passaven les fronteres del nostre país per dispersar-se irremissiblement, de vendes de llibres i de pergamins a fabricants de pirotècnia, de fulls preciosos de còdexs il·luminats que es destinaven als usos més baixos i profans [...]¹⁵⁶

Així ens explica Fortià Solà i Moreta¹⁵⁷, el trist destí de part del patrimoni documental i librari del monestir de Bages, els dies següents a l'exclaustració.

¹⁵⁴ FONTANA, Josep (2003). *La revolució liberal a Catalunya*. Eumo Editorial - Pagès Editors. Lleida, p. 40.

¹⁵⁵ MOLINER, Antonio (1998). *Anticlericalismo y revolución liberal*. A: LA PARRA, Emilio i SUÁREZ, Manuel (1998). *El anticlericalismo español contemporáneo*. Biblioteca Nueva. Madrid, pp. 83-89 .

¹⁵⁶ MIRAMBELL, Enric (1998). *La Biblioteca Pública de Girona, fruit de la Desamortització*. Revista de Girona,, núm. 113. Girona.

¹⁵⁷ SOLÀ, Fortià (1955). *El monestir de Sant Benet de Bages*. Centre excursionista de la comarca de Bages. Manresa, p. 267.

Com que no era aquesta la primera sortida dels monjos, i amb la confiança de tornar aviat, solament es tingué en compte d'ocultar el més precís i més esposat a profanacions. Llibres parroquials i quelcom del tresor de l'església, com l'urna de Sant Valentí, fou portat a la rectoria de Sant Fruitós; antics documents d'arxiu, salvats de l'incendi de 1633 i del vandalisme de l'any 1821 anaren a parar, probablement pel conducte dels mateixos monjos, al mas Carrera, avui desaparegut, i d'aquesta manera es distribuí tot allò que la pressa del temps permeté. Els sicaris, saquejada la casa, l'abandonaren a mercè del salvatgisme [...] ; la quitxalla jugà amb les trompes de l'orgue per les places dels pobles veïns, i llibres i altres documents foren trobats posteriorment per camins a algunes hores de distància (nota: a les nostres mans ha vingut a parar casualment el llibre del Dr. Berni «Intituta Civil i Real», el qual porta aquest sobrescrit: Es del monasterio de Bages, i fou torbat no gaire lluny de Moià)

Utilitzant la Biblioteca de Reserva com a fons, s'ha dut a terme un important treball al voltant de les 60.000 portades soltes que es conserven. No és qüestió d'entrar en detall als aspectes més tècnics del treball, però aquesta és una dada que podem analitzar i valorar; si gràcies a l'inventari que tenim de la Real Academia de Bellas Arts de San Fernando¹⁵⁸ sabem que el volum de llibres que es van desamortitzar és d'uns 133.855, i a Reserva s'hi conserven 60.000 portades, podem concloure que d'una tercera part a la meitat dels llibres desamortitzats, es van perdre o varen ser destruïts.

Capítol V - La procedència: Monestirs i Convents de Catalunya i Barcelona

Alguns *scriptoria* catalans, com els de Santa Maria de Ripoll, Sant Miquel de Cuixà o la catedral de Vic van tenir gran importància durant l'edat mitjana Catalana. A més de crear les seves biblioteques, aquests *scriptoria* introduïren a Catalunya còpies manuscrites d'importants textos de l'antiguitat, d'autors com Aristòtil, Virgili o Ciceró, conservats en la tradició islàmica, i el treball d'autors musulmans, amb nous conceptes sobre aritmètica i astronomia hindú i aràbiga. Durant els segles X i XI, destaquen en l'enriquiment de les seves biblioteques els bisbes Miró Bonfill, Sal·la i Oliba i els monjos Oliba de Ripoll i Domènec d'Alaó. D'aquestes biblioteques en fan ús, in situ, personalitats com el futur papa Silvestre II o el duc venecià Pere Orsèol¹⁵⁹.

¹⁵⁸ Veure annex 1, fig. 1 i 2

¹⁵⁹ SABATÉ, Flocel (2004). *Vida i cultura als comtats (segles IX-XI)*. L'esfera dels llibres. Barcelona, pp. 187-192.

Aquesta producció local de llibres, amb traductors i copistes, i l'intercanvi que se'n feia d'ells amb altres centres culturals europeus, com el Vaticà o Montecassino, enriqueixen les biblioteques catedralícies i monàstiques del país. Gairebé totes les seues, com les d'Urgell, d'Elna, de Girona o de Barcelona, i comunitats eclesiàstiques importants, com Sant Cugat del Vallès, Santa Maria d'Alaó, Sant Serni de Tavèrnoles o Sant Pere de Rodes, gaudiren d'importantes biblioteques. Al segle XIII, van començar a tenir importància les biblioteques als palaus de reis, que anaren creixent amb el pas dels segles. Van ser cèlebres, entre d'altres, la d'Alfons X de Castella i la de Jaume el Just¹⁶⁰.

Les biblioteques d'aquesta època es componien d'obres litúrgiques, però també n'hi abundaven de jurídiques, lingüístiques, agrònomes, aritmètiques, musicals, filosòfiques, literàries, històriques, astronòmiques... Considerades amb els patrons actuals, pot semblar que les biblioteques europees no contenien gaires exemplars: entre les notables del continent, el 970 la de Ripoll posseïa seixanta-sis còdexs, cent vint-i-un el 1008 i dos-cents quaranta-sis el 1046. Era comú a les seues catedralícies disposar de dues biblioteques, una composta per textos eclesiàstics, els llibres de la qual circulaven en préstec per les diverses parròquies de la diòcesi, i una altra, més privada, amb exemplars sovint luxosos i de temàtica religiosa i profana; a la biblioteca litúrgica episcopal de Vic, el 957 hi havia una respectable col·lecció de cinquanta-cinc volums¹⁶¹.

Molts monestirs, arran de donacions i testaments, gestionaven també a banda de les terres pròpies, propietats laiques. Així doncs, no només tenim les biblioteques, tallers de còpia de llibres i impremtes dels monestirs i convents, sinó que, en alguns casos, també tenim biblioteques privades, donades o heretades pels monestirs i convents. De vegades, a través dels ex-libris, es poden identificar col·leccions senceres de llibres procedents de donacions particulars¹⁶² que van anar a parar a les biblioteques dels monestirs i convents. Sovint a més, els erudits de l'època s'intercanviaven llibres, un estudi preliminar basat en ex-libris es pot consultar al blog de la biblioteca de Reserva¹⁶³. A aquest estudi s'explica com:

¹⁶⁰ Íbid. p. 191.

¹⁶¹ Íbid. p. 192.

¹⁶² Com es el cas de la donació de Josep Jeroni de Besora, que va donar la seva biblioteca al Convent de Sant Josep. Actualment comptabilitzem uns mil llibres a la Biblioteca de Reserva, que van ser donats al convent per Besora. Aquesta informació s'ha recollit de la consulta al catàleg de la Biblioteca de Reserva i de diverses converses amb la seva directora, Ana Neus Verger, que també ha publicat el següent article on es parla de la donació: Op. Cit. «*La Biblioteca de Reserva...*». <http://bid.ub.edu/21/verger.htm>

¹⁶³ Un exemple de bookcrossing en el segle XVII: dos apassionats bibliòfils, contemporanis, intercanviaren llibres procedents de les seves biblioteques particulars: Josep Jeroni Besora (m.1665) i Dídac de Rocabertí-Pau-Bellera i de Boixadors (1600-1649) <http://crai.ub.edu/ca/coneix-el-crai/biblioteques/biblioteca-reserva/besora>

Ab molt gust e rebut la carta de V.M. y bonas novas de sa salut. Lo augment de llibres no'm fa novedat, que apar que voluntàriament se vénen ells mateixos a sas mans de V.M., o que los autors los y entregan per a que'ls honrre en sa libreria. Estaré advertit de fer la diligència per lo Theatrum Ciuitatum (que ya tinch notícia que se an de vendre los llibres) y avent precehit lo fullejarlos per veurer si estan enters avisaré a V.M. del preu perquè ordene lo que se aurà de fer Aquest document es troba enganxat a la contraguada del manuscrit Ms 758 del nostre fons.

Durant les desamortitzacions, només a la ciutat de Barcelona es van suprimir més de trenta monestirs i convents. Aquesta quantitat tan elevada, junt amb les dimensions i la importància d'aquests monestirs i convents i el fet que s'hi afegissin alguns fons importants de fora de Barcelona, com els de Sant Cugat o part dels de Montserrat, fan del cas de les institucions bibliotecàries de Barcelona un cas especialment ric i destacable, però no l'únic.

5.1 Girona

Exceptuant els provinents de la Biblioteca de Sant Feliu de Guíxols, que van arribar més homogèniament, els provinents dels altres monestirs i convents van arribar de forma molt parcial, és a dir, només una petita quantitat dels que es van desamortitzar originalment. En general l'exclaustració, a la ciutat de Girona, es va dur a terme sense grans incidents. Els casos d'incendis o atacs violents a la ciutat són molt escassos. A Ripoll i Sant Feliu, és a dir a les zones més rurals, no va ser tant pacífic ni acordat.

Els fons del monestir més important van ser els del monestir de Ripoll, que, per altra banda ja havien estat força dispersats anteriorment¹⁶⁴, però els fons més estudiats són els de Sant Feliu de Guíxols que, citant a Batlle i Prats¹⁶⁵ :

[...] estava ben proveïda de còdexs manuscrits, tenia un bon nombre d'incunables i uns milers d'obres de matèria religiosa i profana. Un bon nombre de llibres havien estat llegats pel bisbe de Mallorca, Fra Benet Panyelles i Escardó, abat d'aquell cenobi.

¹⁶⁴ Alguns dels còdex que es van recuperar, diu Enric Mirambell, van anar a parar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Veure; UDINA, Federico (dir.) (1986). *Guía del Archivo de la Corona de Aragón*. Secretaría general técnica. Subdirección General de Publicaciones, Información y Documentación. Madrid, i LÓPEZ, Carlos (2008). *Speculum. Vida y trabajos del Archivo de la Corona de Aragón*. Irt. València. per saber-ne més sobre l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

¹⁶⁵ BATLLE, Lluís (1970-1971). *La biblioteca del monasterio de Sant Feliu de Guixols*. A: Anales del instituto de estudios gerundenses, v. XX. Universitat de Girona. Girona, pp. 105-282.

Panyelles, benedictí, professà al monestir de Sant Feliu de Guíxols el 1689 i féu els estudis de filosofia i teologia a San Esteban de Ribas de Sil i a Salamanca. Fou abat de Sant Feliu de Guíxols (1705-17), abat general de la congregació de Valladolid (1717-21) i del monestir de Montserrat a Madrid (1721-27). Felip V, del qual era fervent partidari, el nomenà bisbe de Mallorca (1730). Féu copioses donacions al monestir de Sant Feliu de Guíxols i aplegà una notable biblioteca, conservada en bona part a Girona.

Dins del terme municipal, el convent més notable era el dels Dominics de la ciutat de Girona. El Pare Villanueva ens en parla i fa un llistat de les seves obres més destacables. Així mateix, el Pare Juan Gaspar Roig i Jalpí¹⁶⁶, referint-se a l'esmentat convent ens diu:

[...] y su librería, así en lo material, como en lo formal, es una de las muy buenas de Cataluña

Joan Gaspar Roig i Jalpí (1624-1691), és una figura interessant que algun dia valdria la pena investigar més a fons. Fou un historiador català, frare de l'Orde dels Mínims, conegut com a falsificador amb el nom de Bernat Boades, i autor del Llibre dels fets d'armes de Catalunya. Residí al convent mínim de Girona des del 1663. El 1667 n'era vicari corrector; després provincial de l'orde i examinador sinodal dels bisbats de Girona i Barcelona i del priorat de Santa Maria de Meià. Fou autor de diverses falsificacions¹⁶⁷ historiogràfiques: el *Cronicó de Liberat* (1669) i el *Llibre dels feits d'armes de Catalunya* (1673-75), atribuït a Bernat Boades; probablement tingué alguna intervenció en la redacció del també fals *Cronicó d'Hubert* (1664). Entre el 1670 i el 1673 habità un temps a Madrid i en aquest darrer any obtingué el títol de cronista reial per a la Corona d'Aragó. El 1677 residia en el convent dels mínims de Barcelona. Durant els darrers anys residí al convent de Manresa¹⁶⁸.

També dins de la ciutat destacava la dels Franciscans de Girona, Villanueva altre cop ens ofereix unes línies sobre el contingut de la biblioteca¹⁶⁹:

Las bibliotecas y archivos de las comunidades solían ser un termómetro para conocer los sujetos que las han ilustrado. En la de San Francisco de Gerona había antes de la invasión francesa muchos y muy raros libros del siglo XVI y muy buenas ediciones del XV. A estas pertenece:

¹⁶⁶ ROIG, Juan Gaspar (1678). *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*. Jacinto Andreu (a cuenta del autor). Barcelona..

¹⁶⁷ PAGÈS, Vicenç (2016). *Joan Gaspar Roig i Jalpí, impostor brillant*. Revista de Girona, núm. 296, pp. 62-64.

¹⁶⁸ GEREZ, Pau (1990). *L'impenitent germà de Roig i Jalpí: biografia autògrafa de Gaspar de Palafolls, 1620-1692*. El Roig - l'Eixample. Barcelona.

¹⁶⁹ VILLANUEVA, Jaime (1902). *Viaje literario por las iglesias de España*, v. XVIII. Imprenta de Fortanet. Madrid

1. Tratado de Fr. Bartolomé Anglico De proprietatibus rerum. impresa en 1382.
2. Joannis Aurelii Angurelli Arimensis, Carminum, liber primus; imp. en 1482.
3. Etimologías de San Isidoro. En París, 1499.
4. Modus bene vivendi de San Bernardo ad Sororem, 1492.
5. Mamotreto, 1489, Nuremberg.
6. Epístolas familiares de Cicerón, 1481.
7. Colección de obras de San Jerónimo, 1477.
8. La primera parte de la Summa de Santo Tomás, en 1477, que es la primera edición.

Finalment cal esmentar un monestir important de l'àrea de Girona, el monestir de Sant Pere de Roda, del que el mateix Villanueva esmenta «De la biblioteca tan celebrada nada ha quedado». Altres convents i monestirs importants desamortitzats i que van aportar material librari i documental van ser Sant Salvador de Breda o Santa Maria d'Amer o els convents Gironins dels Caputxins de Girona o del convent de Sant Agustí, dels que no en va quedar res després de les guerres tampoc, tot i que es tenia constància de ser llocs on visqueren grans savis religiosos.¹⁷⁰

5.2 Lleida

El que més destaca del procés a Lleida és la falta d'informació, a banda d'algunes obres destacables, com les de Lladonosa¹⁷¹ o la tesi de Carme Solsona Sorrosal, d'on podem extreure algunes notícies aïllades:

[...]Acudíem a l'Arxiu d'Hisenda on la confusió era aleshores notable, sota el títol de «Libros del Fondo Antigo de Hacienda» s'hi despatxaven prop de quatre mil llibres rebregats, polsosos i afectats per la humitat, però no hi mancaven part dels fons més importants¹⁷²

Tot i això, aquesta documentació és de caràcter general, no trobem informació sobre com es va dur a terme el procés ni com eren aquestes biblioteques conventuals i monacals per a aquesta zona. Però de forma aïllada, anem recopilant notícies. Per exemple Solsona ens parla de «l'Arxiu d'Hisenda de Lleida, on es trobaven els 2.902 lligalls i els 2.953 llibres

¹⁷⁰ Les notícies estan disseminades per tota l'obra de: BARRAQUER, op. cit. "*Las casas de religiosos durante el primer tercio...*".

¹⁷¹ «L'edifici del Roser i la font del Roser, valors històrics i arquitectònics i usos culturals del paratge...» https://www.inh.cat/data/files/files/el_roser_01.pdf

¹⁷² SOLSONA, Carmen (1999). *La desamortització eclesiàstica a la província de Lleida : (1838-1851)*. Servei de publicacions de la Universitat de Lleida. Lleida. Disponible online a: <https://www.tdx.cat/handle/10803/819>

del fons antic¹⁷³». En general els llibres dels quals parla són llibres de contes, censals i rentes, els anomenats llibres de *cargo*.

Arxiu històric provincial de Lleida, lligall Número 2750 - Llibre d'actes de la junta de reunió de joies d'or i argent i altres de les esglésies d'aquesta província. Conté documentació solta: inventari dels documents, llibres i altres papers pertanyents a la desapareguda companyia de Jesús els quals Josep Tubau entregà al comissionat principal d'amortització de Lleida. 1835-1838¹⁷⁴.

A la zona de Lleida hi trobem alguns convents i monestirs destacables, sobretot a l'àmbit municipal, que són els que participaran amb els seus fons de forma més directa (però no exclusiva) en la creació de la Biblioteca Provincial. Els edificis secularitzats passaren a mans de la Comissió de Desamortitzacions. Aquesta comissió fou la que va destinar el convent dels Descalços a establiment públic de beneficència, el de la Mercè per a oficines de la Diputació, i el Roser, posteriorment, per encabir-hi l'Institut de Segon Ensenyament i l'Escola Normal, que esdevindria finalment la Biblioteca provincial. Els llibres d'aquestes institucions religioses, van anar a parar als fons de la Biblioteca provincial¹⁷⁵. Els dos convents més importants van ser els de Sant Domènec, anomenat «el Roser» i el de Sant Andreu. La seva construcció és relativament tardana; el 1660 es van comprar els solars al carrer dels Cavallers, però no va ser fins al 1752 (previ incendi per tropes franceses al 1707) que no es van acabar. Altres convents suprimits a Lleida són el de Santa Maria de Jesús, recuperat el 1908 com Sant Pere, o el convent de Santa Clara de Lleida.

A Lleida hi trobem també un monestir interessant, el de Vallbona de les Monges. Fundat a l'inici com a cenobi mixt, en poc temps es va convertir en exclusivament femení. Pertany a l'orde del Cister. El 1985 es va fer un inventari de l'arxiu d'aquest monestir¹⁷⁶, que va patir una gran destrucció a l'últim quart del segle XIX, quan es va amagar a la sitja d'una casa del poble, per por a la seva destrucció; l'arxiu es va recuperar deu anys després però dues terceres parts en varen resultar destruïdes. Se'n van salvar, però, alguns documents importants d'Alfons el Cast, la Reina Sança o Innocenci III. Així mateix, també existeixen figures rellevants femenines com a arxiveres, tal és el cas de Jerònima de Ribes o Blanca d'Anglesola, o còdex destacats com l'anomenat *Lo Aransel*, avui perdut. Ens interessa molt una informació que ens faciliten des de la mateixa institució:

¹⁷³ Íbid p.13

¹⁷⁴ Íbid p.18, es un material que sens dubte, s'hauria de revisar.

¹⁷⁵ LLADONOSA, Josep (1972). *Història de Lleida*. Camps Calmet. Tàrraga i LLADONOSA, Josep (1970). *L'estudi general de Lleida del 1430 al 1524*. Inst. Estudis Catalans. Barcelona.

¹⁷⁶ NAVASCUÉS, Isabel, BELO, Carme i GONZALVO, Gener. (1992). *Inventari de l'arxiu del monestir de Santa Maria de Vallbona*. Generalitat de Catalunya. Caltàleg-inventaris d'arxius eclesiàstics de Catalunya. Barcelona.

Desde el siglo XIII, Vallbona tiene escuela monacal y existen pruebas de la existencia de un scriptorium, donde algunas monjas se dedicaban a copiar y ornamentar los códices. En sus aulas se conreaba la gramática, la liturgia, la caligrafía, la miniatura y la música.

Una visita al cenobi o una investigació més profunda, podrien obrir una línia de recerca interessant, al voltant de les dones com a copistes i com a participants al món de la cultura librària medieval, a l'estil de la Fàtima o la Lubna de la biblioteca de Al-Hakkam II a Còrdova¹⁷⁷. En aquest sentit, la bibliografia és molt escassa, tot i que des de Catalunya i en especial des del grup d'estudi Duoda s'han portat a terme alguns treballs que així i tot, són escassos. Hi ha alguns casos de monges copistes que treballaren com a escriptors en els convents, demostrant que les dones estigueren en contacte amb la producció del llibre, des de la còpia d'exemplars en els *scriptoria* del seu orde. De l'alta Edat Mitjana cal no oblidar la magna obra de la monja En (o Ende) que va treballar al Beat de Girona del segle X, signant com a «En depinrix et Dei adiutrix». El cas d'En resulta excepcional, ja que poques són les obres conservades que van ser signades per les seves autores¹⁷⁸.

Al context català és conegut el cas de Guisla, casada amb Guibert, i la seva filla Alba, documentades a inicis del segle XI al *scriptorium* de la catedral de Vic, que es reconeixen com a gramàtiques, lletrades i coneixedores del llatí i es dediquen a escriure documents. Alguns d'aquests cenobis van ser presidits per abadesses, que també van dedicar-se a la producció del llibre manuscrit, com ho exemplifiquen Eadberga de Thanet, abadessa de Thanet; i Gisela de Chelles, germana de Carlemany i abadessa de Chelles¹⁷⁹. Així mateix Agustín Millares Carlo ressaltava el treball de les impressores barcelonines com la

¹⁷⁷ MIGLIO, Luisa (1993). *Mulieribus conscriptos arbitror: donne e scrittura*. A: CONDELLO, Emma i DE GREGORIO, Giuseppe (1993). *Scribi e colofoni. Le sottoscrizioni di copisti dalle origini all'avvento della stampa*. Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo. Spoleto, pp. 247-248. GREGORI, Rosa Maria (2005). *Copistes, gravadores i il·lustradores (segles XIV-XVI). Moments històrics de les dones a Catalunya*. Institut Català de les dones. Barcelona. RIVERA, María-Milagros (1990). *Textos y espacios de mujeres*. Europa, siglo IV-XV. Icaria Editorial. Barcelona. HEMPTINNE, Thérèse de (2002). *Mujeres escribas en los Países Bajos en la Edad Media (siglos XIV y XV). Aproximaciones al fenómeno de la mujer letrada*. Revista Chilena de literatura núm. 61. Universidad de Chile. Santiago de Chile.

¹⁷⁸ El manuscrit original es troba a: Catedral de Girona Manuscrit 7 (Cat. Gir. Ms. 7), Museu Catedral de Girona. Finals del segle X. Mides 400 x 260 mm. Inventari: Núm. 11. Per ampliar informació es pot consultar l'entrada del diccionari de la dona de Elisa Varela, a: VARELA, M. Elisa. *Diccionari biogràfic de Dones. Biografia de Ende*. www.dbd.cat. També es útil en general per la dona medieval: VINYOLES, Teresa (2005). *Història de les dones a la Catalunya medieval*. Pagès Editors. Lleida, pp. 40-42.

¹⁷⁹ VARELA, M. Elisa. *Sembrant llums i colors: les petjades d'algunes artistes medievals. La diferencia de ser mujer*. Investigación y enseñanza de la historia. Duoda. Centro de investigación de mujeres. Universitat de Barcelona. Publicat al blog de Duoda: <http://www.ub.edu/duoda/diferencia/html/es/secundario13.html>

vídua de Juan Carlos Amorós o la vídua d'Hubert Gotard, cal afegir també a la viuda de Baresson¹⁸⁰.

5.3 Tarragona

Dos monestirs destaquen a la zona de Tarragona, i de forma singular a la resta de Catalunya. El monestir de Santes Creus i el de Poblet. Per Poblet tenim treballs molt destacats que ens parlen de la seva biblioteca¹⁸¹. Fundat el 1150, és un monestir de l'orde del Cister, a les muntanyes de Prades, i actualment és el conjunt monàstic habitat més important a Europa. Des del segle XV (Pere el Cerimoniós) va ser panteó familiar de la família reial.

El 1809 el monestir fou saquejat pels francesos i el 1811 confiscat, però el 1813 els monjos s'hi va poder reinstal·lar. Durant el Trienni Liberal (1820-1823), els anticlericals saquejaren el monestir, que va quedar considerablement danyat. El Palau de l'Abat Copons i les granges dependents del monestir van ser saquejades. A l'inici de la Primera Guerra Carlina, el 1834, es van portar a terme nous atacs als béns de l'Església, que havia pres partit en bloc pels carlins. El 1835 es produí l'exclaustració dels cinquanta monjos, onze conversos i onze novicis de Poblet i la venda de totes les seves propietats. El monestir va passar a mans de l'Estat i va restar abandonat i exposat a les mans dels saquejadors¹⁸².

La primera exclaustració de la comunitat data de 1822. Hisenda confià al coronel Benito Lersundi el trasllat dels arxius pobletans a la delegació de Tarragona. El trasllat es féu, sense cap cura, l'1 de juny d'aquell any en vuit carros. L'any anterior, una Reial Ordre

¹⁸⁰ GARONE, Marina i CORBETO, Albert (2009). *Muses de la impremta. La dona i les arts del llibre. Segles XVI-XIX*. Associació de Bibliòfils de Barcelona-Museu Diocesà. Barcelona.

¹⁸¹ El monestir, i els seus fons, han estat molt treballats, curiosament el que n'ha quedat del indubtablement ric fons librari i documental, no es tant abundant com el conjunt d'obres als monestirs de Barcelona, i tot i així el volum de publicacions es semblant, tot i que parlem només d'un monestir, no d'una província sencera.

- GUAL, Valentí (2003). *Justícia i terra: la documentació de l'Arxiu de Poblet* (Armari II). Cossetània Edicions. Valls.
- DOMÍNGUEZ, Jesús (1954). *Manuscritos de la Biblioteca Pública de Tarragona*. Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramón Berenguer IV». Tarragona.
- DOMÍNGUEZ, Jesús (1961). *Incunables de la Biblioteca Pública de Tarragona*. Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos. Tarragona, pp 559-620.
- FONT, Pau (1928). La Biblioteca del Monestir de Santa Maria de Poblet. Revista del Centre de Lectura de Reus, núm.185, setembre. Reus, pp. 256-263.
- MASOLIVER, Alejandro. (1995). *La biblioteca de Poblet. A Monjes y Monasterios Españoles*. Actas del Simposium. Colección del instituto Ecurialense de Investigaciones Históricas y Artísticas, núm. 7. San Lorenzo del Escorial, pp. 373-393.

¹⁸² Per una visió global del Cister a les terres més enllà del Llobregat: ALTARRIBA, Emília i BALUJA, Josep (1990). *L'orde del Cister a la Catalunya Nova*. Caixa Tarragona. Tarragona.

de 22 de novembre, manava de portar aquests arxius monàstics a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

En reinstaurar-se el règim absolutista de Ferran VII, els monjos tornaren entre 1823 i 1824 i els arxius pobletans seguiren el camí de retorn al monestir pels volts del 1825. L'exclaustració definitiva s'esdevingué el 1835. En aquesta ocasió, la intendència tarragonina va delegar en Jacint Pla, anomenat el Xafarrucs, el trasllat de l'arxiu de Poblet el 1838, any en què la documentació pobletana, juntament amb la de Santes Creus, la d'Escaladei i la d'altres convents tarragonins, fou dipositada en el pati central de l'edifici de la Duana de Tarragona de mala manera, exposada a les pluges i objecte de depredacions per part de visitants o saquejadors oficials¹⁸³, alguns dels quals són esmentats per Eduard Toda¹⁸⁴.

El 8 de juliol de 1836 foren trobats documents de Poblet al domicili de Joan Grau a Reus, germà del síndic del monestir, Miquel Grau; en concret 250 quaderns i comptes de censals, llevadors, escriptures de propietats, etc. Sens dubte guardats amb l'esperança de tornar-los al monestir i defensar els drets i les rendes de Poblet. El 8 d'agost de 1836 Jacint Pla confiscà aquests documents i foren portats a la Delegació d'Hisenda de Tarragona. Els papers que més interessaven als governants eren aquells de caràcter administratiu, relatius al cobrament de les rendes i drets dels antics monestirs: títols de propietats, censals, arrendaments, llibres de cobrança, llibres de comptes, escriptures o contractes d'obligacions, etc.

El 1852 una visita a la Duana de Tarragona, per part de l'acadèmic Joan Antoni Disdier, va provocar que aquest elaborés un informe sobre l'arxiu de Poblet, adreçat a la Reial Acadèmia de la Història. De fet, una reial ordre anterior, amb data de 26 d'agost de 1850, enviada pel ministre d'Hisenda, Bravo Murillo, manava «que todos los papeles y documentos históricos que existan en los monasterios y conventos y en los archivos de las oficinas de Fincas del Estado» fossin traslladats a l'Acadèmia de la Història de Madrid, segons suggeriment del mateix secretari de l'Acadèmia, i que «esa Dirección general facilite a la Academia, noticias de lo existente para que esta designe los objetos que han de trasladarse a ella». Així, doncs, els agents de l'Acadèmia ja actuaven arreu a la recerca i

¹⁸³ GONZALVO, Gener (1993). *L'arxiu del monestir de Poblet*. I Congrés d'Història de l'Església Catalana, v. I. Solsona, pp. 63-75..

¹⁸⁴ *Los Convents de Reus y su destrucción en 1835* (Reus, 1930) i *Poblet. Descripción histórica*, (Reus, 1870).

captura dels tresors arxivístics monacals i conventuals, que segons l'ordre governamental «convendría recoger y reunir en la Academia para preservarlos de su destrucción¹⁸⁵».

Poblet té constància de nombrosos catàlegs de la biblioteca al llarg dels segles, el més antic el trobem al final d'un còdex de Poblet, el qual conté els comentaris del Beat de Liébana a l'Apocalipsi, hi ha escrit per la mà d'un monjo de la darrerïa del segle XII el catàleg dels llibres que posseïa el monestir en aquell moment. Aquest catàleg data del segle XII, probablement del temps de l'abat Hug (1166-1181)¹⁸⁶. Posseïm uns quants documents amb llistes de llibres de Poblet del segle XV. Molts d'aquests documents són els que redactaven els monjos que, havent d'absentar-se del monestir (per exemple, per haver estat elegits abats d'un altre), declaraven el que s'emportaven, a fi que, en morir, Poblet ho pogués recobrar.

Serra i Postius diu que hi havia quatre biblioteques. La primera l'anomena «biblioteca del coro», «La segunda es también, por la mayor parte, de libros manuscritos, y son cerca de cuatrocientos, muchos de ellos originales y escritos por varios monjes de aquel monasterio, doctos y santos». La tercera biblioteca es componia, de «casi tres mil cuerpos de libros», tots impresos. Quant a la que anomena quarta, és la donada per Pere Antoni d'Aragó al segle XVII, col·locada en trenta armaris¹⁸⁷. Podem imaginar el gran valor d'aquestes biblioteques, cultural i material.

5.4 Barcelona

Els cas de Barcelona, com hem explicat anteriorment, és molt ric, doncs tant la quantitat de convents que s'hi concentraven, com la riquesa dels seus fons, el fan excepcional. Si a aquest fet hi sumem que alguns dels monestirs més importants dels voltants de la ciutat (Sant Cugat, La cartoixa de Montalegre, part de Montserrat) es van veure obligats a contribuir amb les seves obres a la creació de la biblioteca provincial, evidenciem ràpidament que la biblioteca provincial de Barcelona va esdevenir una de les més riques de l'estat.

¹⁸⁵ GONZALVO, Gener (1997). *Desamortització i arxius: l'exemple del Monestir de Poblet*. Revista Lligall 11.

¹⁸⁶ ALTISENT, Agustí (1974). *La biblioteca de Poblet al llarg del temps: Extractes de la seva «història de Poblet»*. Abadia de Poblet. Poblet. Alguns dels títols d'aquest catàleg són: «Història», «Comentaris morals al llibre de Job», «dos Breviaris», «Llibres dels Profetes», «Col·lacions» de Cassià, «Sermonari» de l'abat benedictí Raban Maur, «Regula». Llibres que formaven part de La biblioteca de Poblet del segle XII. En total el llistat ens dóna una suma de poc més de quaranta volums.

¹⁸⁷ SERRA, Pere (1726). *Prodigios y finezas de los santos angeles hechas en el Principado de Cataluña*. Ed. Jayme Surià. Barcelona.

5.4.1 El Convent Santa Caterina

Entre el 1820 i 1823 la comunitat va ser expulsada del seu convent i es van enderrocar algunes parts, entre altres la biblioteca i el segon claustre, per prolongar el carrer de Freixures. El 1824, amb el retorn de la comunitat, es va rehabilitar i va començar la construcció de noves dependències. El 1835 van incendiar el conjunt conventual, i a principis de 1837 es va enderrocar, malgrat el seu relatiu bon estat de conservació, amb l'objectiu de modernitzar la ciutat. En el seu lloc es va aixecar el mercat de Santa Caterina (1845)¹⁸⁸.

A la Biblioteca de Reserva s'hi custodien gran quantitat de llibres precedents de la desamortització del Convent de Santa Caterina, que va arribar a tenir prop de 22.000 volums, convertint-se en una de les biblioteques més grans de tota la província. 114 porten a l'ex-libris el nom de Tomàs Ripoll, que en va ser gran benefactor. Important bibliòfil i erudit, Ripoll naix a Tarragona el 1655 i mor el 1747 a Roma, a l'edat de 94 anys. Mestre de l'ordre dels predicadors (Dominicans) que alhora és ex officio *Gran Canciller* de la Universitat pontifícia de Sant Tomàs Aquino, Angelicum a Roma. Ripoll, va ser també molt amic de Prospero Lorenzo Lambertini, el futur papa Benet XIV. Fou lector de teologia a Manresa i Barcelona i també rector de l'Acadèmia de Sant Tomàs de Barcelona, i el 1698 prior del convent de Barcelona. El 1725 fou elegit a Bolonya mestre general de l'orde, càrrec que ocupà durant vint-i-dos anys. La seva obra més important fou la publicació, en vuit volums, del *Bullarium Ordinis* (1729-40)¹⁸⁹. Tomàs Ripoll, a més, va enriquir la biblioteca amb nombrosos volums de temàtica històrica i gran format, impresos a Itàlia¹⁹⁰.

5.4.2 El Convent de l'orde de la Mercè

¹⁸⁸ CASADEMUNT, Josep, CASADEMUNT, Adrià i ROSENT, Elies (1886). *Santa Catalina. Recopilación y ampliación de los borradores de la monografía de la iglesia y claustro del derruido convento de Padres Dominicos de Barcelona que por encargo de la Real Junta de Comercio de Cataluña practicó en 1837*. Establecimiento Tipográfico de Fidel Giró. Barcelona.

¹⁸⁹ Al catàleg de la Biblioteca de Reserva, hi trovem 19 obres escrites per ell, entre les que hi figura el *Bullarium* «*Bullarium ordinis FF. Praedicatorum sub auspiciis SS.D.N.D. Benedicti XIII ... / opera reverendissimi patris F. Thomae Ripoll ... editum et ad autographam fidem recognitum variis appendicibus, notis, dissertationibus ac tractatu de consensu bullarum, illustratum a P.F. Antonio Bremond ...*». Alhora, hi podem trobar 6 obres amb ex-libris de Ripoll, amb el registre secundari d'antic posseïdor «*Ripoll, Tomàs, 1655-1747 (ant. pos.)*».

¹⁹⁰ RUÍZ, Marina (2013). *Aproximación a la biblioteca del convento de Santa Catalina de Barcelona y a su fundador, Tomàs Ripoll*. A: ALABRÚS, Rosa Maria (2013). *La vida cotidiana y la sociabilidad de los dominicos: entre el convento y las misiones: siglos XVI, XVII y XVIII*. Arpegio. Sant Cugat. i també CASAS, Montserrat (2002). *La biblioteca del convento de Santa Catalina de Barcelona (siglo XVIII) y sus fondos librarios italianos*. Separata de archivo dominicano, v. XXIII. Salamanca.

Per a l'estudi d'aquest convent tenim el privilegi de disposar d'una tesi doctoral que ha estudiat els seus fons en profunditat¹⁹¹. A aquest treball, Concepció Rodríguez Parada ens explica a més del funcionament i detalls del convent i de la biblioteca, la important funció de les temàtiques per recolzar l'ideari de la institució que impulsava l'adquisició i la còpia del material librari.

Rodríguez Parada diu que una biblioteca, independentment de la seva tipologia, adquireix ple sentit gràcies a l'ús que en fan els seus lectors i a la relació que té amb l'organització a qui dóna servei. Si prenem com a exemple la biblioteca del convent de l'Orde de la Mercè de Barcelona, hem de conèixer també la història de la congregació: carisma, regla, constitucions, etc. En aquest cas, la biblioteca conventual tenia una doble funció: la primera, donar suport a la vida consagrada dels membres de l'Orde; i la segona, donar suport a la investigació i a la docència, atès que el convent de Barcelona era el centre de formació superior dels futurs mercedaris, i a més, alguns professors impartien l'ensenyament en l'anomenat Seminari o Col·legi Tridentí. L'any 1776, com a resposta a la crida del bisbe Climent, el convent va acollir un centre d'ensenyament de primeres lletres¹⁹².

5.4.3 El convent de Sant Josep

El convent de Sant Josep de Barcelona dels carmelitans descalços es va fundar el 1586 i estava ubicat a la Rambla de Barcelona. Ocupava bona part de l'actual mercat de la Boqueria. Va ser enderrocat l'any 1835 arran de la desamortització. El convent també comptava amb un taller de tipus d'impremta molt actiu, que venia arreu d'Espanya¹⁹³.

Segons Arnall, des del principi els carmelitans van procurar tenir una biblioteca formada pels llibres més necessaris, i van arribar a tenir-ne un còmput inicial d'uns 2.000 volums. Aquest primer nucli va ser incrementat l'any 1665 amb 5.573 volums (5.567, segons Villanueva¹⁹⁴) a partir del testament del canonge Josep Jeroni Besora arran de la seva mort. Una de les condicions establertes pel mateix Besora va ser que la biblioteca esdevingués pública i, a més, que fos dotada amb dos bibliotecaris per a una gestió correcta del fons.

¹⁹¹ Op. cit. «*Biblioteca del convento de Barcelona de la orden de la Merced...*».

¹⁹² A més es pot consultar; CHARTIER, Roger (1994). *El orden de los libros: lectores, autores, bibliotecas en Europa entre los siglos XIV y XVIII*. Gedisa. Barcelona, p. 76.

¹⁹³ Op. cit. «*Los Manuscritos, incunables e impresos...*».

¹⁹⁴ No Joaquín Lorenzo, que era el germà, sinó Jaime, que va escriure el Volum XVIII del *viaje literario*. Op. cit. «*Viaje literario por las iglesias de España...*». Hi ha tota una història sobre les edicions d'aquests llibres, que van desde 1820 fins a la que s'ha utilitzat per aquest treball, que es la de 1850-52, editada postumament. Per saber-ne me es pot consultar: RAMÍREZ, Germán (2008). *El viaje literario de los hermanos Villanueva: Trayectoria de un proyecto editorial*. Universitat de València. València.

Quan va rebre aquest important llegat, el prior del convent s'ocupà de construir un nou espai per a la biblioteca.

Besora va ser canonge de Lleida, deixeble del bisbe Antoni Agustí (1517-1587) va continuar el moviment iniciat pel seu mestre a l'Estudi. Va viure a Roma i a Barcelona. Fou síndic del capítol de Lleida en la proclamació de Lluís XIII com a comte de Barcelona (1641), i president de la generalitat (el 22 de juliol de 1656). El 1659, arran del tractat dels Pirineus, va escriure en nom del consistori a Joan Josep d'Àustria i a altres personatges contra la separació del Rosselló i de la Cerdanya. Reuní una important biblioteca (de més de 5000 volums) que, com hem explicat, llegà, per testament, als carmelites descalços de Barcelona¹⁹⁵, amb la condició que fos pública. Fou amic de Pèire de Marca i de Gaspar Roig i Gelpí i mantingué correspondència amb molts erudits de l'època; Pere Torra li dedicà la reimpressió del seu *Dictionarium thesaurus catalano-latinus* (1650). Deixà escrites unes memòries, un episcopologi lleidatà i algunes peces oratòries en llatí¹⁹⁶.

La seva biblioteca reunia exemplars de gran vàlua, tant manuscrits com impresos. Per posar-ne algun exemple, el *Llibre dels feyts* de Jaume I, de 1343, l'Epistolari d'Antoni Agustí, la miscel·lània històrica de Pere Tomic o l'anatomia de Vesal de 1555, entre molts d'altres, provenen d'aquest important llegat. Actualment, al catàleg en línia, hi ha 960 obres d'aquest antic posseïdor.

Arnall continua explicant que la biblioteca del convent de Sant Josep de Barcelona era la més important de l'orde a Espanya i, pel que fa a la ciutat, era de les capdavanteres, juntament amb la de Santa Caterina dels dominicans i la Mariana de Sant Francesc d'Assís. Segons Villanueva, «la biblioteca de los PP. Carmelitas descalzos de esta ciudad es uno de los objetos (sic) que excitan la curiosidad de los viajeros¹⁹⁷».

5.4.4 La Cartoixa de Montalegre

¹⁹⁵ Avui en dia en gran part, custodiada a la Biblioteca de reserva. Així mateix, al registre d'Autories i al catàleg de la UB, s'han registrat tots els llibres patrimonials que evidencien un ex-libris o marca de Josep Jeroni Besora, actualment n'hi ha registrats 981, no només llegats al convent del Carme, molts també del convent de Sant Josep de Barcelona, amb l'entrada d'Autoritat secundària «Besora, Josep Jeroni, m. 1665 (ant. pos.)».

¹⁹⁶ MADURELL, José (1974). *Josep Jeroni Besora (notes biogràfiques)*. Analecta Sacra Tarraconensia, v. XXXXVII, núm. 2. Fundació Balmesiana. Barcelona, p. 245.

¹⁹⁷ Op. cit. «*Viage literario a las iglesias de España...*», p.208

Un exemple fora de l'àrea municipal de Barcelona, al nord del que ara es Badalona. Xavier Pérez Gómez¹⁹⁸ l'ha estudiat i ens explica que l'antic arxiu de la Cartoixa de Montalegre pot ser considerat un dels fons monàstics més rics existents actualment a Catalunya i que es troba dipositat en gran part a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. El 1835, arran de la desamortització de Mendizábal, un grup revolucionari assaltà el monestir, el saquejaren i n'incendiaren algunes estances. Els monjos fugiren de Montalegre i, per tant, la cartoixa restà abandonada. Malgrat aquests incidents, l'arxiu fou conservat quasi íntegrament, ja que de Barcelona pujaren a salvar-lo i s'endugueren gairebé tota la biblioteca i l'arxiu, amb què ompliren un total de divuit carros. El responsable d'aquesta acció no va ser altre que Pròsper de Bofarull, aleshores director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i responsable d'una eficient campanya de rescat de nombrosos arxius monacals a tot Catalunya¹⁹⁹.

Una part dels fons de la Biblioteca de la Cartoixa van anar a parar a la biblioteca provincial Universitària de Barcelona i una altra, a la Delegació d'Hisenda de la capital catalana, però quasi tot el fons documental de Montalegre fou dipositat i concentrat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Una petita part fou dipositada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, on encara és consultable a la secció de Patrimonials²⁰⁰. Pérez Gómez diu que els documents i llibres dipositats a Hisenda foren portats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó el 1919 i els de la Biblioteca Universitària hi ingressaren el 1941; suposem que es refereix a la documentació solament, doncs a la Biblioteca de Reserva el fons librari procedent de la Cartoixa és un dels més importants²⁰¹.

Cal afegir també que a una masia veïna del monestir, can Sentromà, propietat actualment dels descendents del baró d'Esponellà, es conservaren durant molts anys un bon grapat de pergamins, lligalls i volums provinents de Montalegre, que segurament havien tret del monestir durant aquells dies de confusió i abandonament que seguiren a la desamortització²⁰².

¹⁹⁸ PÉREZ, Xavier (1997). *L'arxiu de la Cartoixa de Montalegre evolució històrica, segles XVI-XIX*. Revista Lligall 31. Barcelona.

¹⁹⁹ CANO, Pedro (1921). *Monografía histórico-descriptiva de la cartuja de Montalegre*. Imp. Henrich y Compañía. Barcelona, i també TORRA, Alberto (1995). *Fondos documentales monásticos en el Archivo de la Corona de Aragon*. Memoria Ecclesiae VI. Oviedo, pp. 121-146.

²⁰⁰ FOSSAS, Modest (1884). *Cartuja de Montalegre: memoria descriptiva leida en la excursión hecha al monasterio por la Asociación de Arquitectos de Cataluña en 11 de mayo de 1884*. Associació d'Arquitectes de Catalunya. Barcelona

²⁰¹ 478 llibres anteriors al segle XIX.

²⁰² PÉREZ, Xavier (2004). *La cartoixa de Montalegre. Drets feudals i conflictes jurisdiccionals (1415-1602)*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona.

El prevere Gaietà Barraquer, en la seva famosa obra sobre els monestirs catalans, escrita a final del segle XIX i publicada el 1906, a part de comentar amb expressions d'admiració la gran quantitat de documents que integraven l'antic arxiu d'aquesta cartoixa, diu que va veure a l'Arxiu de la Corona d'Aragó un «Formulario de lo que debe hacer el archivero del monasterio de la Cartuja para el buen régimen y gobierno del archivo», i que l'antic arxiu es trobava en una estança contigua a la sagristia de Montalegre²⁰³.

Capítol VI - La destinació: l'origen dels arxius i biblioteques provincials al segle XIX

L'article 25 de la Llei de 29 de juliol de 1837, i la Reial Ordre de 22 de setembre de 1838 disposaven que els llibres dels convents i monestirs desafectats es recollissin en les Biblioteques Provincials que amb aquesta finalitat es creaven. Una Reial Ordre de 13 de juny de 1844 creava a cada província una «Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos». Entre les seves missions, hi figurava: «Reunir los libros, códices y documentos [...] Cuidar de los Museos y Bibliotecas Provinciales». El pla d'estudis de 1845 insistia en la creació de les Biblioteques Provincials, adscrites als Instituts.

6.1 Processos de creació de biblioteques i arxius a Espanya

Durant el segle XIX, a partir dels països anglosaxons, s'expandeix com una pulsó arreu d'Europa la consolidació del concepte de biblioteca pública. Naixen els anomenats sistemes bibliotecaris nacionals. A Espanya, però, no es manifesta la mateixa pressió social per apropar aquestes biblioteques a les classes més pobres, com sí que es farà a Anglaterra per exemple. Tot i això, destaquen els intents d'algunes institucions per cobrir aquesta mancança. Per exemple les biblioteques de les Sociedades Económicas de Amigos del País o les biblioteques d'agrupacions o societats culturals, com els ateneus i les biblioteques de sindicats i partits obrers. Són curiosos també els casos de les lògies maçòniques i societats espiritistes, tot i que una mica més tardans, de finals de segle²⁰⁴.

²⁰³ Op. cit. «Las casas de religiosos...», pp. 226-227

²⁰⁴ FERRER, José Antonio (1986). *Fondo masónico Comín Colomer de la Biblioteca Nacional. La masonería en la historia de España*. Actas del I Symposium de Metodología aplicada a la Historia de la masonería española. Departamento de Cultura y Educación. Zaragoza, pp. 379-383.

Malgrat que aquesta falta de predisposició per part dels estaments del govern, el sistema bibliotecari espanyol rep dos impulsos importants, un durant les dècades dels anys 1830-40, en què naixen les biblioteques provincials, i un altre durant el sexenni revolucionari de 1868-74, quan sorgeixen les biblioteques populars.

Genaro Luís García ens explica:

A causa de la desamortització eclesiàstica la administració se encuentra con una ingente masa de libros y documentos, convertidos en bienes nacionales. Después de diversa normativa y decisiones errantes se decide crear bibliotecas provinciales, «... (Reial Ordre de 22 de setembre de 1838) ...» para albergar esos fondos. En realidad, al carecer tales bibliotecas de los medios económicos, materiales y humanos precisos, en muchos casos acababan en una dependencia del instituto provincial (recordemos que la legislación liberal había creado, al menos, uno en cada capital de provincia), ya que era la única institución para esos fondos²⁰⁵.

Així doncs, almenys durant la primera meitat del s. XIX podem ubicar el traspàs de llibres i documentació de les entitats religioses, cap a les biblioteques provincials, les universitats i els instituts provincials; això en el millor dels casos, perquè en nombroses ocasions romandrien encara a convents i monestirs en runes o en magatzems o cases particulars.

Dos problemes de primer ordre van perseguir la creació del sistema bibliotecari: per una banda la quasi absoluta falta de pressupostos i per l'altra la mala o inexistent preparació del personal que va dur a terme les desamortitzacions i que després es va encarregar de les biblioteques. També s'ha de remarcar el problema que suposava que els fons religiosos dels monestirs i convents d'arreu del territori nacional eren de temàtiques generalment religioses i s'adequaven molt malament a les noves necessitats d'una societat i unes institucions liberals i industrialitzadores escenificades pel canvi de pla d'estudis promocionat per Olavide i altres.

6.1.1 Biblioteca Nacional d'Espanya

El 1711, Felip V va aprovar el pla per la creació del que s'anomenaria Real Biblioteca, que es va obrir al públic l'1 de març de 1712. Però no va ser fins al 2 de gener de

²⁰⁵ GARCIA, Genaro Luis (1998). *El Instituto de San Isidro de Madrid y su biblioteca en el siglo XIX*. Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija de estudios sobre la Universidad, núm. I. Dykinson. Madrid, pp. 63-80.

1716 que Felip V no va firmar el decret que la feia pública i «abierta a todos los estudiosos». Al principi, el fons de la biblioteca, procedia en gran part de les col·leccions dels monarques; més endavant Felip V va demanar que es portessin sis mil volums de França i després de la guerra (1714) es van confiscar una gran quantitat de llibres als «austriacistes», com l'arquebisbe Antoni Folch de Cardona, el Marqués de Modejar o el Duc d'Uceda. A aquests fons i col·leccions, s'hi va afegir posteriorment les biblioteques privades del Comte d'Aguilar o el Duc de Medinaceli. El 1715 la biblioteca ja custodiava prop de trenta mil llibres i mil tres-cents manuscrits.

El 1716 es va establir el dipòsit legal, fet que obligava a editors i impressors a deixar una còpia de cada llibre nou que fos editat a la biblioteca. A més, el 1750 es va donar a la Biblioteca Nacional el benefici de poder adquirir prioritàriament el material de les llibreries que tanquessin.

Al segle XIX la Biblioteca Nacional va canviar de Seu diverses vegades. Primer el 1808, amb José Bonaparte, època en la qual es va traslladar al Convent dels Trinitaris calçats al carrer Atocha. El 1819, en tornar Ferran VII, va tornar al Palau de l'Almirantazgo i el 1826 a l'antiga casa del Marqués d'Alcañices. Actualment s'ubica als terrenys on antigament hi va haver el Convent de Copacabana, també anomenat Convent dels Recoletos de Madrid, que va ser destruït el 1835 arran de la desamortització.

El 1836 passarà de denominar-se Biblioteca Real a Biblioteca Nacional. A l'inici, a la Biblioteca Nacional només hi van els llibres dels convents de Madrid, que sumen però una formidable suma: 70.000 volums. La Biblioteca de les Corts, fundada a les corts de Cadis i desamortitzada el 1838 passarà també a engrandir els fons de la Nacional. Finalment el 1869, Zorrilla va decretar la confiscació d'arxius i biblioteques de catedrals, capítols, monestirs i ordes militars (les que quedessin) en el que es va anomenar Desamortització cultural. Dues catedrals que es van veure molt afectades i que van aportar importants obres van ser la d'Àvila i la de Toledo²⁰⁶.

²⁰⁶ Ordre del 18-1-1869, a la Gaceta de Madrid, del 26-1-1869, «La incautación comprenderá los libros impresos o manuscritos reunidos en colecciones o bibliotecas, los códices, vitelas, documentos, láminas, sellos, monedas y medallas, y cualquier objeto artístico o arqueológico que sirva para enriquecer las Bibliotecas, Archivos, Museos o colecciones que puedan dar a conocer la historia de las ciencias y las letras españolas en sus diversas épocas. Quedarán exceptuados los objetos de inmediata aplicación o frecuente uso en el culto, y los que se guarden dentro del recinto destinado al mismo». El llistat de llocs a incautar el podem trobar a: VILARRASA, Eduardo María i GATELL, José Ildefonso (1875). *Historia de la Revolución de Setiembre, sus causas, sus personajes, sus doctrinas, sus episodios y sus resultados*, v. I. Imprenta y librería del heredero de D. Pablo Riera. Barcelona, pp. 546-549.

El 1876, arran de les desamortitzacions i del dipòsit legal, la Biblioteca comptava ja amb 300.000 llibres i altres tants manuscrits. Avui en dia compta amb prop de trenta milions de publicacions entre llibres, manuscrits, dibuixos, gravats, partitures, fulls i passavolants.

La Biblioteca Nacional va ser una de les grans beneficiades, patrimonialment, de les desamortitzacions, si bé la majoria dels seus fons van procedir al principi, com hem dit, de convents i monestirs Madrilenys²⁰⁷, ràpidament es van incrementar amb fons de testaments i donacions de membres de la noblesa i alts càrrecs d'institucions eclesiàstiques, que trobaven en aquesta pràctica una forma de guanyar-se el favor de la Monarquia. És així que es converteix en un fet habitual, que nobles, bibliòfils²⁰⁸, intel·lectuals, erudits, literats i polítics donessin les seves biblioteques en testament a la Biblioteca Nacional²⁰⁹.

6.1.2 Archivo Historico Nacional

Es crea el 1866 com a conseqüència de l'acumulació de documentació procedent de les institucions religioses suprimides i per la gran quantitat de documentació que generava un govern cada cop més burocratitzat. Fins llavors l'única institució comparable era l'Arxiu general de Simancas, fundat el 1540, primer arxiu oficial de la Corona de Castella, situat al castell de Simancas i que perdura fins avui en dia, però que malauradament va sofrir molts danys al ser utilitzat com a guarnició francesa en temps de la guerra d'independència.

Els precedents es poden trobar el 1858, amb la creació del Archivo General Central del Reino a Alcalá de Henares, que actualment es diu Archivo General de la Administración i que gestiona la documentació generada pel govern durant trenta anys, després s'avalua si s'ha de destruir o si es traspassa a l'Arxiu Històric Nacional.

Dos punts són importants de les lleis²¹⁰:

²⁰⁷ Com el convent de *Santo Tomás de Ávila* i el convent de *San Vicente de Plasencia*.

²⁰⁸ Un exemple es la Biblioteca de Agustí Duran, que va ser donada en testament: *Inventario de la librería que fue del excelentísimo señor don agustín Duran comprada por el Gobierno de S.M. con destino a la Biblioteca Nacional en virtud de real Orden fecha en 27 de junio de 1863. en: Memoria remitida al Excmo. Sr. Ministro de Fomento, instrucción y Obras Públicas, por el Director de la Biblioteca Nacional*. Es còpia del Ms 18.849 bis de la BN. (M.Rivadeneira).

²⁰⁹ Veure Annex 4. Donacions particulars i adquisicions de la Biblioteca Nacional, a l'article *Colecciones singulares de la Biblioteca Nacional* un estudi realitzat per Isabel Lozano i José María Soto. BN. Archivo C. 498-03.

²¹⁰ Es destaquen a la informació que l'Arxiu històric nacional posa a la nostra disposició digitalment al web del Ministeri de Cultura

1) La promulgación en 1857 de la Ley de Instrucción Pública, conocida como la Ley Moyano. Esta norma, además de organizar el sistema educativo, sienta las bases del futuro sistema archivístico español; así en su Título IV, en los Artículos 165 y 166, establece una clasificación y distinción de los archivos, y la creación de un cuerpo de profesionales que se ocupará de los archivos y de las bibliotecas, y al que se accederá después de demostrar el conocimiento profundo de una gran cantidad de disciplinas humanísticas.

2) El informe redactado en 1866 por Pascual de Gayangos y Tomás Muñoz y Romero, por el que, ante la imposibilidad de la Real Academia de la Historia para organizar los documentos procedentes de las órdenes monásticas, solicitaron al Ministro de Fomento la creación del Archivo Histórico Nacional.

D'aquest text en contrastem una altra informació: que l'Archivo Histórico Nacional es va crear per complir amb les funcions arxivístiques que fins aleshores duia a terme la Real Academia de la Historia, amb qui compartirà seu fins que el 1896 l'Academia es trasllada al Palau de Biblioteques i Museus. És en aquests moments, que entraran a l'Archivo Histórico Nacional tots els documents del d'Alcalà que romandria com arxiu administratiu, tots els dels Consells d'Ordes, dels antics Consells suprimits i els de l'extingit Ministeri d'Ultramar, amb important documentació de les colònies.

6.1.3 Real Academia de Bellas Artes de San Fernando

Felip V va crear el 1744 la Junta Preparatoria primer estadi de la Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando, que es va inaugurar el 1752 sota el regnat de Ferran VI com a Real Academia de Bellas Artes. El seu primer director va ser l'escultor Italià Domenico Olivieri. Sota els regnats reformistes i il·lustrats de Carles III i Carles IV el nombre d'estudiants de l'Acadèmia va augmentar, superant el miler als voltants del 1800. Amb Isabel II, el 1844 se separa l'ensenyament de Belles Arts creant-se l'Escuela de Nobles Artes, que dos anys després s'anomenaria Real Academia de Nobles Artes de San Fernando. El 1864 es redacten els segons estatuts (els primers es van redactar el 1846) on es veu clarament la vocació de la nova Acadèmia, allunyada dels estudis de l'Escola:

[...]promover el estudio y cultivo de las tres Nobles Artes, Pintura, Escultura y Arquitectura, estimulando su ejercicio y difundiendo el buen gusto artístico con el ejemplo y doctrina[...]²¹¹

²¹¹ Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (1864). *Estatutos de la Real Academia de Nobles Artes de San Fernando, aprobados por S. M. en 20 de abril de 1864*. Imp. de M. Tello. Madrid.

En aquest mateix any de 1844, amb la segregació de l'Escola de Nobles Arts, la Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando va adquirir les funcions de la Comissió Central de Monuments Històrics i Artístics. Amb l'arribada de la primera república, es canvia el nom definitivament per l'actual, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, substituint el Nobles pel Belles. El fet destacable i que la vincula amb aquest estudi, és el d'esdevenir la Comissió central durant part del període desamortitzador, ja que molta de la documentació que cal consultar per estudiar el tema està dipositada als seus arxius i, en tant que Comissió Central, en diversos moments va gestionar el patrimoni religiós de les comunitats suprimides o, si més no, va establir les directives sobre com s'havia de gestionar per part de les diferents comissions provincials.

Un document que ens interessa molt, i que es guarda als arxius de la Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando són els inventaris de desamortització, dels que ja hem parlat²¹². Cal esmentar també una institució important que també va rebre importants fons de les desamortitzacions religioses, la Real Academia de la Historia de España. Fundada al segle XVII, el govern de Mendizábal va concedir-li l'any 1836 gran nombre de còdexs, documents i llibres, a més d'un edifici al madrileny carrer del León, que havia estat propietat dels monjos jerònims d'El Escorial fins a la desamortització dels béns dels ordes religiosos, on es va traslladar oficialment per Real Ordre de 23 de juliol de 1837, encara que en la pràctica no es traslladaria fins a 1874²¹³.

6.1.4 Reales Estudios de San Isidro

El nomenament de Colegio Imperial va ser atorgat per l'emperadriu Maria Cristina, filla de Carles V i casada amb l'Emperador Maximilià II, el 1603. Junt amb el títol, l'emperadriu va oferir una copiosa donació de llibres al col·legi. Els Reales Estudios com a tals van ser fundats el 1625 per Felip IV a Madrid, es troben a l'actual carrer Toledo, i van ser considerats com una continuació dels Col·legis jesuïtes, que a principis del segle XVII eren molt ben vistos per l'estament aristocràtic. Així, els Reales Estudios, es van crear en substitució del que havia estat el Col·legi Imperial de la Companyia de Jesús. Malauradament, altres faccions religioses de la capital, van estar en constant conflicte amb la institució jesuítica. La Universitat d'Alcalà, la col·legiata de la Catedral de l'Almudena de

²¹² Veure l'apartat 2.3 Les Comissions i els Inventaris de desamortització d'aquest mateix treball.

²¹³ ALMAGRO, Martín (1999). *El Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia: ciclo de conferencias pronunciadas en la Real Academia de la Historia del 3 al 17 de mayo de 1998*. Real Academia de la Historia. Madrid.

Madrid o la Universitat de Salamanca pugnaven amb el Colegio Imperial per la capacitat d'atorgar títols oficials.

Tot i el canvi de nom amb Felip IV, els jesuïtes els van seguir gestionant, aglutinant diferents estudis com els de geografia, filosofia i els importants estudis de teologia, procedents d'institucions com l'Estudio de la Villa o l'Academia de matemáticas de Felip II. Per la inauguració el 1629 Lope de Vega va escriure un poema:

Pero apenas cesó, cuando dijeron / cuantos su voz oyeron / que Eusebio Nerembergio la dictaba, / o que el mismo Aristóteles hablaba, / por quien en conducir los animales / gastó Alejandro de talentos de oro / una infinita suma / haciendo estimación de libros tales, / como de más espléndido tesoro²¹⁴.

Ja el 1725, Felip V va crear el Real Seminario de Nobles, un estament proselitista i limitat en nombre de places, ideat a imitació del Col·legi de Lluís el Gran de París, que oferia ensenyament des dels primers estadis de l'educació de l'infant fins als estudis superiors. Durant l'expulsió dels jesuïtes el col·legi va tancar, però Carles III el va tornar a obrir tres anys després, el 1770. És en aquest moment, en el que s'amplia notablement la seva biblioteca. La docència es veu impregnada de doctrina regalista i l'estudi dels corrents il·lustrats de l'època, com la història antiga, l'arqueologia, les llengües i la retòrica o la poètica, sense oblidar els estudis més tècnics, com les matemàtiques. El 1785 la biblioteca esdevé pública.

Amb l'excepció del Trienni liberal, els jesuïtes recuperaren el control dels Estudios Reales de San Isidro des del 1816 fins al 1834, però al 1835 amb la desamortització de Mendizábal, es va convertir definitivament en un estudi no gestionat per religiosos, va ser llavors quan van canviar el nom pel del Estudios Nacionales. Deu anys més tard, la Universidad Literaria de Madrid els va absorbir. La biblioteca, així com la majoria dels arxius, es troben actualment a la Universitat Complutense de Madrid i a la Real Academia de la Historia²¹⁵.

El 1845 naix l'Instituto de San Isidro, Actualment la Biblioteca allotja un fons de llibre antic força important, però sense una direcció clara ni amb unitat secular, no almenys fins a la separació entre estudi i universitat, arran de la llei Moyano. La Biblioteca de l'Instituto de

²¹⁴ Isagoge a los reales estudios de la Compañía de Jesús por Lope Felix de Vega Carpio, 1866, Biblioteca Nacional d'Espanya, Mss/7736.

²¹⁵ Op. cit. «*El Instituto de San Isidro de Madrid...*», pp. 63-80.

San Isidro, però, no és un exemple de centre creat arran de les desamortitzacions religioses, ja que no va rebre fons de monestirs ni convents, sinó d'adquisicions (minses, per culpa dels peculiars i gairebé inexistents pressupostos de les administracions liberals) i de donacions, en alguns casos molt importants²¹⁶.

6.2 La Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona

La Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona, incorpora els fons de les biblioteques conventuals, d'ençà de la desamortització del 1835, any en què la Universitat de Barcelona, a més, es va restaurar. Neus Verger Arce, actual cap de la Biblioteca de Reserva (2018), explica que les desamortitzacions es van dur a terme sobre «23 convents i col·legis de religiosos de la ciutat de Barcelona, Gràcia, Sarrià, dels cartoixans de Montalegre, dels benedictins de Sant Benet de Bages i dels jesuïtes i caputxins de la ciutat de Manresa»²¹⁷.

Les tipologies documentals són molt variades, així com les temàtiques, que no sols són religioses, com es podria pensar. Quan es van reunir els llibres i documents, es va crear una comissió, encarregada de vetllar per la incorporació a la biblioteca dels fons desamortitzats, aquesta comissió va redactar un inventari de desamortització del qual se'n conserva un esborrany original a la Biblioteca de Reserva; aquest document afirma que es van reunir 135.855 volums²¹⁸.

Diverses col·leccions personals van ser donades en testament als convents; de totes les que se'n té notícia, dues destaquen per la importància del seu contingut i per l'eminència dels seus donadors. Citem a Neus Verger:

Josep Jeroni Besora, figura molt destacada com a humanista i bibliòfil, canonge de Lleida i president de la Diputació del General del braç eclesiàstic durant el trienni 1656-1659, va donar en testament la seva biblioteca al convent de Sant Josep dels carmelites descalços.

²¹⁶ La existencia de la biblioteca de los Reales Estudios de San Isidro al mateix edifici que l'Institut de San Isidro, provocarà algunes confusions, com la que relata Garcia: «Així per exemple en 1889 donya Petra de Emparança decidir donar 1.050 Volums a la Biblioteca de l'ISI, però la Direcció General d'Instrucció Pública els va enviar a la Biblioteca Universitària anomenada de Sant Isidre, Situada a El Mateix local, I Que comptava amb Diversos Bibliotecaris i més instal·lacions adequades. La voluntat de la donant no era aquesta, Però per confusió o per altre motiu es va produir el malentès. Arxiu General de l'Administració, E. C., Ca. 6.736.».

²¹⁷ Op. cit. «La Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona...».

²¹⁸ Es tracta del MS-1522, custodiat a la Biblioteca de Reserva. Se'n pot consultar una pàgina de mostra a l'annex 1 Imatges, figura 2. Cal observar com les xifres del manuscrit de Reserva, es corresponen exactament amb les localitzades a la Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando al plec 2-45-5/1836-1842 («Objetos procedentes de los conventos suprimidos»). 133.855 llibres. Queda clar que el manuscrit de Reserva es l'esborrany del document de la Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando.

Tomàs Ripoll, mestre general de l'orde de predicadors, que durant la seva llarga vida va formar una col·lecció molt destacada, la va donar al convent de Santa Caterina de Barcelona. Són aquestes dues figures les més rellevants en la història de les biblioteques conventuals. Podríem citar també Pere Miquel Carbonell²¹⁹, Antoni Bastero²²⁰ Lledó, Antoni Agustí, Ramon Dalmases, etc.

Així mateix, Verger ens explica que a banda de les incorporacions vinculades a les desamortitzacions, la Biblioteca de Reserva també ha incorporat algunes col·leccions importants:

El 1858 Marià Aguiló, que en aquell moment ocupava el càrrec de bibliotecari segon a la Universitat de Barcelona, recupera, a casa d'un drapaire, 54 còdexs en pergamí dels segles X al XIV procedents de Sant Fèlix de Girona, l'antiga catedral d'aquesta ciutat.

El 1881 la Biblioteca Nacional dona un nombre considerable de duplicats de la biblioteca dels ducs d'Osuna.

El 1887 entren els gravats duplicats de la Biblioteca Nacional. Es tracta de 5.392 làmines.

El 1997 s'adquireix la col·lecció bibliogràfica de Rudolf Grewe, especialista en gastronomia i estudis de l'alimentació, consistent en 129 llibres antics, a part de la col·lecció de la mateixa temàtica de fons modern, consistent en un miler de llibres.

²¹⁹ Pere Miquel Carbonell i Soler (Barcelona 8 de febrer de 1434 - 2 d'abril de 1517) fou un historiador, humanista, notari i poeta, arxiver Reial de l'Arxiu Reial de Barcelona (1476-1517). Fou nomenat per Alfons IV de Catalunya-Aragó (1458) notari públic, i per Joan II (1476), arxiver reial i escrivà de la seva casa. Era cosí de l'humanista Jeroni Pau i amic de l'ardiaca Lluís Desplà i del protonotari Joan Peiró. Afeccionat a les lletres clàssiques, reuní una notable biblioteca, copià i anotà ell mateix molts dels seus còdexs (que contenien el seu inconfusible ex-libris). Sostingué relació literària amb els juristes Francesc Casa-saja i Joan Vilar, amb el bibliòfil Guillem Fuster i amb els humanistes Antonio i Alessandro Geraldini, Teseu Valentí i Jeroni Pau. La seva primera obra historiogràfica sembla ésser una relació minuciosa, en català (malgrat el títol llatí), de la malaltia, mort, exèquies i enterrament de Joan II, manada fer pel fill d'aquest, Ferran, el 1479. Compongué, en llatí, *De viris illustribus catalanis suae tempestatis*, quinze biografies breus d'erudits dels Països Catalans. El 1495 començà la seva obra més extensa, Cròniques d'Espanya. Va escriure moltes altres obres, que trascendeixen la voluntat de destacar-lo com a bibliòfil, més que com a autor. El seu fill Francesc Carbonell (Barcelona 1461 - ?), notari públic i arxiver (1483), el substituï progressivament (especialment des del 1510) a l'arxiu reial i el succeí en el càrrec a la seva mort. El càrrec passà al seu fill Francesc Miquel Carbonell per privilegi de Carles V (1519). Per explorar més en profunditat la vida d'aquest humanista i bibliòfil: Miquel Coll i Alentorn i Eulàlia Duran. Article Pere Miquel Carbonell i de Soler a la Gran Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1973. O també per conèixer millor la seva biblioteca l'obra de RUBIÓ, Jordi (1929). Els clàssics a la biblioteca de Pere Miquel Carbonell, fins a l'any 1484. Publicacions de la Fundació Bernat Metge núm. 1. Barcelona, p. 205-222.

²²⁰ Antoni de Bastero i Lledó (Barcelona, 1675 - Girona, 1737) fou eclesiàstic, jurista i filòleg, i germà de Baltasar de Bastero, bisbe de Girona entre 1728 i 1745. Durant l'exili que va patir a Roma va afeccionar-se a la investigació filològica, a l'entorn de l'antiga poesia provençal. Va estudiar còdexs trobadorescos guardats en diverses biblioteques italianes, i va realitzar una magna obra titulada *Crusca provenzale, ovvero le voci, frasi, forme e maniere di dire che la gentilissima e celebre lingua toscana a preso dalla provenzale*, de la qual només es va arribar a publicar el primer volum, a Venècia, l'any 1724. Per estudiar l'obra d'aquest prolífic autor i estudis de la llengua catalana, hi ha una tesi doctoral de Francesc Feliu Torrent: FELIU, Francesc (2008). *L'obra filològica d'Antoni de Bastero i Lledó. Edició de la Història de la llengua Catalana*. Universitat de Girona. Girona.

6.3 Biblioteca nacional de Catalunya

La biblioteca Nacional de Catalunya, és un cas atípic, ja que no es crea, com la majoria de biblioteques europees, arran d'una biblioteca reial, monacal, conventual o privada, sinó que respon a un projecte civil i una intencionalitat d'iniciativa ciutadana. La Biblioteca de Catalunya va ser creada el 1907 per l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) fundat pel president de la Diputació de Catalunya, Enric Prat de la Riba. A l'inici s'ubicava a l'històric Palau de la Generalitat. Es va crear amb el nom de Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans²²¹.

Com dèiem, és un cas atípic, que no es relaciona amb les desamortitzacions de convents i monestirs, doncs es va crear a partir de fons donats per la societat civil. Ara bé, d'on van sorgir aquests fons? Llibres com *Les Homilies d'Organyà*, *El Llibre de l'orde de cavalleria* de Ramon Llull, els *Cançoners provençals i catalans* (segles XIV-XV), la *Crònica de Bernat Desclot* o els *Viatges del baró de Maldà* (segle XVIII) són anteriors a l'exclaustració, ben probablement part d'aquest fons podria haver estat custodiat a institucions religioses o nobiliàries, especialment les peces més antigues.

L'any 1917 la biblioteca, amb Jordi Rubió al cap des del 1914, va inaugurar les seccions de Reserva impresa i Col·leccions especials, poc després les seccions de gravats, mapes i estampes (destacant la col·lecció de matrius de gravat més gran de l'estat)²²². Isidre Bonsoms i Rafael Patxot formaven part del patronat i se'ls nomena com a donadors de part de l'arxiu de la biblioteca.

De bonsoms sabem que va donar una important col·lecció de fullets històrics i polítics, la famosa Biblioteca Cervantina de Bonsoms, de 3367 volums o la col·lecció de 1778 monografies en què destaquen la col·lecció de llibres de cavalleries, els incunables²²³, i les edicions dels segles XVI-XVII. Una investigació preliminar sobre aquest fons, donat per la seva viuda, podria establir procedències conventuals, de ben segur.

²²¹ Per una síntesi històrica de la Biblioteca nacional de Catalunya: BOHIGAS, Pere (dir.) (1968). *Cincuenta años de la antigua Biblioteca de Catalunya*. Biblioteca Central de la Diputación de Barcelona. Barcelona, i també FONTANALS, Reis i LOSANTOS, Marga (2007). *Biblioteca de Catalunya 100 anys: 1907-2007*. Biblioteca de Catalunya. Barcelona.

²²² *Guía de la biblioteca nacional de Catalunya*:

http://cultura.gencat.cat/web/.content/sscc/publicacions/documents/Guia01_BC_WEB.pdf

²²³ Per consultar la base de dades digitalitzada dels incunables de la Biblioteca nacional de Catalunya, podem anar a la Memòria digital de Catalunya, on hi són tots: <http://mdc.cbuc.cat/cdm/search/collection/incunableBC>

Si revisem uns quants incunables de la col·lecció de la Biblioteca nacional de Catalunya de seguida comencem a trobar coses curioses, com a l'exlibris del *Incipit Alphabetu[m] diuini amoris de eleuatione mentis in Deu[m]* on figura un segell de la biblioteca central de Barcelona²²⁴, quina és aquesta biblioteca?²²⁵ Altres incunables, com el *Dionysii Halicarnasei Originum siue Antiquitatum Romanarum liber primus* amb segells d'exlibris de Pere Marés Oriol i Frederic Marés (vers, coberta), ratllen els ex-libris anteriors (f. IIr) on una frase sencera ha estat esborrada i una altra ratllada on sembla que podem llegir. *L . C.pî sarnên 240* sarnen ens recorda a Carmen, del convent del Carme, i 240 a 40, el número del carrer on est trobava aquest convent²²⁶.

Aquestes dades s'extreuen d'una mostra de 20 incunables examinats de la Biblioteca nacional de Catalunya, si examinem els 580 exemplars, ben probablement podrem establir procedències conventuals. Per altra banda, encara que no fossin conventuals, és una tasca que pot esdevenir molt enriquidora per a la història del llibre rar a Catalunya. Un cop d'ull als fons de la secció de Reserva Impresa, ens indica que una revisió dels continguts podria donar gairebé sense cap mena de dubte, elements procedents de les supressions dels monestirs i convents.

La secció de Reserva Impresa, constituïda el 1917, acull els llibres antics, rars, valuosos i preciosos, inclosos els incunables. Està dividida en dos grans grups:

la Reserva Catalana (Reserva Aguiló)

la Reserva General (especialitzada en llibres del Siglo de Oro)

Destaca la col·lecció Cervantina, la Verdagueriana, els Fullets Bonsoms, així com les de Prat de la Riba, Santiago Espona, Valentí Almirall, Rull, Torres Amat, Bulbena, Pedro Pons, Elzeveriana, Sant Joan de la Creu, Toda, la Verrié, la de llibres de petit format, la mitològica, la de la Revolució Francesa i els Drets Humans o la de Fulls Solts, entre altres.²²⁷

6.4 L'Arxiu de la Corona d'Aragó

Després de la Guerra de Successió de 1714, Javier de Garma (1740-1783) va ser nomenat cap de l'arxiu i va intentar tornar a concentrar tota la documentació en un únic

²²⁴ <http://mdc.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/incunableBC/id/81428/rec/4>

²²⁵ Altres exemples a : <http://mdc.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/incunableBC/id/37585/rec/10>

²²⁶ <http://mdc.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/incunableBC/id/76068/rec/7>

²²⁷ Guia de la Biblioteca nacional de Catalunya

Arxiu de la Corona d'Aragó, reunint a l'Arxiu Reial de Barcelona, tots els fons de l'administració reial dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó.

La primera menció d'un dipòsit reial de documents és el 1255 per a un dipòsit situat al monestir de Santa Maria de Sixena, llavors situat al centre geogràfic de la Corona. Amb Jaume I d'Aragó, es va intensificar l'ús del paper, fet que va incrementar el ritme de producció dels documents i marca l'inici dels registres de Cancelleria reial. Per altra banda, el dipòsit de documents del monestir de Santa Maria de Sixena va ser traslladat, el 1308, al dipòsit reial de Barcelona conservat al monestir de Sant Joan de Jerusalem. També existien dipòsits de la casa del Temple de Barcelona, de la casa del Temple de Saragossa i al Palau Reial de Barcelona²²⁸.

El projecte de Javier de Garma va inspirar a Pròsper de Bofarull i Mascaró²²⁹, creador de l'actual Arxiu General de la Corona d'Aragó. Els fons procedents dels Ordes religiosos i militars abasten cronològicament els segles IX-XIX i inclouen fons de la desamortització eclesiàstica (monacals) i els del Gran Priorat de Catalunya de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, antiga seu de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Cal destacar la gran quantitat de pergamins conservats i l'antiguitat d'alguns dels seus fons (844). Els fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó són molt més nombrosos, però els que procedeixen directament de la desamortització són²³⁰:

- Llibres (5.600)
- Lligalls (1.100)
- Pergamins (30.000)

Pròsper de Bofarull i Mascaró va nèixer a Reus el 1777 i va morir a Barcelona el 1859. Va ser director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó des de 1814 fins a 1849, any en el qual el seu fill, un altre gran arxiver i historiador, Manuel de Bofarull i de Sartorio (1816-1892), el va succeir. Va fer augmentar els fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, amb la incorporació de la documentació dipositada en diversos armaris repartits per 4 sales del Palau de la Diputació de Barcelona on els arxius medievals de la Generalitat de Catalunya,

²²⁸ Un treball important es el de: LÓPEZ, Carlos (2003). *Orígenes del Archivo de la Corona de Aragón. A: Tiempos, Archivo Real de Barcelona*. Mira Editores. Zaragoza i LÓPEZ, Carlos (2007) *¿Qué es el Archivo de la Corona de Aragón?*. Mira Editores. Zaragoza.

²²⁹ Cap de l'arxiu entre 1814 i 1849.

²³⁰ Ministeri d'Educació, Cultura i Esport (1999). *Arxiu de la Corona d'Aragó*. Ministeri d'Educació, Cultura i Esport. Madrid.

havien caigut en un oblit total i el 1816 va recuperar documentació del dipòsit dels papers de la Junta Superior del Principat i de la Casa de la Moneda²³¹.

El 1822 fou comissionat de la Comisión para la Recuperación de las Bibliotecas y Archivos de los Conventos y Monasterios Desamortizados, juntament amb Llobet i Vall-llosera i Yáñez i Girona per a recollir els milers de documents, còdexs i llibres dels ordes religiosos extints i salvà una bona part dels manuscrits dels monestirs de Ripoll i de Sant Cugat del Vallès²³².

Va poder publicar un bon nombre de treballs històrics i d'edicions erudites, d'entre els quals cal destacar una obra fonamental, el llibre *Los condes de Barcelona vindicados* (1836), dedicat a Ferran VII, i els primers disset volums de la *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón* (1847-1859), continuada pel seu fill i que finalment va constar de 42 volums²³³.

L'Insigne director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, intentà, amb èxit parcial, concentrar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó la documentació dels monestirs suprimits. De fet, va rebre un permís oficial, amb data de 30 de gener de 1836, per a recollir els arxius dels monestirs de les quatre províncies, cal dir que aquest permís fou reiterat el 23 de maig de 1838 i el 27 de gener de 1841, la qual cosa ens indica el relatiu fracàs d'aquests Intents. De fet, alguns d'aquests arxius no es pogueren salvar (cas del de Sant Pere de Rodes i el de Ripoll), altres caigueren en mans de particulars (Sta. Maria de Besalú) o bé no s'integraren a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Poblet i Santes Creus, sobretot, amb destinació final a Madrid), per no disposar dels mitjans tècnics adequats, ni, sobretot, de dipòsits amplis per a acollir aquests grans tresors arxivístics. A més, Bofarull comptà amb l'oposició de la comissió d'arbitris de desamortització, que no volgué cedir la documentació que guardaven en les seves oficines, amb evidents interessos econòmics, ja ressenyats, pel que fa al cobrament de les antigues rendes monacals per part de l'Estat²³⁴.

6.5 La Biblioteca pública de Girona Carles Rahola

²³¹ PIERO, Ignacio i PASAMAR, Gonzalo (2002). *Diccionario Akal de Historiadores españoles contemporáneos*. Akal. Madrid.

²³² Veure annex 11 Inventaris de desamortització, fig. 1 San Cugat.

²³³ CONDE, Rafael (2002). *Próspero de Bofarull, entre el viejo y el nuevo Archivo de la Corona de Aragón*. A: *Archivi e storia nell'Europa del XIX secolo: alle radici dell'identità culturale europea: atti del convegno internazionale di studi nei 150 anni dall'istituzione dell'Archivio Centrale, poi Archivio di Stato, di Firenze*. (Firenze, 4-7 dicembre 2002). A cura di Irene Cotta e Rosalia Manno Tolu. Roma, pp. 626-666.

²³⁴ Op. cit. «L'arxiu del monestir de Poblet...», pp. 63-75.

La Biblioteca de Girona es va crear el 1848, i es va instal·lar al carrer de la Força, a l'Institut Vell (antic convent de caputxins i actualment Museu d'Història de la Ciutat). Comptava amb uns 4.500 volums.

A Girona, el 29 de febrer de 1840 el prevere Jaume Morell, administrador del Seminari, embarga tots els llibres que hi havia a la ciutat, procedents dels convents, i els diposità al Seminari. Aquesta actuació la realitzà per ordre expressament donada pel *Jefe Político* de la Província, Sr. Gallardo de Correge, d'acord amb el Vicari General, Governador Eclesiàstic, Juan Manuel Calleja²³⁵. La Comissió de Girona començà les activitats el 22 de novembre de 1847, data de la primera Acta²³⁶.

Finalment, es va centralitzar tot el material i es va aconseguir per part del director de l'institut, el Sr. Miquel Ametller i Marfil la creació de la Biblioteca i el nomenament del primer bibliotecari, que fou el catedràtic del mateix institut, Sr. José Antonio Secret. Ocupà el càrrec deu anys sense que se l'hi assignés cap remuneració per la feina. El senyor Secret fou comissionat per passar al Seminari a fer-se càrrec dels llibres procedents de la desamortització eclesiàstica.

Es traslladaren a l'edifici de l'institut 4.541 volums, que integraren el fons fundacional de la Biblioteca. L'any 1856 varen ingressar alguns centenars de llibres que foren recollits de l'Hospital civil de Girona. El desembre de 1857, el nou bibliotecari, el Sr. Nicolás Magan, fou comissionat pel Governador Civil per passar a la Bisbal a fer-se càrrec dels llibres procedents de l'extingit convent de franciscans d'aquella població. El Domer, N. Andreu, li va fer lliurament de 1.071 llibres, que es trobaven dipositats a la casa del difunt Capellà major. Hi havia 455 volums en foli, 496 en quart i 120 entre octau i diverses mides petites.

Els tres primers bibliotecaris, José A. Secret, Nicolás Magan i Joaquim Carreras i Massanet, amb la col·laboració temporal de Severo Pérez, tingueren cura de recollir els llibres, col·locar-los, ordenar-los, catalogar-los, i posar la biblioteca en disposició de ser utilitzada pels lectors. Fins a l'any 1858 estava exclusivament al servei de l'institut, a partir de 1858 se li dóna la condició de pública²³⁷.

²³⁵ Op. cit. «*La Biblioteca Pública de Girona, fruit de la Desamortització...*».

²³⁶ PLA, Joaquim (1948). *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación*, vol. III. Anales del instituto de estudios gerundenses. Girona., p.145.

²³⁷ MIRAMBELL, Enric (1998). *Un Segle i mig d'història de la Biblioteca Pública de Girona* : conferència pronunciada el dia 13 de maig de 1998 a l'auditori Josep Viader de la Casa de Cultura de Girona. Central de biblioteques. Girona.

Referint-nos concretament als incunables, podem dir que corresponen: 55 al monestir benedictí de Sant Feliu de Guíxols; 14 al convent de dominics de Girona; 2 al de Mercedaris de la ciutat; 5 als caputxins de Blanes; 1 als benedictins d'Amer i 1 als franciscans de la Bisbal²³⁸.

Quan investiguem el territori Gironí, tot sovint trobem notícies tristes i desesperants. Grans biblioteques i arxius de convents com el de Sant Pere de Rodes o el de Ripoll semblen haver desaparegut engolits per les activitats bèl·liques d'uns i d'altres. Tot sovint, gràcies a la seva fama internacional i secular, podem trobar-ne notícies arran de fonts secundàries, com per exemple les que ens ofereix Pèire de Marca (1594-1662), que fou un historiador i arquebisbe francès, nascut a Gan (Pirineus Atlàntics). Conseller d'estat, es va convertir en bisbe de Coserans, a l'Arieja i més tard, el 1652, arquebisbe de Tolosa. La seva obra més important, *Marca hispanica sive limes hispanicus, hoc est, Geographica & historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, & circum jacentium populorum*, publicada pòstumament a París el 1668 pel seu secretari Étienne Baluze, amb documents extrets dels arxius dels principals monestirs (de Ripoll, concretament, el *Carmen Campidoctoris*) i arxius senyorials del Principat de Catalunya, així com de l'obra de Jeroni Pujades. Molts d'aquests arxius no s'han conservat i fan d'aquesta obra molt útil per als estudis històrics.

6.6 Biblioteca Pública de Lleida

Actualment ocupa l'edifici de l'antiga Casa de la Maternitat, construït entre el 1860 i el 1884, però la seva fundació es va dur a terme uns anys abans, dins del període liberal, l'any 1842, és aleshores quan es funda la Biblioteca Pública Provincial de Lleida. Paral·lelament, s'hi van construir altres institucions, com l'Escola de Segon Ensenyament o el Museu Arqueològic. Com a molts d'altres llocs, en especial aquells que no tenen universitat, la biblioteca pública queda lligada a l'Institut de Segon Ensenyament i en els moments en els quals no hi ha un director propi, se n'ocupa algun catedràtic de l'institut. Així va ser al principi, quan es va fundar, anys en què se'n va fer càrrec Jaume Nadal, que era catedràtic i metge de l'Institut²³⁹.

²³⁸ El nombre total d'incunables a la biblioteca pública Carles Rahola es de 145, segons: <http://bibliotecagirona.gencat.cat/ca/detalls/article/Relaciofonspatrimonial>. També es pot revisar: GRAHIT, Emilio (1948). *Los Manuscritos de la Biblioteca Provincial de Gerona*. Impr.-Escuela Casa Provincial de Caridad. Barcelona. i també: BABURÉS, Joan (1985). *Els incunables de la biblioteca del Seminari. A revista de Girona*, núm. 111. Girona, p. 135.

²³⁹ La síntesis es molt superficial, però hi ha molt poca informació sobre aquesta biblioteca y la seva formació, així doncs l'article es capital: ARICHE, Carme (2012). *Història de la Biblioteca Pública de l'Estat a Lleida*. Biblioteca Pública de Lleida. Lleida.

[...] el Instituto Provincial. Se halla situado en el local que fue convento de Dominicos en la calle de Caballeros y fue fundado en el año de 1842 verificándose su solemne inauguración el día 1º de noviembre de dicho año. El edificio es grande é higienico, ... Pero más que todo lo es la bien provista Biblioteca, cuyo número de volúmenes no baja de 8.000, entre los cuales se cuenta una sección de incunables y algunos raros manuscritos, y el precioso monetario regalo del malogrado Ballester a dicho establecimiento²⁴⁰.

El document més antic de la biblioteca, fa referència a la situació dels llibres, Carme Ariche, cap de la Biblioteca de Lleida fins al 2012, ens el publica al seu treball i és interessant de llegir pel que té de paradigmàtic, fa referència a tots i cadascun dels fons inicials amb els quals es va formar la Biblioteca²⁴¹.

Algunes estadístiques ens les proporciona el director de la biblioteca, Sr. Luis Jené, que fa un informe que anomena «brevísima noticia histórica y datos estadísticos del establecimiento de mi cargo...», basat en les dades dels llegats del canonge Maré i de donya Manuela Rosés. El nombre de volums és de 9.114, entre els quals hi ha 90 llibres rars i incunables i 44 manuscrits²⁴².

A banda de la Biblioteca Pública de Lleida també tenim la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, o la Biblioteca de la Universitat de Lleida. Així mateix, també cal destacar l'Arxiu històric de Lleida, que custodia documents dels segles XIII al XXI. El seu nucli documental inicial el va constituir el Fons notarial del districte de Lleida i la documentació històrica de la Delegació Provincial d'Hisenda, entre altres i sembla que es van salvar de les desamortitzacions.

6.7 Biblioteca Pública de Tarragona

La Biblioteca Pública de Tarragona, de titularitat estatal i gestionada per la Generalitat de Catalunya, fou creada el 1846 arran de les desamortitzacions eclesiàstiques, amb la finalitat de custodiar i conservar els fons bibliogràfics procedents dels monestirs de Santes Creus, Poblet i altres ordes monàstics de la província. Del fons patrimonial que

²⁴⁰ A l'obra de; PLEYAN DE PORTA, José (1873). Apuntes de historia de Lérida o sea compendiosa reseña de sus más principales hechos. Por D. J.P. de P., Imprenta de Carruez. Lérida. A: GORT, Roser (2016). *L'Estudi General de Lleida al segle XIV*. Universitat de Lleida. Lleida.

²⁴¹ Op. cit. «*Història de la Biblioteca Pública de l'Estat a Lleida...*», (no està numerada).

²⁴² Veure annex 3, 3 el text està publicat íntegrament.

conserva destaquen els 318 manuscrits²⁴³ (segles X-XVIII), 230 incunables, 401 volums de la Biblioteca del virrei Pere Antoni d'Aragó (segles XVII) i prop de 35.000 volums dels segles XVI al XIX.

Destaquen per la seva importància i raresa el *Missale Tarraconense* (Tarragona: 1499), la *Physica Pauperum* (Barcelona: 1482) i en llengua catalana el *Regiment dels Prínceps d'Aegidius Columna* (Barcelona: 1480), les *Constitucions de Catalunya* (Barcelona: 1495), el primer llibre del *Crestià* de Francesc Eximeniç (València: 1483). Es conserva també el primer llibre imprès a la ciutat de Tarragona el 1484, el *Manipulus Curatorum* de Guido de Monte Rocherii²⁴⁴.

6.8 Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona

Els documents de l'arxidiòcesi de Tarragona des del segle XI restaven dispersats i acumulats a les parròquies, al capítol, a l'escrivania comuna, al vicariat, a l'oficialat i a l'arxiu dels concilis. L'any 1374 es va cremar un nombre elevat de documentació a conseqüència de les lluites internes pel poder jurisdiccional de Tarragona entre Pere el Cerimoniós i l'arquebisbe Pere de Clasquerí²⁴⁵.

La segona pèrdua de documentació fou molt més important. L'any 1811 prenen la ciutat de Tarragona i cremen la secretaria del capítol on els canonges havien dipositat la documentació més important de la Seu. L'any 1813 van ser assaltats el Castell del Patriarca i la Pabordia, llocs on s'amagaven els arxius més importants de l'església tarragonina. Dels 4.000 documents de l'arxiu de la Mitra, ressenyats a *l'Índex Vell*, fet l'any 1675, se'n salvaren menys de la meitat.

El 1869, el Govern va enviar bona part de la documentació de l'arxidiòcesi a l'Arxiu Històric Nacional, moment en què molts d'aquests documents es van dispersar pel territori tarragoní. Aquest és l'estat en què es trobava la documentació fins a la creació de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona l'any 1920²⁴⁶.

²⁴³ DOMÍNGUEZ, Jesús (1954). *Manuscritos de la Biblioteca Pública de Tarragona*. Tarragona: Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramón Berenguer IV». Tarragona.

²⁴⁴ Op. cit. «*Incunables de la Biblioteca Pública de Tarragona...*», pp 559-620.

²⁴⁵ RAMON, Salvador (1998). *Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona*. A: Guia dels arxius històrics de Catalunya. v. VII, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.

²⁴⁶ RAMON, Salvador (1985). *L'Arxiu Històric Arxidiocesà: la gran obra de Mn. Sanç Capdevila*. Dissertació del Canonge Arxiver Salvador Ramon i Vinyes. Barcelona.

El 21 de desembre de 1919, el Dr. Francesc Assís Vidal i Barraquer va prendre possessió com a arquebisbe de Tarragona. Poc temps després, el 9 de febrer de 1920, el nou prelat va determinar la creació d'un arxiu diocesà, on guardessin tots els documents històrics i manuals antics de l'Arxiu de la Província de Tarragona, de la Taula de l'Arquebisbat, de la Secretaria de Cambra, de la Cúria Eclesiàstica i dels arxius parroquials de tota l'arxidiòcesi. Aquell mateix dia va encomanar l'obra a Mn. Sanç Capdevila. Així es va fundar l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona.

L'1 de març de 1979, l'arquebisbe Pont i Gol va manar a totes les parròquies de l'arquebisbat de Tarragona que dipositessin a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona tota la documentació anterior a 1850. L'arxiu ha fet una titànica feina de digitalització durant els últims anys, posant a disposició dels investigadors i de tothom en general, una gran quantitat de tot el material digitalitzat.

6.9 Arxiu Nacional de Catalunya

Una part important de documentació procedent de les desamortitzacions no té l'origen a convents i monestirs, sinó que s'origina i és confiscada a la petita noblesa. A l'Arxiu Nacional de Catalunya hi destaquen per la seva importància els fons nobiliaris: el llinatge Sentmenat, Marquesos de Castell-dosrius; els Güell-López, comtes de Güell i marquesos de Comillas; el llinatge Moixó, marquesos de Sant Mori, el llinatge Oriola-Cortada, comtes de la Vall de Merlès, els Blanes-Centelles, comtes del castell de Centelles, el llinatge Despujol, marquesos de Palmerola, la baronia de l'Albi i la baronia de Ribelles, que inclouen documentació a partir del segle XII. l'Arxiu Nacional de Catalunya conserva també fons patrimonials de llinatges de la noblesa no titulada (Espona, Arquer, Milans, Rialp) i de moltes altres famílies catalanes rurals i urbanes. El conjunt d'aquests fons apleguen una col·lecció de pergamins que arriba a les 7.000 unitats.

Dins de l'Administració Reial, l'Arxiu Nacional de Catalunya conserva més de 3.000 plets de la sèrie de processos civils procedents de la Reial Audiència de Catalunya, des de finals del segle XVI fins al XIX. El fons està inventariat per escriptors i disposa d'un catàleg parcial²⁴⁷.

²⁴⁷ <http://anc.gencat.cat/>

Capítol VII - Comerç internacional de llibres rars

El procés de desamortització va tenir importants repercussions sobre el patrimoni librari i documental, una de les més destacades i més negatives va ser la sortida de llibres i documents importants cap a col·leccions privades i institucions estrangeres. Una cerca a la Bodleian de llibres d'entre l'any 1000 i el 1601 en espanyol, ens dóna com a resultat 246 llibres²⁴⁸. Aquesta dada de per si no ofereix grans pistes, però al donar un cop d'ull als títols de les obres, i als seus impressors, veiem que la majoria són obres d'important valor, medicina, història, gramàtiques, cròniques, i que la majoria d'ells estan editats i impresos a Barcelona, Sevilla, Salamanca. Hem realitzat un petit estudi de cas amb algunes d'aquestes obres, que es pot consultar a l'annex 10.

L'estudi, sobre les marques i els ex-libris, ha intentat reproduir alguns dels mètodes que vam fer servir a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona per intentar identificar convents i monestirs com a antics posseïdors, i hem trobat, almenys al 50% dels llibres examinats, possibilitats de treballar en la recerca de procedències localitzades al nostre territori, si bé és cert que per lligar-ho correctament amb les desamortitzacions de principis del segle XIX faria falta una recerca molt més sistematitzada i metodològica. La mateixa cerca al catàleg de la nostra Biblioteca de Reserva, llibres en anglès, des de l'any 1000 fins al 1601, no dóna cap resultat. Si ho ampliem fins a l'any 1750, en trobem quinze.

A la cerca que es va dur a terme sobre 20 incunables de la Biblioteca de Catalunya una de les monografies mostrava un ex-libris curiós. Al foli 36r de l'incunable *Opusculum scribendi epistolas Francisci Nigri incipit foeliciter* podem transcriure «V. Subast. Oller, si ma(n)dato f[r]ay Anglitoris. 1629» és un volum de la col·lecció Marès, però com que està al colofó, és possible que s'hagi escapat de la purga d'antics posseïdors²⁴⁹. Venut en subhasta a Oller, que es va manar fer a Anglaterra, per un anglès al 1629 o pel frare *anglitoris*? És necessita la destresa d'un paleògraf expert i d'un llatísta per aventurar-se a transcriure i interpretar les paraules d'aquest colofó, però de ben segur ens ajudaria a establir-ne la procedència.

²⁴⁸ Per una revisió de incunables a la Bodleian Library es pot consultar el seu catàleg d'incunables: <http://incunables.bodleian.ox.ac.uk/home>

²⁴⁹ Ens referim aquí, a la pràctica que hem observat en diverses ocasions, de tatxar els antics posseïdors que apareixien a la portada del llibre, Marès era molt amic d'aquest mètode, però altres bibliòfils d'arreu del món també, com Herber o Chorley.

Opusculum hoc de scribendi epistolas ratione q̄diligentissime emendatum.
Arte quoq; & impensis Hermáni Liechtenstem coloniensis. Impressum ē
anno dominicæ incarnationis. 1488. Nonis Februariis Venetiis.

*Tractatus francisci Nigri, auctoris dam-
nati, permittitur de conscribendis septis,
permittitur, flum.*

*v. febart. Oller,
de mandato dñi p̄p̄sitis.
1629.*

Digitalizado por Google

Digitalitzat per Google Books, i disponible al catàleg de la Biblioteca de Catalunya²⁵⁰

Sánchez Espinosa, al llibre de Bas i Taylor²⁵¹ ens parla del procés de creació de les col·leccions particulars d'alguns bibliòfils importants, examinant els catàlegs de subhastes que es van publicar quan, després de les seves morts, les seves biblioteques personals es van vendre públicament a Londres. També, sovint, fa servir valuoses fonts documentals primàries, com els epistolaris entre bibliòfils i llibreters. Entre la pujada al tron del rei Jordi III a 1760 i la Guerra de la Primera Coalició contra la República Francesa a mitjans de l'última dècada del segle, Londres s'anirà lentament afermant com el principal mercat europeu del llibre antiquari, estatus que arribarà després de l'allau produït amb les subhastes de les biblioteques de noblesa francesa emigrada i, i això és el que més ens interessa, els monestirs i convents suprimits per la revolució francesa.

Es pot aplicar la mateixa lògica quan mig segle després es van secularitzar els convents i monestirs catalans i espanyols? És molt probable, per dues raons: En primer lloc perquè a principis del segle XIX, com el mateix Sánchez però després també West, Taylor o Bas comenten als seus articles²⁵², el col·leccionisme que es va dur a terme al llarg del segle XVIII era un col·leccionisme erudit, diletant, mentre que a principis del XIX, amb la irrupció

²⁵⁰ http://catalogue.bnc.cat/record=b2145378~S5*cat i a goole books:

<https://books.google.es/books?id=aXO2v-loBlkC&hl=es&pg=PT71#v=onepage&q&f=false>

²⁵¹ Op. cit. «El libro español en Londres...», un dels estudis que s'hi recullen, el de Gabriel Sánchez Espinosa, tracta amb especial detall el procés de les subhastes de llibres i biblioteques durant el segle XVIII principalment, al Regne unit: *Coleccionismo cervantino en la Inglaterra de la segunda mitad del siglo XVIII a partir de los catálogos de subastas*, pp. 101-146.

²⁵² Op. cit. «El libro español en Londres...».

de la classe burgesa, el col·leccionisme bibliòfil es va convertir, en part, en un negoci i en part, en una mostra d'estatus. Per tant l'interès existia i no només això, sinó que anava augmentant. En termes econòmics la demanda superava l'oferta, els llibres rars es revaloraven i com que cada cop eren més escassos, doncs les incipients biblioteques nacionals n'anaven acaparant les millors peces, es fomentava l'especulació. Poc més o menys com va passar amb la pintura. Per altra banda, l'experiència prèvia de la desamortització a França va posar sobre alerta als bibliòfils anglesos, coneixedors, gràcies a les notícies de Villanueva (*Viaje literario por las iglesias de España*) o de Barraquer (*Las casas de religiosos durante el primer tercio del siglo XIX*) dels importants fons que es custodiaven a les biblioteques conventuals i monacals espanyoles, però més concretament a les catalanes, doncs és on Villanueva i Barraquer van centrar els seus estudis descriptius. A això hi podem sumar la intensa correspondència que aquests bibliòfils i llibreters, mantenien amb els bibliòfils espanyols, sovint arran d'amistats forjades durant l'exili d'intel·lectuals lliberals i progressistes pocs anys abans, durant la restauració absolutista de Ferran VII.

Sánchez²⁵³ ens explica a la introducció de l'article, com la tendència que es va generar tant a «Inglaterra o en Francia y otros países europeos, incluida aquí España, es un significativo eslabón en el proceso que culminará en los años veinte y treinta del siglo XIX, época de oro de las subastas de libros anticuarios y del romanticismo bibliófilo, en la estela de la locura bibliómana que se extendió por Inglaterra a partir del hito de la venta Roxburghe del año 1812²⁵⁴». En parlarem, d'aquesta famosa subhasta més endavant.

7.1 Bibliòfils, exiliats i la llibreria antiquària

Són nombrosos els casos de bibliòfils que van exiliar-se a Londres, recordem que a França la il·lustració havia impregnat l'inconscient col·lectiu amb un marcat esbiaix anticlerical. D'altres tot i romandre a la península, hi mantenien un estret contacte, ja que Londres i el Regne Unit en general s'havien establert com el mercat principal del llibre antic durant tot el segle XVII i XVIII. Un d'ells va ser el P. Jaume Villanueva Astengo que va nèixer a Xàtiva el 1765 i va morir a Londres el 14 de novembre de 1824. Va ser un historiador espanyol de la Il·lustració, germà petit del també historiador Joaquim Llorenç

²⁵³ Sánchez publica un altre estudi que es converteix en seminal per l'estudi de comerç librari entre Espanya y Londres, analitzant el cas de Sancha: SÁNCHEZ, Gabriel (2014). *Antonio Gabriel de Sancha, librerías de la Ilustración, y sus relaciones comerciales con Inglaterra*. Bulletin of Spanish Studies v. XCI. University of Glasgow. Glasgow, pp. 217-259.

²⁵⁴ Sánchez ens recomana l'estudi, per a aquestes primeres dècades del segle XIX: GLENDINNING, Nigel (1963). *Spanish Books in England: 1800-1850*. Transactions of the Cambridge Bibliographical Society, núm. 3. Cambridge, pp. 70-92.

Villanueva (1757-1837). Jaume va visitar els arxius i biblioteques de catedrals i convents de Catalunya, Regne de València, Balears i punts d'Andalusia, i anava enviant amb els seus descobriments cartes al seu germà que aquest anotava per fer l'obra. La intenció de l'obra era política: fonamentar el Regalisme de l'església espanyola, i la seva metodologia la del criticisme il·lustrat. El 1820 el govern constitucional li va encarregar reprendre els seus treballs i Villanueva es va secularitzar per realitzar amb més llibertat l'obra de la seva vida, el *Viaje literario por las iglesias de España*. Va deixar alguns manuscrits, com *Memòries cronològiques dels Comtes d'Urgell*. Els restants toms del *Viaje literario* fins al XXII es van publicar pòstums entre 1850 i 1852²⁵⁵.

També coneixem a Bartolomé José Gallardo, famós pel pla de biblioteques que va idear a principis del segle XIX. Un liberal republicà i anticlerical fins a la fi dels seus dies, bibliòfil apassionat i un bibliòman (se'l va acusar freqüentment de lladre de llibres²⁵⁶). Va escriure un llibre anomenat *Assaig d'una biblioteca espanyola de llibres rars i curiosos*²⁵⁷.

Des de la seva època a Salamanca, Bartolomé José Gallardo es va interessar pels llibres, gràcies en part a Joan Maria d'Herrera (bibliotecari de la Universitat) i al Pare Méndez, gran estudiós de la tipografia espanyola, autor de l'obra *Tipografía española ó Historia de la introducción, propagación y progresos del arte de la imprenta en España* (Méndez, Francisco, 1725-1803)²⁵⁸, que li van inculcar un gran amor pels llibres.

A causa de les seves idees, Gallardo va haver d'abandonar diverses vegades Espanya, perdent-se així la seva biblioteca i les seves obres, en diferents ocasions. En una ocasió, va haver de deixar als seus criats part dels seus llibres que aquests van vendre a Madrid. Hi ha constància que en un litigi plantejat contra l'alemany Juan Nicolás Böhl de Faber per intentar recuperar part dels seus llibres que aquest havia comprat i posseïa a la gaditana localitat del Puerto de Santa María. En el seu informe parla d'*El Cancionero de López Maldonado* (Madrid, 1586), la segona part del *Romancero general por Miguel Madrigal* (Valladolid, 1605), el *Florando de Castilla Lauro de Caballeros* per Jerónimo d'Horta (Alcalá, 1588), la *Segona comèdia de Celestina* per Feliciano de Silva (Anvers), la *Questión de amor de dos enamorados* (Salamanca, 1519), les *Ninfas y pastores* de

²⁵⁵ Del *Viaje literario por las iglesias de España*. hi ha una versió digitalitzada disponible online a archive.org.

²⁵⁶ Es important revisar l'obra de Moñino, que defensa la honorabilitat de Gallardo. Op. cit. «*Historia de una infamia bibliográfica...*».

²⁵⁷ GALLEGO, Josefa (2006). *Apuntes biográficos y bibliográficos sobre la figura de d. Bartolomé José Gallardo (1776-1852)*. Estudios Humanísticos. Historia. núm. 5, pp. 227-237.

²⁵⁸ A la Biblioteca Cervantes virtual:

<http://www.cervantesvirtual.com/obra/typografia-espanola-o-historia-de-la-introduccion-propagacion-y-progresos-del-arte-de-la-imprenta-en-espana-a-la-que-antecede-una-noticia-general-sobre-la-imprenta-de-la-europa-y-de-la-china-adornado-todo-con-notas-instructivas-y-curiosas-2/>

Henares de Bernardo González de Bovadilla (Alcalá 1587) i un Cançoner manuscrit del segle XVII.

D'altres vegades va haver de deixar en custòdia a una amiga bibliòfila a qui li envià per correu. La poca seguretat en els enviaments de l'època va fer que segons les seves pròpies paraules «*por muchas manos; y de unas en otras se me desaparecieron algunos*²⁵⁹».

És a Londres on aconsegueix formar la seva major biblioteca. Anglaterra era un important centre de producció editorial al segle XVIII. A més, el British Museum posseïa una extensa col·lecció que Bartolomé va estudiar a consciència, prenent moltíssimes notes i apunts de les obres.

Després de tornar a Espanya, gràcies a la revolta de Riego, es trobà a Sevilla. Les tropes del Duc d'Angulema (els Cent mil fills de Sant Lluís) entren a Espanya. Bartolomé decideix embarcar cap a Cadis, però el poble sevillà assalta el vaixell i li roben totes les seves pertinences. A més, ha de romandre a Sevilla on el tumult assalta i roba tot tipus d'hisendes. Gran part dels béns dels diputats i liberals acaben al Guadalquivir. Entre ells, 9 grans embalums que tancaven els tresors literaris de Bartolomé José Gallardo²⁶⁰.

Fruit d'aquesta incessant tasca bibliòfila, avui la seva major aportació als estudis bibliogràfics espanyols és el seu *Ensayo de una Biblioteca española de libros raros y curiosos*, obra que es va començar a publicar el 1863 amb els materials que Gallardo va deixar a la seva mort i que van ser ordenats per J. Sancho Rayón i M.R. Zarco de la Vall. D'aquest assaig van aparèixer quatre volums, els dos últims dirigits per Marcelino Menéndez Pelayo²⁶¹. Parlem una mica de Vicente Salvá Pérez, probablement un dels personatges més interessants per l'estudi del comerç de llibre rar internacional a principis del segle XIX.

²⁵⁹ Op. cit. «*Historia de una infamia bibliográfica...*», p. 15.

²⁶⁰ Consultar op. cit. «*Don Bartolomé José Gallardo (1776-1852): estudio bibliográfico...*».

²⁶¹ Madrid, Impremta i Estereotípia de M. Rivadeneyra; Impremta i Fosa de Manuel Tello, 1863-1889. Existeix una edició facsímil publicada el 1968 per l'editorial Gredos. La publicació dels materials inèdits en un *Tom cinquè de l'Assaig d'una Biblioteca espanyola de llibres rars i curiosos de Bartolomé José Gallardo* va ser projectada al 2004 sota la direcció de Víctor Infante de Miguel.

Vicente Salvá, litografia firmada per Weber,
Lith de Thierry Frères. Biblioteca Nacional d'Espanya

Per situar a aquest personatge al context del treball que ens ocupa, hem de dir que probablement va ser un dels llibreters, erudits, bibliòfils i col·leccionistes més importants del primer terç del segle XIX. Ens interessa el seu perfil, perquè entenem que és la mena d'arquetip que podria estar interessat o implicat en el moviment de llibres procedents de les desamortitzacions cap a l'estranger, amic íntim dels germans Villanueva, bons coneixedors també del patrimoni bibliogràfic dels convents i monestirs. A aquest capítol del treball, cerquem oferir una panoràmica del moment que vivien els bibliòfils i de les importants connotacions que es van dibuixar amb l'exili de liberals, que alhora que es van deixar influenciar als països que van visitar, també van crear importants xarxes de contactes, nombroses i valuoses, pel que fa als recursos econòmics i polítics dels seus membres.

Citarem tres publicacions rellevants per conèixer la figura de Salvá; Per una banda la més evident, Carola Reig Salvá, hereua del seu llegat, que va publicar una biografia canònica sobre Salvá. Per altra banda els diversos treballs de Germán Ramírez Aledón, del que val la pena destacar *Vicente Salvá en Londres (1824-1832) libros, negocios y política. Notas de un epistolario inédito*. I un altre estudi de Ramírez Aledón, *Las librerías de Vicente Salvá en Londres y París (1825-1849). El primer proyecto comercial de una librería española en el exterior*²⁶².

²⁶² Les tres referències completes: REIG SALVÁ, Carola. (1972). *Vicente Salvá, un valenciano de prestigio internacional*. Instituto de Literatura y Estudios Filológicos, Institución Alfonso el Magnánimo. Valencia. RAMÍREZ, Germán (2016). *Vicente Salvá en Londres (1824-1832) libros, negocios y política. Notas de un*

Tenim també el *Catálogo de la Biblioteca de Salvá*²⁶³, confeccionat pel seu fill Pedro, després de la seva mort. Salvá va col·leccionar llibres antics i manuscrits espanyols i va arribar a reunir una important biblioteca, de fet el citat catàleg es va acabar convertint en una obra de referència entre llibreters de vell i bibliòfils. Però no només va ser un gran col·leccionista, activitat que val a dir que va desenvolupar amb més passió a la segona meitat de la seva vida, sobretot després d'apartar-se una mica de la política i de deixar en mans del seu fill Pedro, gran part del pes i responsabilitat dels negocis familiars. Salvá va ser també un gran negociant, editor, llibreter, comerciant de llibres famosos i reconegut no només a Europa, sinó també a Llatinoamèrica, sobretot a la primera meitat del segle XIX. Ramírez cita al professor Moreno Alonso:

Vicente Salvá perteneció, sin duda, a lo que el profesor Moreno Alonso ha llamado «nueva generación española de 1808» formada por «hombres jóvenes, unos más conocidos que otros, que sienten la pasión literaria con la misma fuerza que la política [...] es una generación de poetas y catedráticos empeñados como nunca en la tarea de reformar España»²⁶⁴

La formació de Salvá era una formació burgesa i il·lustrada, Dret, Matemàtiques, Llengües clàssiques, el que Ramírez anomena *homo oeconomicus*²⁶⁵. Treballador, responsable, familiar i com a bon burgès fill de burgesos, alineat amb els ideals de progrés, estalvi i de vida cosmopolita. Casat amb Josefa Mallén, *Pepa*, que era filla d'un famós llibreter francès. Vicente Salvá va regentar diverses llibreries importants, una a València, la primera, una a Londres i finalment una a París, la de Londres durant pocs anys, la de París durant tota la vida, llegint-la als seus hereus. Va morir a París l'any 1849.

Salvá va tenir problemes molt aviat amb la llei per les seves idees radicals liberals, per culpa d'aquestes conviccions polítiques, va haver d'emigrar diverses vegades a l'estranger:

epistolario inédito. A: BAS, Nicolás i TAYLOR, Barry (coords.) (2106). *El libro español en Londres: la visión de España en Inglaterra (siglos XVI al XIX)*. PUV Universitat de València. Valencia, pp. 147-202. RAMÍREZ, Germán (2016). *Las librerías de Vicente Salvá en Londres y París (1825-1849). El primer proyecto comercial de una librería española en el exterior*. A: GALÉS, Jerònima (2014). *Pasiones bibliográficas. Vint anys de la Societat Bibliogràfica Valenciana Jerònima Galés*. SBV-Imp. Romeu. Valencia, pp. 123-135.

²⁶³ SALVÁ, Pedro (1872). *Catálogo de la Biblioteca de Salvá / escrito por Pedro Salva y Mallén; y enriquecido con la descripción de otras muchas obras, de sus ediciones, etc.* Imprenta de José Ferrer de Orga (impresor). València. Disponible online a Bivaldi, Biblioteca Valenciana Digital: <http://bivaldi.gva.es/es/consulta/registro.cmd?id=2368>

²⁶⁴ Op. Cit. «Vicente Salvá en Londres...», p. 149.

²⁶⁵ Op. Cit. «Vicente Salvá en Londres...», p. 150.

Por comerciar con libros prohibidos fue denunciado a la Inquisición en 1816 en una causa que se seguía contra su cuñado Pedro Juan Mallén, con quien formaba sociedad. Por esta denuncia tuvo que emigrar, viajando por Francia e Italia (1817-1818). Estando en Roma obtuvo licencia de Pío VII para leer, adquirir y conservar libros prohibidos (26 de marzo de 1818)²⁶⁶

Va ser escollit diputat a les corts de València el 1822 i 1823, i secretari del congrés el 1822. Com ja hem comentat, militava als que llavors anomenaven liberals exaltats. També va ocupar el grau de *Maestro perfecto* de la masoneria del *Rito Escocés Antiguo*, se'l coneixia amb el nom en clau d'*Esquines*²⁶⁷. El 1834 va tornar de l'exili, a València, i l'Academia de San Carlos el va nomenar Acadèmic Honorari. Va tornar a ser escollit diputat de les corts constituents. Poc a poc Salvá va anar abandonant la política per centrar-se més al comerç de llibres i a la seva magnífica col·lecció. Des de la llibreria de París, al núm. 4 de la Rue Lille, juntament amb el seu fill Pedro, que la regentava, i el seu cunyat, també Pedro (Mallen) amb qui establí les estratègies editorials transatlàntiques. Salvá va mantenir el negoci de Londres obert de 1824 al 1832, com explicarem millor al capítol 7.2.

Durant la seva etapa com a diputat, i els seus viatges previs per Roma, Salvá va fer molts amics, molts d'ells erudits i liberals, com ell. I amb un gran poder adquisitiu, forçats moltes vegades, també com ell, a l'exili. Va publicar a *El Repertorio Americano*²⁶⁸ el 1827 revista de l'exili dirigida per Andrés Bello i editada pel mateix grup que va ajudar Salvá quan va arribar a Londres, per fundar la seva llibreria²⁶⁹. El 1830 marxa de Londres (encara tardaria dos anys més a tancar la llibreria allí) i obra la llibreria de París. Salvá va ser, per exemple, gran amic del P. Joaquín Lorenzo Villanueva, amb qui va coincidir a Londres.

Las cartas que Salvá recibe de ilustres personajes de la época se ciñen más a asuntos literarios o filológicos así como a la situación política o la adquisición de libros y la venta de estos, hasta el punto de que algunos de ellos, como Andrés Bello o José Joaquín de Mora, actuaron como agentes comerciales de Salvá en Chile Y Perú, o el hijo de Lorenzo

²⁶⁶ Op. Cit. «*Vicente Salvá en Londres...*», p. 152 en general i específicament la nota 13. Havia de ser un home eloqüent i convincent, estàs fugint de la inquisició, que te la seu a Roma, doncs formava part de la Cúria Romana, i no només vas de cap a Roma, a la boca del llop, si no que convences al papa perquè et deixi llegir, comprar i conservar llibres prohibits.

²⁶⁷ Íbid. p.153.

²⁶⁸ Op. Cit. «*Vicente Salvá en Londres...*», p. 155. Ramírez sembla que ha rastrejat les seves publicacions, que considera força mediocres, i ens ofereix les següents referències: *Bibliografía española, antigua i moderna. El Repertorio Americano*, v. II, enero 1827, pp. 45-58; v. III, abril 1827, pp. 60-77 ; v .IV, agosto 1827, pp. 26-75. Alhora comenta que per un anàlisi dels escrits: «*Los analiza i comenta Reig...*» 1974-75 , pp. 45-53.

²⁶⁹ Íbid. p.155

Tadeo Villanueva, hermano del canónigo y exdiputado Joaquín Lorenzo Villanueva, en la Habana²⁷⁰.

Una part dels seus papers, una part important, es van perdre el 1825 quan la nau que els transportava a Londres va naufragar «perdiéndose con ello todos sus papeles particulares, sus cartas latinas[...]»²⁷¹. A la mort de Salvá, el 1849, va deixar la seva biblioteca als seus fills, Enrique i Gonzalo, que van editar el *Catàleg* i que alhora, van vendre la biblioteca a Heredia, que la va subhastar a París a finals de segle. S'han conservat això sí, més de 2.000 cartes que han arribat fins a nosaltres²⁷². També es conserven tres llibres de comptabilitat, un d'ells, que considerem vital examinar per a l'estudi futur d'aquest treball, custodiats a la Biblioteca Municipal Central de València, registra tota l'activitat comercial de la llibreria de Salvá a París. El llibre comença el 1843 i després Pedro, el seu fill, el continua arribant fins als anys vuitanta del segle XIX²⁷³.

Ja ens podem fer una idea del panorama que va trobar Salvá quan va arribar a Londres el desembre de 1824, procedent de Gibraltar. Allí, en contra del que afirmava Llorens el 1979²⁷⁴, Salvá va ser ajudat pel ric i influent llibreter i editor francès Martin Bossange (1766-1865), un dels pioners del comerç internacional del llibre. Bossange va finançar econòmicament a Salvá i va compartir molts projectes amb ell. Es podria pensar que Salvá va conèixer a Bossange a través del seu sogre, també francès, però la realitat és que els va posar en contacte un altre bibliòfil, amic íntim durant un temps de Salvá, parlem de Manuel Marliani (1795-1873), senador a Espanya el 1841 i més tard diputat a Itàlia el 1859.

Salvá no es va sentir mai còmode a Londres, no s'acabava d'acostumar al clima, tan diferent del de la seva València natal «Creo tú que si mejor estación para alquilar esas casas es el verano, no sé cuándo es verano Londres»²⁷⁵. Tampoc es va acostumar mai al caràcter de les persones del país, en especial a la mala costum de no pagar que tenien alguns dels clients, que el va avocar sovint a grans dificultats econòmiques. Algun cop, fins i

²⁷⁰ Íbid. p.164

²⁷¹ Íbid. p.158

²⁷² Ramírez explica que es va localitzar a la hereua actual de Salvá, a Madrid, i que s'hi va posar en contacte, arrancant-li la promesa que cediria el material epistolari per que fos publicat, però que els anys han passat i sembla que la promesa no s'acava de formalitzar. Ho explica al Íbid. p. 161.

²⁷³ Íbid. p. 163

²⁷⁴ LLORENS, Vicente (1979). *Liberales y románticos. Una emigración española en Inglaterra, 1823-1834*. Castalia, Valencia. Aquesta qüestió, sobre l'ajuda que va rebre Salvá, ja l'estudia Ramírez a: RAMÍREZ, Germán (2002). *El exilio liberal valenciano (1823-1830). Algunas notas biográficas*, en Actes del 2on Congrés Recerques. Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions, v. I. Lleida, pp. 601-614.

²⁷⁵ «Carta a su esposa Pepa Paris. I de agosto de 1830». (Ramírez no dona més senyes d'aquesta notació)

tot, va haver de recórrer a amics amb molta influència a Londres, com el general Miguel Ricardo de Alava «Álava ha escrito a Lord Fitzroy para que se me pague por entero, mientras esté ausente». A una carta a la seva dona Pepa Salvá comenta:

[...]Dile a Perico que los libros de Buchon volvieron de Londres, Y que Yo no he podido aún arrancar los míos de las manos de Evans, Y tal vez se los habré de sacar judicialmente para quedar persuadido de que nada debe hacerse con ingleses ni con quien viva en Inglaterra²⁷⁶

Fins i tot la pròpia Biblioteca del British Museum, avui la British Library, va comprar llibres de Salvá. Ell i la seva família, rebien una renda del govern, ja que formava part de la famosa «llista de Wellington». Salvá es relacionava amb la *gentry*, la noblesa aristocràtica titulada, Lord Fitzroy Somerset, secretari militar del duc de Wellington i diputat del Parlament; Sir Thomas Grenville, diplomàtic i bibliòfil destacat²⁷⁷. A més de molts llibreters experts en subhastes com Evans²⁷⁸, o Henry George Bohn, un llibreter i editor que finalment, després de diversos viatges i contratemps, va acabar comprant la llibreria de Londres a Salvá²⁷⁹. O el famós Bernard Quaritch²⁸⁰, que podem trobar sovint com a compradors als catàlegs de subhastes de les biblioteques personals de nobles i erudits durant tot el segle XIX, o llibreters i editors com Rudolf Ackermann o Marcelino Calero.

Salvá va formar doncs, gràcies a la seva habilitat per negociar i finançar-se amb capital anglès, francès o espanyol, una empresa internacional, el que avui podem dir «globalitzada». Salvá en va aprendre molt de la iniciativa expansiva i diversificadora d'Ackermann i de les experiències de Salvá o Ackermann en van ser hereus més endavant les hegemonies d'Hector Bossange o la dels famosos germans Garnier.

²⁷⁶ Íbid. «Carta de V. Salvá a su esposa, Pepa Mallen. París, 27 de julio de 1833.»

²⁷⁷ Op. Cit. «Vicente Salvá en Londres...», p. 181, Ramírez cita: «Barry Taylor ya estableció la relación entre Salvá y Grenville, quien adquirió al menos dos incunables en la librería del valenciano.» TAYLOR, Barry (2002). *Spanish Incunabula in the British Library: Acquisitions until 1900*. A: P. Cátedra y M.L. López vidriero: *El libro antiguo español, T.VI: De libros, librerías, imprentas y lectores*, Universidad de Salamanca. Salamanca, pp. 421-430. «El autor concluye que estos libros no llegaron desde España» continúa... «No books came direct from Spain to the British Museum Library: collectors or sellers were in London, Paris or Berlin» (p. 428)». Ens resulta molt interessant aquesta afirmació de Taylor. Perquè diu que no va anar cap llibre d'Espanya a la British Library? com ho sap? de totes formes, si després diu que els venedors i els col·leccionistes també eren a Londres, quina diferència hi ha?.

²⁷⁸ Op. Cit. «Vicente Salvá en Londres...», p. 186: «Robert Harding Evans (1778- 1857), hijo del afamado librero Thomas Evans, se dedicó al comercio y subastas de libros antiguos. además de editor y autor, fue el más destacado de los expertos en subasta de libros valiosos y pocas subastas de bibliotecas notables entre 1812 y 1847 dejaron de pasar por sus manos. Las quejas de Salvá sobre sus retrasos en los pagos son constantes, pero colaboraron estrechamente en esta actividad: Escribe una esquela a Evans, diciéndole que deseo saber el resultado de la venta y cuándo podré contar con el dinero» (carta de Salvá a su hijo. París, 11 de junio de 1830)

²⁷⁹ Op. Cit. «Vicente Salvá en Londres...», p. 185: Ramírez comenta «Su imperio editorial. que finalizó tras su muerte en 1884. comenzó en cierta manera con la adquisición del fondo de Salva en 1830»

²⁸⁰ www.quaritch.com/ (encara actius com a llibreters)

La necessitat el va obligar a crear una xarxa d'agents comercials, com per exemple Andrés Bello o José Joaquín de Mora. A més com ja hem anat explicant, un dels secrets del seu gran èxit va ser la xarxa social que va crear, amplia i proselitista.

Andrés Bello o José Joaquín de Mora actuaron como agentes comerciales de Salvá en Chile y Perú. El hijo de Lorenzo Tadeo Villanueva, hermano del canónigo y exdiputado Joaquín Lorenzo Villanueva, lo era en La Habana y el librero Manuel Galván en México. Toda una red comercial de ámbito transnacional con dos sedes en París y Valencia, ya que Londres dejó de ser parte del negocio en el verano de 1832²⁸¹.

Las cuantiosas y destacadas figuras que pasaron por su librería londinense [...] Martin Bossange, Manuel Marliani y Marcelino Calero [...] Sus clientes ingleses y americanos, sus compañeros de emigración, el personal que colaboró con él en la librería de Regent Street y más tarde en la de París; y los libreros londinenses con los que compartió negocio, uno de los cuales. Rudolf Ackermann le enseñó, sin él saberlo, el camino del éxito²⁸².

Finalment es va reunir a València amb la seva família el 1847, un més després, arribava la biblioteca de Salvá des de Marsella. al seu testament, escrit a Marsella al 1840, va deixar al seu fill Pedro (Perico) els negocis, les rentes i la biblioteca, però Perico no va tardar més que uns mesos a vendre-la als germans Garnier, després de la mort de Salvá el 5 de maig de 1849 a París, mentre era de viatge²⁸³. Finalment, Ramírez ens parla d'una futura publicació, crítica, sobre tot l'epistolari i la biografia de Salvá:

Dado el volumen de la correspondencia y las vicisitudes de su biografía, decidí dedicar un primer volumen a los años 1805 a 1836; un segundo volumen abarcará los años 1837 a 1841 y un tercero, los años 1842 a 1847. Está prevista su publicación bajo el título *Correspondencia de Vicente Salvá Y Pérez. 1805-1847*, edición i estudio preliminar de G. Ramírez Aledón, 3 vols.

7.2 Regne unit

17 de juny de 1812, al vespre. Aquella famosa nit, es va formar el més antic dels *Clubs* de bibliòfils, i a la subhasta dels llibres, es va vendre un *Boccaccio* que actualment es

²⁸¹ Op. Cit. «*Vicente Salvá en Londres...*», p. 196.

²⁸² Op. Cit. «*Vicente Salvá en Londres...*», p. 197.

²⁸³ Íbid.

custodia a la Rylands Library de la Universitat de Manchester²⁸⁴. A la pàgina web actual del *Club*, ens expliquen l'incident, que és molt significatiu sobre l'ambient que és viva durant aquelles dècades als entorns bibliòfils, no tant perquè un marquès es gastés una fortuna en un llibre, que encaixaria millor amb la idea d'erudit i diletant, sinó perquè poc després, totes aquestes fortunes nobiliàries, i les seves biblioteques personals, entrarien en crisi econòmica i haurien de vendre els seus fons, que entrarien al circuit de compravenda de llibres rars més especulatiu i burgès.

In 1812, Roxburghe's Decameron was thought to be the only extant first edition. Therefore when the book came to auction, a fierce bidding war ensued between George Spencer, Marquess of Blandford (and later fifth Duke of Marlborough) and his own cousin, George John, second Earl of Spencer. Marlborough emerged victorious--and paid a whopping £2,260 for the volume (and Marlborough already owned a later copy, but it was missing five pages). It was a record price for a single book, and no one would pay more until 1884, when Bernard Quaritch paid £4,950 for a 1459 Mainz Psalter at the Syston Park sale.

However, Lord Spencer was the true winner. When Marlborough ran into financial trouble, he had to sell off his personal library. Spencer purchased the Decameron for a cool £918. Enriqueta Rylands purchased the Spencer Collection from the Earl's grandson in 1892, which is how the volume came to its current home at the Rylands Library in Manchester, England²⁸⁵.

Segons Sánchez, «en la Inglaterra del siglo XVIII, la subasta fue el procedimiento más directo y eficaz para la redistribución pública del libro antiguo, procedente de una biblioteca privada acreditada²⁸⁶», Sánchez proporciona referències bibliogràfiques de 4 catàlegs publicats a la segona meitat del segle XVIII, l'estudi que se'n pot fer és molt detallat, doncs en dos dels casos, a més de llistar amb curós detall els ítem de la biblioteca, també s'hi han apuntat, els noms dels compradors i els preus de venda.

John Bridges, un dels quatre casos presentats per Sánchez, conscient del qual passarà a la seva col·lecció librària quan ell morí, escriu el seu propi epitafi a la portada del seu catàleg, agafada d'un refrany clàssic de Menelau: «A la caída de la encina, todo varón hace acopio de madera»²⁸⁷. Sánchez cita com principals fonts a R. Myers. M. Harris Y G.

²⁸⁴ BARKER, Nicolas (1964). *The Publications of the Roxburghe Club, 1814-1962*. Roxburghe Club. Cambridge.
BARKER, Nicolas (2012). *The Roxburghe Club: a bicentenary history*. Roxburghe Club. Cambridge.

²⁸⁵ <http://www.roxburghclub.org.uk/history/>

²⁸⁶ Op. Cit. «*El libro español...*», p. 103.

²⁸⁷ Sánchez cita: «*La estampa se encuentra en el frontispicio del Bibliothecae Bridgesianae catalogus, or, A catalogue of the entire library of John Bridges, late of Lincolns inn, esq; consisting of above 4000 books and*

Mandelbrote²⁸⁸. «*Resulta también de interés el ensayo de C. Clavería: A martillazos*», en: *C. Clavería: Contra la bibliofilia. No amarás los libros sobre todas las cosas, adrid, Turpín Editores, 2015. pp. 95-110*²⁸⁹».

Un altre hispanista amb una notable biblioteca, va ser John Bowle (1725-1788), famós per la seva edició del Quixot. *A Catalogue of the Library of The Rev. John Bowle, M.A. F.S.A. Late of Idmiston, near Salisbury, and Editor of Don Quixote in Spanish, with Notes and various Readings: With several other collections, containing the most valuable Books in every language and class of learning... The sale will begin on Tuesday, January 19, 1790 ... Londres, by Benjamin White and Son, 1790*²⁹⁰.

Qui són els compradors de llibres antics i rars a aquestes subhastes? Per una banda els mateixos llibreters dedicats a la venda de llibres antiquaris, per un altre els particulars, tant si es tracta d'erudits amb l'imprescindible nivell econòmic per a aquest tipus de llibres o de col·leccionistes aristocràtics. Però aquests particulars Poden licitar mitjançant un agent, quasi sempre un llibreter, al qual se li dóna una comissió perquè liciti per determinat llibre, una quantitat prèviament especificada. Thomas Percy²⁹¹, el bibliòfil amic del cervantista John Bowle, resident a Idmiston, a Salisbury, sol actuar com el seu intermediari en les subhastes dels llibreters Baker and Leigh i del llibreter Paterson²⁹²

Examinant el catàleg de Thomas, trobem 569 lots²⁹³; 32 obres en espanyol dins d'un total de 50 de temàtica espanyola en diferents idiomes, fet que constata l'interès que les obres hispàniques despertaven a les biblioteques personals i col·leccions dels bibliòfils londinencs²⁹⁴. Entre les obres hispàniques del reverend Thomas, Sánchez destaca «los

manuscripts in all languages and faculties, particularly in classics and history, and especially the history and antiquities of Great Britain and Ireland which will begin to be sold by auction on Monday' the seventh day of February 1725/26... Londres Printed by J. Tonson and J. Watts, 1725»

²⁸⁸ Op. Cit. «*Under the hammer...*».

²⁸⁹ Íbid. p. 103. També cita: [...]interesante artículo firmado por D. H. [R. Gough.] titulado «*Historical Progress of Selling Books by catalogues*», *The Gentleman's Magazine*, December 1788. pp. 1065-1069, en p. 1067.»

²⁹⁰ MERRIT, Ralph. (1979). The library of the Reverend John Bowle: Revelations in English Hispanism. A: BOWMAN, Sylvia (ed.) (1979). *Studies in Honour of Gerald E. Wade*. J. Porrúa Turanzas. Madrid, pp. 23-34.

²⁹¹ Un exemple d'un encàrrec el podem trobar a: EISENBERG, Daniel (ed.) (1987). *Thomas Percy and John Bowle Cervantine correspondence*. University of Exeter. Exeter, carta núm. 5.

²⁹² Op. Cit. «*El libro español...*», p. 107. També cal revisar: *Historical Progress of Selling Books by Catalogues*. A: NOBLETT. William (2014). *Samuel Paterson and the London Auction Market for Second-Hand Books 1755-1802*. The Papers of the Bibliographical Society of America, núm. 108, 2. Online a:

<https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/680843?journalCode=pbsa>, pp. 139-190. Sánchez indica a la cita: «*Noblett incluye en un apéndice un inventario de los catálogos de subastas de libros organizadas por Paterson*»

²⁹³ Entre els quals cal destacar algun Caxton i el *Liber chronicarum*, imprès a Nuremberg per Anton Koberger en l'any 1493

²⁹⁴ Op. Cit. «*El libro español...*», p. 111.

orígenes de la lengua española de Gregorio Mayans del año 1737 (ET 133)²⁹⁵, la *historia y antigüedades...* del padre Flores y Luis José Velázquez (ET 152 y 335-336) y la dedicada a la literatura del Siglo de Oro y contemporánea, destacando aquí su interés por Benito Jerónimo Feijoo (ET 326) y Francisco de Isla²⁹⁶».

No cal profunditzar més als altres catàlegs que ens mostra Sánchez, ja que les pràctiques i dinàmiques són molt semblants. Per exemple la col·lecció de Topham Beauclerk²⁹⁷, «Estaba compuesta por 9.259 obras, que alcanzaban los treinta mil volúmenes²⁹⁸» de les que es comptabilitzaven 289 obres d'assumpte espanyol, o la col·lecció de Thomas Crofts²⁹⁹, «El catálogo incluye 8.360 obras. Todo el conjunto produjo la suma de 3453 libras³⁰⁰ [...] Los libros españoles o de asunto español de Crofts son 530. encontramos 7 incunables, 187 impresos en el siglo XVI. 228 en el siglo XVII...³⁰¹».

És remarcable, que l'obra més cara, fos una obra impresa al nostre territori, a Barcelona, una segona edició del *Tirant lo Blanch* el 1497 (TC 4647):

Crofts lo habría adquirido en marzo de 1779 en la subasta parisina de la biblioteca particular de París de Meyzieu, que según el catálogo digitalizado, con precios anotados, de la New York Public Library, se vendió entonces por 72 livres francesas. De Crofts pasó a manos del enviado portugués Luis Pinto de Sousa Coutinho[.] Del Del diplomático portugués

²⁹⁵ Aquesta notació correspon a la numeració del catàleg de subhasta. Igual que passava al nostre territori, els bibliòfils utilitzaven les seves pròpies marques per identificar els llibres de les seves col·leccions, per una revisió de les marques de bibliòfils anglesos: DE RICCI, Seymour (2011). *English Collectors of Books and Manuscripts (1530-1930) and Their Marks of Ownership*. Cambridge University Press. Cambridge. Publicat originalment a l'any 1930, a la pàgina 56 trobem la de Croft.

²⁹⁶ Op. Cit. «*El libro español...*», p. 113.

²⁹⁷ *Bibliotheca Beauclerkiana. A Catalogue of the Large and Valuable Library of the Late Honourable Topham Beauclerk F.R.S. Deceased; Comprehending an Excellent Choice of Books, to the number of Upwards of Thirty Thousand Volumes, in Most Languages, and Upon Almost Every Branch of Science and Polite Literature: Which will be sold in Auction, by Order of the Executors, at the Great Room, Heretofore held by the Society for the Encouragement of Arts and Manufactures, Opposite Beaufort Buildings: the Strand, London, by Mr. Paterson, On Monday, April 9, 1781, and For Nine Following Days (Good-Friday excepted.) To begin precisely at twelve o'clock. To be viewed on Monday, April 2, and to the Time of Sale - Catalogues may be had of Mr. Paterson, No. 6 King Street, Covent-Garden; and of the principal Booksellers of London, Oxford and Cambridge (en la antepostada: Three Shillings) (Londres, 1781)*

²⁹⁸ Op. Cit. «*El libro español...*», p. 115.

²⁹⁹ *A Catalogue of the Curious and Distinguished Library of the late Reverend and Thomas Crofts, A.M. Chancellor of the Diocese of Peterborough, and Fellow of the Royal and Antiquary Societies, By Mr. Paterson, at his Great Room, No. 6 King Street, Covent-Garden, London, On Monday, April 7 1783 and the Forty-two following Days (Good-Friday excepted) To be viewed Six Days previous to the sale which will begin each day precisely at Twelve o'clock. Catalogues may be had of the principal Booksellers in London, Oxford, Cambridge, Edinburgh, Glasgow and Dublin; in most of the principal Cities in Europe, and to the Place of Sale. Price Five Shillings (Londres, 1783).*

³⁰⁰ Op. cit. «*El libro español...*», p. 121, Sánchez explica: «Los lotes que alcanzaron un precio más elevado fueron el ejemplar entonces creído único de la segunda edición del *Tirant lo Blanch*, impreso en Barcelona en 1497 (TC 4647), que se vendió por 17 guineas, el *Diccionario de Autoridades* (TC 277), por el que se pagaron 9 libras, un lote compuesto por nueve raros impresos del padre Las Casas, aparecidos en 1552-1553, que logró 7 libras y 10 chelines (TC 8148)...».

³⁰¹ Op. cit. «*El libro español...*», p. 118.

a la Biblioteca de Oporto de la que salió en 1860, pasando a la particular del banquero José de Salamanca, que se deshizo de él en 1873 en un momento de dificultad económica. Los dos ejemplares únicos de esta edición de los que se tiene noticia en la actualidad se conservan en la Biblioteca de Catalunya y en la Hispanic Society of America.

Un altre exemplar català a la biblioteca de Croft era el Llibre dels Angels (TC 905) de Francese Eiximenis, datat el 1404, actualment a la Biblioteca Nacional de España.

El manuscrito se incluye, sin indicar su procedencia Crofts-Beckford, en J. de Puig Oliver et al: Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis, que es conserven en biblioteques públiques. Volum I: descripció dels Manuscrits, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia de Catalunya, 2011, n.º 51, pp. 318-322.

En el stemma que para esta obra realiza Sadurní Martí aparece como Ms. e. Fue adquirido en la subasta Crofts por William Beckford, que pagó por él 2 libras, 12 chelines y 6 peniques. Beckford se deshizo de él en la venta parcial de su biblioteca de Fonthill Abbey que tuvo lugar en septiembre-octubre de 1823. Aparece con el n.o. 1956 entre las obras subastadas el día 20 de septiembre. Fue adquirido por 7 guineas por Lord Arundell, en la actualidad lleva la signatura Mss 17651 de la BNE, que lo adquirió de Pascual de Gayangos.

El col·leccionisme de llibres antics a gran escala pressuposa un alt nivell econòmic, com s'evidencia especialment en els casos de Beauclerk i Crofts, però això no impedeix que encara durant els anys vuitanta alguns erudits amb mitjans més limitats com John Bowle o Thomas Percy puguin participar en aquests processos de redistribució que les subhastes antiquàries oferien³⁰². Aquests llibres es tornaran definitivament inassequibles al començament del segle XIX a Anglaterra, quan aquestes edicions primerenques es converteixin en ple objecte de luxe per al bibliòfil, perseguides per la seva aura i valor simbòlic. Richard Heber esdevindrà l'arquetip del bibliòman, obsessionat per l'adquisició de trofeus culturals en el context d'un mercat en el qual el seu preu haurà augmentat exponencialment³⁰³.

Es calcula que l'ambició col·leccionista³⁰⁴ d'Herber (1773-1833) el va portar a atresorar uns 150.000 volums al llarg de la seva vida, en diverses llengües. El bibliògraf Seymour de Ricci va calcular que aquesta xifra podria fàcilment doblar fins a arribar als

³⁰² Op. cit. «*El libro español...*», p. 137.

³⁰³ Íbid.

³⁰⁴ Per la bibliomania podem consultar: FROGNALL, Thomas (1809). *The Bibliomania, or book madness, containing some account of the history, symptoms, and cure of this fatal disease. A: An epistle to Rirhard Heber. Longman, Hurst, Rees, i Orme. Paternoster-Row*. Bedford Bury, Coven-Garden, Londres. Amb moltes edicions posteriors on s'han anat augmentant les notícies.

300.000 llibres. De fet, per emmagatzemar tan ingent i creixent quantitat d'exemplars, aconseguits a totes les subhastes de tota Europa, moltes vegades a través d'agents, Herber va adquirir vuit cases, quatre a Anglaterra i quatre repartides pel continent europeu, a les ciutats de París, Brussel·les, Gant i Anvers³⁰⁵.

After ransacking England for books, Heber travelled extensively on the Continent, purchasing everywhere, and leaving large depots of books in Paris, Antwerp, Brussels, Ghent, and elsewhere in the Netherlands and Germany. At booksales he sometimes purchased single volumes, sometimes whole libraries. Sir Walter Scott classed Heber's library as «superior to all others in the world»; Thomas Campbell described him as «the fiercest and strongest of all the bibliomaniacs.» He did not confine himself to the purchase of a single copy of a work which took his fancy. «No gentleman,» he remarked, «can be without three copies of a book, one for show, one for use, and one for borrowers.» To such a size did his library grow that it overran eight houses, some in England, some on the Continent.³⁰⁶

Una de les temàtiques preferides dels bibliòfils en general, i en particular dels anglesos, eren els llibres de cavalleries, d'aquí que les edicions cervantines fossin tan apreciades. Gairebé podem dir que el gènere es va inventar al nostre territori, és per això que un estudi de les obres d'aquest àmbit presents abans i després de les desamortitzacions, podria ajudar a acotar la cerca d'exemplars venuts a l'estranger. Tenim notícies d'importants col·leccions de llibres de cavalleries a les biblioteques particulars d'aristòcrates a Espanya, però l'estudi sobre els títols que poguessin custodiar-se a les biblioteques conventuals o monacals, o bé no s'ha fet o bé no l'hem trobat³⁰⁷.

Recuperem aquí la figura de Salvá, que com hem explicat va viure a Londres entre 1824 i 1832, i el que és més important, hi va obrir una llibreria. Germán Ramírez ens dona notícia de les activitats comercials de Salvá durant aquest període.

(Salvá) votó por la suspensión de Fernando VII [...] Despojado de toda su fortuna y la de su mujer, que no eran pequeñas, marchó a Londres hacia fines de 1824, donde abrió la Spanish Classical Library (Librería Española y Clásica), con el apoyo financiero del librero francés Martin Bossange. Se estableció dicha librería en el n.º 124 de Regent Street y hacia

³⁰⁵ Les dades biogràfiques procedeixen de «Chisholm, Hugh, ed. (1911). «Heber, Richard». *Encyclopædia Britannica*. 13 (11th ed.). Cambridge University Press. p. 167.»

³⁰⁶ Extret de la wikipedia anglesa, que alhora ho ha extret de: Ripley, George; Dana, Charles A., eds. (1879). «Heber, Reginald». *The American Cyclopædia*

³⁰⁷ Op. cit. «El libro español...», p. 139, Sánchez comenta: «en la España del siglo XVIII destacaban colecciones particulares de libros de caballerías como las de Francisco Miguel de Goyeneche, conde de Saceda, que a su fallecimiento en 1762 poseía unos 28 títulos, o la de Agustina de la Torre, condesa de Campo Alange, que en 1779 poseía 24, no desmerecen a ellas las reunidas en Inglaterra por Topham Beauclerk y Thomas Crofts, dispusieron de 10 y 31 títulos, respectivamente.»

1829 ya tenía una notable clientela [...] esta etapa londinense, que se prolongó hasta la liquidación definitiva de la librería en 1832.

En la primavera de 1830 marchó a París para establecer una alternativa de negocio editorial al monopolio que ejercía Rudolf Ackermann en Londres sobre el comercio de libros dirigido al mercado hispanoamericano recién liberado del colonial español, algo bien conocido y estudiado por Vicente Llorens, John Ford Ma. Teresa Berruezo, Eugenia Roldán, Juan Luis Simal y, últimamente, Fernando Durán³⁰⁸

Existeixen catàlegs de la seva llibreria a Londres de 1826 i 1829, com ja hem comentat al capítol 2.6, un anàlisi detallat dels llibres que Salvá tenia a la venda a la llibreria cercant procedències monacals o conventuals podria ser molt interessant. Una revisió superficial de títols ens deixa meravellats, només en dos anys Salvá havia reunit un catàleg de llibres rars impressionant, no sabem a on comprava aquests llibres ni qui eren els seus proveïdors. Seria molt interessant, per lligar la història d'aquest bibliòfil tan eminent, poder revisar el seu epistolari, de tan eminent publicació, segons Germán Ramírez, ho esperarem amb il·lusió, doncs podria donar alguna notícia sobre la connexió que sempre ens ha faltat entre notícies sobre la venda de llibres procedents de les desamortitzacions a l'estranger, per força Salvá, culte, ben connectat i d'esperit comercial, n'havia de conèixer quelcom.

Sabem, que Salvá no era impressor. Barry Tylor explica que «hasta veintisiete impresores londinenses trabajaron para editores o autores en lengua española o portuguesa. Solo uno es español, el extremeño Marcelino Calero y Portocarrero³⁰⁹». Aquest fet evidencia almenys, l'interès per la producció literària en espanyol o hispànica.

Londres va ser el nexe, el punt central on en algun moment o altre, tots els erudits, bibliòfils, liberals exiliats, religiosos diletants, editors, escriptors, col·leccionistes, llibreters o intermediaris³¹⁰ comissionats per grans fortunes o incipients biblioteques nacionals, havien de passar, i inevitablement, el mercat més atractiu per a les obres que poguessin sortir fraudulentament o legal, de les desamortitzacions de principis del segle XIX a Espanya i Catalunya. Moltes altres pistes, notícies i històries ens han cridat l'atenció durant la redacció d'aquest treball, són innumerables les notes que hem recopilat. Thomas Grenville³¹¹,

³⁰⁸ Op. cit. «*El libro español...*», p. 153.

³⁰⁹ Op. Cit. «*El libro español...*», p. 166.

³¹⁰ HARRIS, S. P. R. (2009). *Identification of printed books acquired by the British Museum, 1753-1836*. A: MANDELBROTE, Giles i TAYLOR, Barry (eds.) (2009): *Libraries within the library. The Origins of the British Library's Printed Collections*. British Library. London.

³¹¹ TAYLOR, Barry (2011). *Thomas Grenville (1755-1846) y la bibliofilia hispánica. Bibliofilia y nacionalismo: nueve ensayos sobre coleccionismo y artes contemporáneas del libro*, dirigido por María Luisa López-Vidriero.

Thomas Holcroft³¹², John Black³¹³, el bibliotecari del famós bibliòfil Frederick William Cosens, George Merry, David Stuart de Rothesay, José Antonio Conde, Richard Heber, Henri Temaux-Compans, Ricardo Heredia, R. S. Turner, Henry Huth, són tots noms que apareixen com a compradors als catàlegs de subhastes del Londres de finals del segle XVIII i principis del XIX.

Cosens volumes were collected in Spain by intermediaries: in the first case by Mr Fitzgerald and in the second by his librarian³¹⁴.

Thomas Thorpe, que compró el manuscrito de Judas Macabeo en 1829, solía actuar de agente para el coleccionista Sir Thomas Phillipps, que, como se sabe, estaba dispuesto a pagar precios extraordinarios. [...] Se sabía que coleccionistas británicos habían adquirido (a veces mediante compras en España) y conservado cantidades de libros impresos y manuscritos españoles, algunos bastante antiguos cuando los compraron³¹⁵.

Finalment, Cruickshank comenta, en un text que hem decidit reproduir complet, tot i que és una mica extens, perquè conté notícies realment reveladores; la mena d'informació que portem tot el treball cercant:

En el contexto de la Guerra de la Independencia española, surge un detalle tocante a la batalla de Salamanca. Don Juan de Vera Tassis, que publicó las comedias de Calderón después de fallecer el dramaturgo, escribió en 1682 que conservaba los textos de ellas el Colegio Mayor de Oviedo en Salamanca³¹⁶. Como era salmantino, tenía razones para saberlo. El colegio ya no existe: parece que, «por razones estratégicas», lo hicieron estallar los franceses durante batalla. La biblioteca universitaria no posee textos manuscritos o impresos calderonianos anteriores a 1682 que correspondan con los pocos detalles facilitados por Vera Tassis. Se ha dicho que Fernando VII, para expresarle su agradecimiento, regaló la biblioteca colegial a Wellington, Y es verdad que le dio muchas dádivas valiosas. Sin embargo, no hay textos calderonianos ni en *Apsley House*, el palacio londinense del duque, ni en *Stratfield Saye*, su casa solariega en Hampshire. No he tratado de investigar la posibilidad de que existan otros libros españoles en esas dos casas. Si la

Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas, Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas. Salamanca, pp. 303-319.

³¹² *A catalogue of the library of books of Mr Thomas Holcroft ... which will be sold by auction, by Messrs. King and Lochée ... on Tuesday, January the 13th, 1807, and four following days ...* London, 1807.

³¹³ *A catalogue of the extensive libry of John Black... which will be sold by auction by Messrs. S. Leigh Sotheby & Co.... on Friday, february, 16th, 1844, and fifteen following days...* London. 1844.

³¹⁴ West ens parla de la compra venta de chapbooks, libretos: Op. Cit. «*El libro español...*» p. 68.

³¹⁵ Cruickshank ens dona notícies, al seu article sobre Chorley i els manuscrits orginials de calderón, de la compra de llibres directament al territori español, Op. Cit. «*El libro español...*», p. 83.

³¹⁶ «Sus Obras las venera y guarda la Librería del Colegio Mayor de Oviedo en Salamanca. Pedro Calderón de la Barca: verdadera quinta parte de comedias, ed. Juan de Vera Tassis y Villarroel. Madrid. Francisco Sanz. 1682. 2P 2r», a: Op. Cit. «*El libro español...*», p. 86.

guerra peninsular estimuló entre los ingleses el interés por los libros españoles, también puede explicar por qué el siglo diecinueve fue, al parecer, el más memorable para los coleccionistas de esos libros. Los disturbios políticos del reinado de Fernando VII, y el absolutismo del rey, fueron causa del exilio de muchos liberales u oponentes del régimen (entre ellos, por ejemplo, Bartolomé Gallardo, Vicente Salvá y el duque de Rivas se refugiaron en Inglaterra). Algunos pudieron llevar consigo sus colecciones de libros, con la intención de venderlos para sobrevivir: era fácil comprar libros españoles en Inglaterra sin viajar a España³¹⁷.

John Rutter Chorley (1806-1867), S'escribia cartes amb altres bibliòfils, com Cayetano Alberto de la Barrera i Pascual de Gayangos a Madrid o George Ticknor a Boston. El germà gran de John, William, va ser un gran hispanista també, l'octubre de 1846, Sotheby's va subhastar 1.172 llibres espanyols seus³¹⁸. La Boston Public Library conserva els exemplars dels catàlegs de subhastes d'aquesta venda i l'exemplar amb els preus escrits pels quals es va vendre cada obra, s'ha digitalitzat.

Un dels compradors de llibres de Chorley, Richard Ford (1796-1858), famós hispanista anglès, va publicar els *viatges a Espanya* en 1845. Casat amb Harriet, filla del compte Goerge Capell, va passar diversos anys a Espanya, ja que la seva dona no estava molt bé de salut i l'hi convenia el clima del sud d'Europa. Chorley, alhora, tenia corresponents que compraven llibres per a ell, com l'historiador escocès Thomas Carlyle o l'escriptora Mary Wollstonecraft Shelley. Un altre dels compradors de la subhasta de Chorley va ser Obadiah Rich, o altres com Thomas Rodd fill (1796-1849), el pare, llibreter com el fill, havia passat tres anys a Alacant.

Obadiah Rich nació en Massachusetts alrededor de 1780 fue cónsul de los Estados Unidos en Valencia entre 1816 Y 1823, y coleccionó muchos libros españoles e hispanoamericanos. Con el tiempo se estableció en Londres como librero. y falleció allí en 1850. Una parte de su colección se conserva en la New York Public Library, compró más de ciento treinta de los libros de Chorley³¹⁹

³¹⁷ Op. Cit. «*El libro español...*», pp. 86-87.

³¹⁸ CHORLEY, W. B. (1846). *Catalogue of an Extensive and Valuable Collection of Spanish Books, the Property of W.B. Chorley*. J. Davy. Londres. Per a John. R. Chorley: LESLIE, Stephen i LEE, Sidney (eds.) (1921-1922). *The Dictionary of National Biography*, v. IV. Oxford University Press. Oxford, pp. 274-275. Per a Ticknor i la seva producció bibliogràfica: WHITNEY, James Lyman (1879). *Catalogue of the Spanish Library and of the Portuguese Books Bequeathed by George Ticknor to the Boston Public Library*. Trustees of Boston Public Library. Boston.

³¹⁹ Op. Cit. «*El libro español...*», p. 92.

7.3 Rússia

Són nombrosos els exemples de material librari i documental que trobem a les biblioteques i arxius russos. Cal parlar aquí de dos estudis importants: Per una banda els estudis preliminars de Vsevolod Bagno, que malauradament no han tingut continuïtat però que fan un repàs preliminar als fons hispànics de biblioteques importants russes.

En los archivos rusos se guardan manuscritos de los reyes, políticos Y escritores de España. Se trata de manuscritos no sólo en español, sino realmente hispánicos, de todas épocas, de distintos géneros: del tratado religioso de Ibn Arabi, de las obras de Halevi, Ibn Ezra, Y de otros autores hispano-hebreos, del código del «Breviari amor» del autor provenzal Matfrés Ennengans, pero iluminado en Lérida³²⁰ del portolano castellano del siglo XV³²¹ de la Crónica de Alfonso XI, de las cartas de los escritores catalanes en el archivo de Isaak Pavlovski³²².

Bagno ens explica a més les vies d'introducció d'aquest material a les col·leccions personals, que més tard formaran part dels arxius i biblioteques nacionals mitjançant donacions generalment.

Una de las vías de penetración de los manuscritos de reyes, escritores Y músicos hispánicos en Rusia era la actividad de los coleccionistas. Los primeros pasos los dieron los embajadores de Rusia y los aristócratas del siglo siglo XVIII que viajaban por Europa. La colección de Georgi Orlof, cartas de Carlos V y de Rafael del Riego, autógrafos conseguidos en su mayor parte en París.³²³

En la colección de Firshkovich en la Biblioteca Pública de San Petersburgo, se guardan interesantísimos manuscritos hispano-hebreos; en otra colección de San Petersburgo descubrí una carta de Ignacio de Loyola. La colección de N.P. Lijachev, en el archivo de la sección del Instituto de Historia en San Petersburgo, contiene materiales relativos a la vida política, religiosa y artística de los siglos XIV-XVII, de las cartas de los reyes de Castilla y Aragón, de los documentos de los nuncios del Papa³²⁴[...]

³²⁰ Bagno cita: «Véase Kultura Ispanii, Moscú, Ed. Akademii Nauk SSSR, 1940, pp.267-296 (en ruso)» p.388.

³²¹ Íbid. «G.A. Schtem. Portolan XVI veka v Rossiyskoi Publichnoi Biblioteke, Srednevekovye v rukopisyaj Publíchnoi Biblioteki, Leningrado, 1925, vip.1, pp.78-93 (en ruso).».

³²² BAGNO, Vsevolod (1993). *Siguiendo los caminos de los manuscritos hispánicos*. A: AAVV (1993) *Camineria hispánica, Actas del I Congreso de Caminería Hispánica*. AACHE Ediciones, Madrid. pp. 379-388.

³²³ Es pot consultar una còpia d'aquestes cartes al annex 8 figures 1 i 2.

³²⁴ Íbid. p. 388, «E.M.Volf y I.I.Chelisheva. Materiali po istorii Ispanii Portugali v sovetskij artjivaj (X-XVI v.), Sosialno-politicheskoye rasvitiye stran pireneyskogo poluoostrova pri feodalisme, Moscú, 1985, pp. 154-169 (en ruso)».

Un altre fet que observem tant al Treball de Gabriel Sánchez Espinosa com als treballs de Bagno, és que algunes d'aquestes col·leccions es van originar gràcies als documents i llibres que es van posar en circulació durant la revolució francesa. És lògic pensar que anys després, quan les notícies sobre la desamortització dels convents catalans i espanyols van començar a circular, els col·leccionistes, en especial llibreters antiquaris, es mobilitzessin per aconseguir tant lots de les subhastes de duplicats, com tota mena de material extret del país ja fos per monjos exiliats com per bibliòfils amics amb qui per altra banda, sembla provat que mantenien un contacte habitual.

Muy importantes materiales de las relaciones entre Francia Y España se salvaron gracias a la afición coleccionista de P. Dubrovski, un modesto funcionario de la embajada rusa en Paris. Logró conservar numerosos documentos que encontró en la calle y que procedían de las saqueadas instituciones estatales durante la Revolución Francesa.

Per altra banda, un altre de les notícies importants que ens ofereix Bagno és la presència de Juan Valera a Santpetersburg durant els anys 1856-1857. Juan Valera va realitzar feines de prospecció als diferents arxius i biblioteques, on va identificar nombrosos volums i documents que es podrien qualificar de patrimonials. El cas de Juan Valera és tan significatiu que el tractarem per separat al final d'aquest capítol, puix va arribar a proposar un titànic pla d'intercanvi i còpia de manuscrits i documents entre les biblioteques d'Espanya i les de Rússia³²⁵.

Entre las vías de penetración de los autógrafos hispánicos en Rusia hay que subrayar la actividad cultural de las embajadas. Así en el Archivo Central de Literatura y Arte de Moscú, se guardan los autógrafos de los primeros poemas de Valera, quien estuvo en Rusia en los años 1856-1857 como miembro de la delegación diplomática³²⁶. Juan Valera, durante su estancia en San Petersburgo, vió en la Biblioteca Imperial los manuscritos de los dramas de Calderón. Pero después la Revolución de Octubre el gobierno soviético los devolvió a Polonia junto con algunos otros manuscritos, y desgraciadamente durante la II Guerra Mundial se perdieron.

Ha estat amb la lectura de Bagno, que hem pres consciència de la importància que podia esdevenir de l'estudi epistemològic de llibreters, arran de les paraules de Bagno quant

³²⁵ «En la carta de Juan Valera dirigida a M.A.Korf, director de la Biblioteca Imperial de San Petersburgo, encontramos la propuesta de un grandioso plan de intercambio entre la Biblioteca Nacional de Madrid Y la de San Petersburgo, que incluiría todos los impresos de ambos países. V.E.Bagno. E.Pardo Bazán i russkaya literatura v Ispanii, PP,12-13.»

³²⁶ Íbid. pp. 388. Es interessant aquesta nota per si es vol iniciar una investigació sobre el període en que Juan Valera va estar a Rússia: «O.K.Vasilieva-Schvede. Avtograf Juana Valeri v arjive S.A.Sobolevskogo, Russko-evropeyskiye literaturnye svyazi, Moscú-Leningrado, Ed. Nauka, 1966, pp.371-373 (en ruso)».

a la identificació d'aquesta pràctica entre diplomàtics d'ambaixades, intel·lectuals i col·leccionistes.

Para los siglos XIX-XX, una de las fuentes del enriquecimiento de la colección de los manuscritos hispánicos en los archivos de Rusia era la correspondencia de los literatos, científicos y políticos de ambos países. Destacan las cartas de los escritores españoles a sus traductores al ruso, por ejemplo las de Blasco Ibáñez, Palacio Valdés o Pío Baroja en el archivo de Maria Watson que se encuentran en la Casa Pushkin en San Petersburgo³²⁷ o las cartas de V. Balaguer, M. Mila Y Fontanals Y R. Altamira Crevea a su colega ruso V. Piskorski³²⁸

Per altra banda, i gràcies a les notícies que d'ell ens ofereix el propi Bago, resulten molt interessants, les fonts primàries que Valera genera durant la seva estança a Rússia durant els anys 1856-1857, com a membre d'una comissió diplomàtica. Valera va treballar investigant i donant a conèixer la riquesa dels arxius de Rússia³²⁹.

Des de Rússia envió 45 cartas Particulares, la mayoría destinadas a Leopoldo Augusto de Cueto. Algunas de esas cartas eran editadas por el destinatario nada más recibirlas, cuando Valera regresó de Rusia al suelo español supo que era famoso. Fueron por tanto las impresiones de Rusia las que le dieron fama de escritor y hasta cierto punto decidieron su destino y determinaron su vocación. Muchas de esas cartas están llenas de sus impresiones de la biblioteca Imperial de San Petersburgo, precisamente de su archivo. A lo largo de su estancia en San Petersburgo Valera ha pasado en el archivo de la biblioteca imperial muchas horas, examinando los manuscritos españoles y copiándolos, a pesar de que no tuvo la preparación especial necesaria para esta tarea.

«He visto que hay en la biblioteca Imperial catálogo de manuscritos Españoles, y le hojeado, notando que los manuscritos son muchos e importantes. Haré copiar este catálogo y lo llevaré conmigo» diu Valera³³⁰.

³²⁷ Íbid, p. 388. «Algunas de las cartas de Blasco Ibáñez ha publicado Z. Plavskin (Voprosi Literaturi, Moscú, 1958, N.2, pp. 178-183)».

³²⁸ Íbid, p. 388. «Véase V. E. Bago. E. Pardo Bazán i russkaya literatura v Ispanii, Leningrado, Ed. Nauka, 1982, pp. 114-115».

³²⁹ BAGO, Vsevolod (1994). El destino de los manuscritos españoles en Rusia. A: SÁEZ, Carlos. GÓMEZ-PANTOJA, Joaquín (1994). Las diferentes historias de letrados y analfabetos. Actas del congreso celebrado en Pastrana del 1 al 3 de Julio de 1993. Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones. Alcalá, pp. 197-204.

³³⁰ VALERA, Juan. (1958). *Correspondencia*. Aguilar. Madrid. Disponible online a: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/correspondencia--1/> pp. 280-281 i 288-289.

Paral·lelament s'han de destacar els estudis de l'historiador Emilio Saez, que va estar a San Petersburg treballant a la col·lecció de Nikolai Ptrovich Lijachióv. Emilio, junt amb el seu fill Carlos, va elaborar un catàleg dels materials medievals d'aquesta col·lecció.

Es plantegen contínuament diverses formes d'investigar la procedència dels fons hispànics a les col·leccions i biblioteques estrangeres, una d'elles, la millor sense dubte, és la inspecció física, és clar, tant per l'enquadernació, com per les marques de foc, ex-libris, etc. És fàcil saber si algun d'aquests volums procedien o van pertànyer a algun monestir del nostre territori, però si no ens hi podem desplaçar, òbviament l'eina més important són els catàlegs. Sembla però, que existint els catàlegs digitals, aquesta mena de documents com el de Saez o el molt més antic de Valera no tinguin més que una significació històrica. Res més lluny de la realitat, aquests fons, biblioteques i col·leccions han patit variacions al llarg dels anys, no oblidem que estaven ubicats a països on s'hi van portar a terme grans campanyes bèl·liques, aquests catàlegs ens són molt útils per establir que hi havia en un moment històric concret a determinada col·lecció, i d'aquesta forma, ens ajuden a identificar procedències i antics posseïdors. A una de les cartes de Valera llegim:

Entre tanto, diré a usted que hay no poco de historia y de poesía, y de teología cristiana y judaica. Hay una vida del gran duque de Osuna del s. XVII, y correspondència del Infantado, embajador en Roma. De todo esto he dado cuenta a mi jefe (?) como persona tan interesada en ello, y ya desea sacar còpias para su biblioteca; y hasta el coronel Quiñones se muestra dispuesto a dejar por algún tiempo las bombas de percusión y las demás elucubraciones estratégicas, y a enristrar la pluma y ayudarnos en la empresa de copiar lo que más convenga. tanto más cuanto que hay manuscritos de *re bellica*, y de ellos recuerdo una relación historial de la expugnación de Breda por los españoles.

A una altra carta del dia 15 del mateix mes, Valera continua comentant:

Hoy he pedido al bibliotecario un legajo que contiene copias del s. XVII de una carta de Carlos V a su hijo Felipe II [...] en el mismo legajo hay dos cartas del cardenal de Borja y del duque de Osuna, en que ambos se acusan mutuamente al Rey, [...] . Hay además en este legajo y en otros mil infinidad de documentos diplomáticos, manifiestos, noticias, informes, cartas de embajadores, relaciones de embajadas, entre las cuales, la del almirante de Aragón a Polonia [...]. **Sospecho que en el catálogo no está todo lo que aquí hay**, más como quiera que el catálogo está, él servirá de guía, y puesto que aquí queda Legación ustedes mandaràn copiar lo que por el entiendan que conviene y que lo merece. Yo, por lo pronto, remito copia adjunta de una coplas, o romance satírico por si no fuere conocido. [...] De un interés especial es su noticia sobre una inédita comedia de Calderón [...] Después de

la revolució bolchevique el govern soviètic lo devolgué a Polònia (el manuscrit de Calderón) junt amb alguns manuscrits i desgraciadament durant la segona guerra mundial se perdieren.

Bagno comenta que una de les vies de penetració dels manuscrits era l'activitat dels col·leccionistes, menciona a Piotr Dubrovski, un funcionari de l'embaixada russa a París, que va salvar molts documents de relacions entre França i Espanya. Dubrovski, explica, va salvar molts documents que va trobar escampats pels carrers i que «*procedían de las saqueadas instituciones estatales durante la Revolución Francesa*». Així que el situem a finals del segle XVIII. «*por ejemplo 100 cartas de Isabel, reina de Castilla y de Felipe II, dirigidas a Carlos VIII, Francisco II, Carlos IX, Enrique IV, Enrique V, Luis XIII de Francia, las reinas Catalina de Medici y María de Medici*» Ara, diu, el fons on es custodien aquests documents, és un dels més importants que es poden consultar a la Biblioteca Estatal Pública Saltikov-Schedrin de San Petersburg³³¹.

També ens parla de Nicolai Lijachióv, un gran col·leccionista que comprava a Leipzig, Berlín, Milà o París, i que traslladava llavors a San Petersburg. Entre diplomes astur-ileonesos de principis del segle IX procedents de San Salvador de Oña, peces de l'arxiu municipal de Salamanca, com els documents reals de Ferran IV i Alfons XI i diplomes del Conde-Duque de Olivares o Godoy, també hi podem trobar quatre documents catalans de l'època comtal, dels segles X-XI. No dóna notícia del contingut d'aquests documents, i tot i que hem intentat contactar amb ell, no hem rebut cap resposta³³². Sabem però, que Nicolai Lijachióv va formar la seva col·lecció a finals del segle XIX i principis del XX, sembla que costa torbar notícies de les dècades que ens interessin, o ens quedem curts, amb la revolució francesa, o ens passem de llarg, a les acaballes del segle XIX. No obstant l'estudi de bibliòfils col·leccionistes com Nikolai Lijachióv i dels seus fons, podria portar a la llum algun volum o document que tingués la procedència a les secularitzacions de principis de segle XIX. Hauríem d'intentar localitzar un catàleg de la seva col·lecció, o cercar els llibres als catàlegs de la Biblioteca pública de San Petersburg, o potser millor, anar-los a investigar in situ.

Georgi Orlov va ser un d'aquests grans col·leccionistes russos, com Nicolai Lijachióv. Col·leccionava autògrafs, de poetes, pintors, polítics, reis, principalment francesos i anglesos dels segles XVIII i XIX, explica Bagno, que dóna notícia, alhora, d'haver trobat a la col·lecció d'Orlov, peces d'Alfons IV, Alfons V d'Aragó, de Ferran el catòlic, del duc

³³¹ Op. Cit. «*El destino de los manuscritos...*», p. 201.

³³² Íbid.

d'Alba, de Ferran VII, de Rafael Riego o inclòs de Simón Bolívar. La família Orlov és molt amplia i coneguda, Bagno només menciona que era «*uno de los ricos aristòcratas de Rusia, primo del famoso favorito de Catalina II*». No ens hauria de costar ubicar-lo doncs, si era un personatge tan influent³³³. Altres bibliòfils, com Aram Firshkovich, van construir col·leccions molt riques, en aquest cas de manuscrits hebreus, que segons Bagno es custodia a la GPB. Bagno no dóna més indicacions sobre aquest acrònim, així que hem de suposar que es refereix a la Rossijskaja Nacional'naja biblioteka, früher Gosudartsvenaja Publicnaja Biblioteka im. M. E. Saltikova Scedrina (Sankt-Petersburg). Bagno recomana la investigació als arxius russos a on es guarden materials de diverses personalitats espanyoles que van passar temporades a Rússia, com l'almirall José de Ribas y Boyons, fundador de la ciutat d'Odesa, el compositor Vicente Martín Soler, l'ingenier Agustín de Betancourt, arquitecte de la catedral de Sant Isaac a San Petersburg o el militar i aventurer de principis del segle XIX, Juan Van Halen.

Bagno ens arenga al final del document, paga la pena transcriure les seves paraules doncs no només són certes, sinó que s'alineen amb la sensibilitat del que escriu aquest estudi.

Como se ve es completamente necesario el trabajo en un proyecto común de un equipo internacional, de los rusos y de los españoles, hispanistas, arabistas, y hebraistas, medievalistas y especialistas en las épocas modernas, historiadores, filólogos y archivistas. Al fin y al cabo el destino de los manuscritos hispanos que por distintas causas se encuentran en los archivos de Rusia ahora depende de estos esfuerzos comunes.

Capítol VIII - Conclusions

Amb la primera part del treball, hem intentat fer una panoràmica de la problemàtica que es va crear amb la secularització de biblioteques de convents i monestirs, però també d'importants col·leccions nobiliàries, que arran de la crisi de l'antic règim, sovint provocada per les mateixes desamortitzacions, també va posar en circulació les seves importants

³³³ El Compte Grigory Grigoryevich Orlov (1734-1783) era fill de Gregory Orlov, governador de la Gran Novgorod. Tenia tres germans, el compte Alexey Grigoryevich Orlov (1737–1808), Ivan Grigoryevich Orlov (1733-1791) i el compte Fyodor Grigoryevich. Suposem com a punt de partida que podria ser el cosí d'algun d'aquests Orlov, concretament del primer, doncs quan Catalina II va apartar del seu costat al seu amant, la família Orlov va ser retirada dels cercles d'influència i de poder. En un altre punt de l'article (p.203) Bagno menciona que Georgi Orlov va morir al 1826.

biblioteques. Un canvi de paradigma que acompanya un altre canvi de paradigma quant a la figura del col·leccionista.

Hem establert un estat de la qüestió sobre el traspàs dels fons libraris i documentals de les biblioteques dels convents i monestirs al sistema de biblioteques públiques provincials, universitàries i estatals. Criem que l'exploració de la bibliografia i les fonts ha estat força exhaustiva, contínuament rebem notícia de la publicació de noves fonts, de fet mentre redactem aquestes paraules tenim almenys mitja dotzena de monografies i una bona pila d'articles damunt la taula per continuar revisant als que hem arribat recentment. En part, això és pel fet que el tema desperta interès, i si bé sempre hi ha hagut algun investigador sobre la pista del material librari i documental secularitzat, pensem que últimament el tema ha pres certa preponderància. El context bibliogràfic, les fons primàries, els contextos històrics i geogràfics i les notícies que hem anat proporcionant sobre els diferents convents i com es van crear les diferents biblioteques, pensem que han estat força treballats i que poden ser de força utilitat per als lectors i recercadors interessats en el tema.

L'altre estat de la qüestió, en el que preteníem realitzar un estudi sobre les fonts al voltant de com es van dur a terme les desamortitzacions de béns mobles per part de les comissions, i sobre que va passar amb aquests fons libraris els primers anys, pensem que també ha quedat força documentat.

En l'àmbit purament històric, la principal conclusió que podem extreure en llegir aquest estudi és que la creació de biblioteques i arxius públics amb els fons procedents de monestirs i convents no va ser un procés localitzat en un punt concret del temps, sinó que es va projectar durant un període de més 100 anys, des de l'expulsió dels jesuïtes el 1766 fins a la creació de les primeres biblioteques nacionals i provincials durant tot el segle XIX. Durant tots aquests anys, els diferents governs, de caràcter més progressista o de caràcter més conservador, van accelerar o van endarrerir el procés, que tanmateix, va anar avançant inexorablement.

Per l'objectiu d'analitzar la gestió de les col·leccions en el món de la desamortització s'ha pogut localitzar informació nova i molt rellevant, probablement inèdita. Donat que d'una banda, l'arxiu de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando ha donat inventaris desconeguts, pendents d'un anàlisi en profunditat i de treballar més en profunditat la bibliografia. Per altra banda, la nova documentació de la Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos permetria veure l'evolució a la segona meitat del segle XIX de les

biblioteques creades dins del nou sistema bibliotecari estatal. Una part de les hipòtesis que s'han plantejat a l'inici d'aquest treball, es podrien demostrar amb l'estudi d'aquestes fonts que hem trobat.

Quant a la exposició que orbitava sobre la idea que un volum significatiu del material librari i documental pressent als monestirs i convents es va perdre o vendre, ens hem d'interpel·lar. Ho hem arribat a provar sòlidament? Sòlidament creiem que no, que només hem començat a acumular notícies, però que farà falta un estudi més profund i curós per poder començar a pensar en una xifra o percentatge concret. Sí que pensem que com a mínim, el tema ha vist certa llum, que amb la lectura del treball, podem haver donat certa visibilització a aquest episodi trist i caòtic que va viure el nostre patrimoni librari i documental, i tot i que no podem filar tan prim, sí que ens podríem sentir còmodes defensant una xifra menys específica però igual de transcendent: Entre un 40% i un 70% dels llibres i documents es van destruir, perdre o vendre.

El sistema d'arxius, biblioteques i museus s'hauria acabat creant igualment, però de forma més controlada, vigilada i documentada, com es va portar a terme a altres països com França i Alemanya?, tenim suficient documentació i notícies per establir comparatives amb els processos a altres països que ens indiquen que arreu el patrimoni librari i documental va sofrir amputacions considerables. Les imatges de llibres i documents escampats pels camins o carrers de les ciutats, són quelcom recurrent a la bibliografia, n'hem donat nombrosos exemples al llarg del treball.

Finalment, sobre l'evolució de la figura del col·leccionista de llibres rars i antics d'un model més erudit a un més especulador i burgès, ha quedat força esbossada. Pensem que hem donat algunes notícies interessants, sobretot en els casos de Londres o de Rússia, on hem pogut parlar més en profunditat d'aquests col·leccionistes que havien de ser per força els destinataris d'aquells llibres que tants autors apunten. Val a dir, però, que de tots els temes que hem tractat a aquest treball, aquest, ens ha resultat sense cap mena de dubte un dels més interessants, i que la documentació que hem acumulat, permetrà, com explicarem al següent capítol, continuar aquesta recerca i reforçar l'hipòtesi, esperem, fins al punt de poder defensar-la amb dades concretes i més empíriques.

Hem intentat amb aquestes referències, mostrar com a principis del segle XIX i fins al 1830 hi ha un increment en l'interès dels col·leccionistes internacionals per la bibliografia espanyola, sobretot hem treballat a partir de col·leccionistes anglesos. Algunes preguntes,

com funcionava el circuit de notícies? Quan va nèixer l'interès pel llibre rar³³⁴? S'han posat de manifest al llarg de l'estudi de les fonts i la bibliografia, però per qüestions de dimensionament i lateralitat, han quedat, de moment, fora de l'estudi actual, i si més no, ben documentades per a estudis posteriors. La idea va nèixer a la revolució francesa, no és només l'interès pel comerç del llibre, sinó pel col·leccionisme, la *incunabulistica* o els llibres concrets. La revolució francesa va posar en circulació grans quantitats de llibres al mercat, que van crear les col·leccions burgeses de les següents dècades. També hem pogut comprovar que moltes vegades un bibliòfil no és un erudit, és un col·leccionista, nou, burgès, a la caça de peces singulars i rares.

La realització d'aquest treball, doncs, ens ha deixat un gust agre-dolç. Per una banda estem molt contents de la informació que hem localitzat i del panorama general que hem dibuixat, posant damunt la taula les principals fonts, primàries i secundàries i les principals hipòtesis i línies de recerca. Per l'altra banda ens hauria agradat aprofundir molt més en alguna de les hipòtesis plantejades i arribar a demostrar-les. Tot arribarà.

Com a corol·lari hem observat un element positiu durant el segle XIX: Que es produeix una veritable eclosió del moviment cultural i erudit. Ciències com la Paleografia, la Diplomàtica, l'Arxivística, la Numismàtica o l'Arqueologia esdevenen populars, en part a causa de la circulació d'una gran massa documental, arqueològica i artística procedent d'institucions suprimides. I gràcies a aquest fet, disciplines com les nostres, la Història o la Biblioteconomia, han arribat a ser avui en dia, el que són.

Capítol IX - Línies futures de recerca

S'han obert molts camins per a la recerca posterior; un dels més interessants és sens dubte que va passar amb les obres que es van vendre, on han anat a parar?, quins resultats quantitatius i qualitatius en podem treure d'una investigació bibliomètrica a les principals biblioteques europees o americanes? Un concepte explicat per Caballero ha quedat marcat a foc: el trencament de la unitat secular de les biblioteques i arxius dels convents i monestirs. Es pot reconstruir aquesta unitat secular? Es pot recuperar?

³³⁴ MCKITTERICK, David (prevista la publicació per juny de 2018). *The Invention of Rare Books, Private Interest and Public Memory, 1600–1840*. University of Cambridge. Cambridge.

Per altra banda un altre àmbit que ha despertat molt interès és el dels bibliòfils, les seves històries, les seves filies, aventures, adquisicions, afiliacions, col·leccions i testaments. És un tema que lligant-lo amb el concepte d'antic posseïdor, on també s'inclouen els monestirs i convents, ens pot ajudar a banda de conèixer millor la vida d'aquestes persones, a traçar la línia de vida d'un llibre, és a dir, ubicar un volum des del moment de la seva impressió o còpia fins a l'actualitat, amb l'ajuda de les noves tecnologies. Un treball com el d'Arnall o de Rodríguez Parada però focalitzat al destí i no a l'origen, és a dir, a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona, podria ser molt interessant.

Les desamortitzacions van ser, en general, caòtiques i desordenades, i el patrimoni que es va perdre o va anar a parar a mans privades, va ser molt gran. Pensem que el present estudi ha servit com a base per iniciar un estudi per comparar que hi havia abans (de les desamortitzacions) i que queda actualment. Aquest estudi podria posar de manifest quina és la magnitud de la tragèdia. S'ha de traçar la trajectòria dels llibres des dels primers catàlegs disponibles (mitjans del XVIII en general) als monestirs i convents, fins als catàlegs actuals de biblioteques, passant pels inventaris de les comissions de desamortització, catàlegs de llibreters o de subhastes i inventaris de biblioteques i fons personals. La riquesa i nivell de detall que hem trobat per a determinats (però no pocs) casos als fons personals han estat una descoberta gratificant durant la fase de recerca i documentació del treball, complementant el context social i humà que feia falta tant als estats de la qüestió, com a les hipòtesis que plantejàvem en descriure els objectius d'aquest treball.

Per acabar m'agradaria agrair molt especialment a la directora de la Biblioteca de Reserva, Neus Verger, per obrir-me les portes d'un món apassionant i meravellós, el del llibre antic. Així mateix m'agradaria agrair a tot el personal de la Biblioteca de Reserva, que m'ha ajudat enormement, en especial a la Marina Fargas, . Finalment mencionar també a la Dra. Carina Rey, a la Dra. Concepció Rodríguez, al Dr. Genaro Luís García, al Dr. Gerard Marí i sobretot a l'Ali Morel per la seva inesgotable paciència. I com no, al Dr. Pedro Rueda, per la seva ajuda amb la tutoria d'aquest treball i la seva base de dades mental inesgotable sobre bibliografia i autors.

Capítol X - Bibliografia

- ALCOLEA, Santiago, LAMARCA, Dolors, LLOPART, Pilar i TORRA, Jordi. (1994). La Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Publicacions Universitat de Barcelona. Barcelona.
- ALTISENT, Agustí (1974). La biblioteca de Poblet al llarg del temps: pel P. Agustí Altisent. Extractes de la seva *història de Poblet*. Abadia de Poblet. Poblet.
- ARICHE, Carme (2012). Història de la Biblioteca Pública de l'Estat a Lleida. Biblioteca Pública de Lleida. Lleida.
- ARNALL, Mª Josefa (1975). Los Manuscritos, incunables e impresos de la Biblioteca del Convento de San José de Barcelona (Carmelitas Descalzos) Tesi doctoral. Barcelona.
- Ministeri d'Educació, Cultura i Esport (1999). Arxiu de la Corona d'Aragó. Ministeri d'Educació, Cultura i Esport. Madrid.
- BABURÉS, Joan (1985). Els incunables de la biblioteca del Seminari. A: revista de Girona, núm. 111, 2n. trim. Girona.
- BAGNO, Vsevolod (1993). Siguiendo los caminos de los manuscritos hispánicos. A: AAVV (1993) Camineria hispánica, Actas del I Congreso de Caminería Hispánica. AACHE Ediciones. Madrid.
- BAGNO, Vsevolod (1994). El destino de los manuscritos españoles en Rusia. A: SÁEZ, Carlos. GÓMEZ-PANTOJA, Joaquín (1994). Las diferentes historias de letrados y analfabetos. Actas del congreso celebrado en Pastrana del 1 al 3 de Julio de 1993. Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones. Alcalá.
- BARKER, Nicolas (1964). The Publications of the Roxburghe Club, 1814-1962. Roxburghe Club. Cambridge.
- BARKER, Nicolas (2012). The Roxburghe Club: a bicentenary history. Roxburghe Club. Cambridge.
- BARRAQUER, Cayetano (1906). Las casas de religiosos durante el primer tercio del siglo XIX. Imp. F. J. Altés y Alabart. Barcelona.

- BAS, Nicolás i TAYLOR, Barry (coords.) (2016). El libro español en Londres: la visión de España en Inglaterra (siglos XVI al XIX). PUV Universitat de València. Valencia.
- BATLLE, Lluís (1970-1971). La biblioteca del monasterio de Sant Feliu de Guixols. A: Anales del instituto de estudios gerundenses, v. XX. Universitat de Girona. Girona.
- BARATA, Paulo J.S. (2003). Os Livros e o liberalismo: da livraria conventual à biblioteca pública: uma alteração de paradigma. Biblioteca Nacional. Lisboa.
- BELLO, Josefina (1997). Frailes intendentes y políticos: Los bienes nacionales, 1835-1850. Taurus. Madrid.
- Biblioteca Nacional de México (2004). La Biblioteca Nacional de México: testimonios y documentos para su historia. Compilación y edición, María del Carmen Ruiz Castañeda. Biblioteca Nacional de México. México.
- Bibliotheca Beauclerkiana. A Catalogue of the Large and Valuable Library of the Late Honourable Topham Beauclerk F.R.S. Deceased; Comprehending an Excellent Choice of Books, to the number of Upwards of Thirty Thousand Volumes, in Most Languages, and Upon Almost Every Branch of Science and Polite Literature: Which will be sold in Auction, by Order of the Executors, at the Great Room, Heretofore held by the Society for the Encouragement of Arts and Manufactures, Opposite Beaufort Biúlcing: the Strand, London, by Mr. Paterson, On Monday, April 9, 1781, and For Nine Following Days (Good-Friday excepted.) To begin precisely at twelve o'Clock. To be viewed on Monday, April 2, and to the Time of Sale - Catalogues may be had of Mr. Paterson, No .6 King Street, Covent-Garden; and of the principal Booksellers of London, Oxford and Cambridge (en la anteportada: Three Shillings) (Londres, 1781)
- BLACKBOURN, David, i EVANS, Richard J. (1991). The German Bourgeoisie. Essays on the Social History 01. the German Middle class form the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century. Routledge. Londres.
- BOHIGAS, Pere (dir.)(1968). Cincuenta años de la antigua Biblioteca de Catalunya. Biblioteca Central de la Diputación de Barcelona. Barcelona.
- BRAKENSIEK, Stefan (2006). Sociedades agrarias y formas de vida: La historia agraria en la historiografía alemana, siglos XVIII-XX. Prensas Universitarias de Zaragoza. Zaragoza.

- BURINGH, Eltjo y VAN ZANDEN, Jan Luiten (2009). Charting the «Rise of the West»: Manuscripts and Printed Books in Europe, A Long-Term Perspective from the Sixth through Eighteenth Centuries. *The Journal of Economic History*. 69 núm. 2.
- BURÓN Castro, Taurino (1995). Los inventarios de desamortización, recurso para el seguimiento del patrimonio documental. *Boletín del ANABAD*, v. XLV, núm. 4. Madrid.
- CABALLERO, Antonio (2005). Desamortización y patrimonio documental: un ejemplo de tratamiento de archivos en el siglo XIX. *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, núm. 15. Universidad de Alcalá. Alcalá.
- CALLAHAN, William J. (2013). *Iglesia poder y sociedad en España 1750-1874*. Nerea. Madrid.
- CALVO, Rocío (2007-2008). La intervención de la Real Academia de San Fernando en la protección del Patrimonio: la Comisión de Valentín Carderera (1836). A: *Espacio, Tiempo y Forma, serie VII, H.a del Arte*, v. 20-21, UNED.
- CANO, Pedro (1921). *Monografía histórico-descriptiva de la cartuja de Montalegre*. Imp. Henrich y Compañía. Barcelona.
- CÁNOVAS, Soledad y LASARTE, Cristina (1994). La colección de estampas del Archivo Biblioteca de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando y su papel en la enseñanza. A: *Academia: Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, núm. 78. Madrid.
- CARO, Julio (2008). *Historia del anticlericalismo español*. Caro Raggio. Madrid.
- CASADEMUNT, Josep, CASADEMUNT, Adrià i ROGENT, Elies, (1886). *Santa Catalina. Recopilación y ampliación de los borradores de la monografía de la iglesia y claustro del derruido convento de Padres Dominicos de Barcelona que por encargo de la Real Junta de Comercio de Cataluña se practicó en 1837*. Establecimiento Tipográfico de Fidel Giró. Barcelona.
- CASAS, Montserrat (2002). La biblioteca del convento de Santa Catalina de Barcelona (siglo XVIII) y sus fondos librarios italianos. *Separata de archivo dominicano*, v. XXIII. Salamanca.
- CATEURA, Xavier (2009). *Jacint Verdaguer i un llibreter de Barcelona*. El 9 Nou, 17-07-2009, consultat el 3 agost 2017.

- CHARTIER, Roger (1994). El orden de los libros: lectores, autores, bibliotecas en Europa entre los siglos XIV y XVIII. Gedisa. Barcelona.
- CHORLEY, W. B. (1846). Catalogue of an Extensive and Valuable Collection of Spanish Books, the Property of WB. Chorley. J. Davy. Londres.
- LESLIE, Stephen i LEE, Sidney (eds.) (1921-1922). The Dictionary of National Biography, v. IV. Oxford University Press. Oxford.
- Govern de Bolívia (1834 - 1876). Colección oficial de leyes, decretos, órdenes y resoluciones, que se han expedido para el régimen de la República Boliviana. Impr. del Colegio de Artes. Paz de Ayacucho.
- CONDE, Rafael (2002). Próspero de Bofarull, entre el viejo y el nuevo Archivo de la Corona de Aragón. A: Archivi e storia nell'Europa del XIX secolo: alle radici dell'identità culturale europea: atti del convegno internazionale di studi nei 150 anni dall'istituzione dell'Archivio Centrale, poi Archivio di Stato, di Firenze. (Firenze, 4-7 dicembre 2002). A cura di Irene Cotta e Rosalia Manno Tolu. Roma.
- Consultor de los ayuntamientos y de los juzgados municipales, El (1879). Manual de desamortización civil y eclesiástica repertorio de las leyes, instrucciones, reales decretos, órdenes y circulares dictadas desde 1º de Mayo de 1855 hasta 1895 sobre desamortización y venta de los bienes del Estado, clero, corporaciones religiosas y civiles y propios de los pueblos; redención de censos; capellanías, etc, precedidas de una introducción expositiva; de la ley de 1830; de la de mostrencos de 1835, y del Concordato celebrado con la Santa Sede en 16 de Marzo de 1851 y seguidas de la jurisprudencia sentada en las incidencias más importantes del ramo, recopiladas, concordadas y anotadas por la redacción de el Consultor de los ayuntamientos y los juzgados municipales. Imprenta de E. de la Riva. Madrid.
- COPPENS, Cristian i NUOVO, Angela (2018). Printed catalogues of booksellers as a source for the history of the book trade. J LIS.it v.IX, núm.2. Disponible online a: <https://zenodo.org/record/1247342#.WxfG8VUzbct>
- PLEYAN DE PORTA, José (1873). Apuntes de historia de Lérida o sea compendiosa reseña de sus más principales hechos. Por D. J.P. de P., Imprenta de Carruez. Lérida.
- DE RICCI, Seymour (2011). English Collectors of Books and Manuscripts (1530-1930) and Their Marks of Ownership. Cambridge University Press. Cambridge.

- FROGNALL, Thomas (1809). The Bibliomania, or book madness, containing some account of the history, symptoms, and cure of this fatal disease. A: an epistle to Rirhard Heber. Longman, Hurst, Rees, i Orme. Paternoster-Row. Bedford Bury, Coven-Garden, Londres.
- DOMÍNGUEZ, Antonio (2005) [1988]. Carlos III y la España de la Ilustración. Alianza Editorial. Madrid.
- DOMÍNGUEZ, Jesús (1954). Manuscritos de la Biblioteca Pública de Tarragona. Instituto de Estudios Tarraconenses «Ramón Berenguer IV». Tarragona.
- DOMÍNGUEZ, Jesús (1961). Incunables de la Biblioteca Pública de Tarragona. Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos. Tarragona.
- EISENBERG, Daniel (ed.) (1987). Thomas Percy and John Bowle Cervantine correspondence. University of Exeter. Exeter.
- Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (1864). Estatutos de la Real Academia de Nobles Artes de San Fernando, aprobados por S. M. en 20 de abril de 1864. Imp. de M. Tello. Madrid.
- FELIU, Francesc (2008). L'obra fiològica d'Antoni de Bastero i Lledó. Edició de la Història de la llengua Catalana. Universitat de Girona. Girona.
- FERNÁNDEZ, José (1987). Historia de la bibliografía en España. El Museo Universal. Madrid.
- FERRER, José Antonio (1986). Fondo masónico Comín Colomer de la Biblioteca Nacional. La masonería en la historia de España. Actas del I Symposium de Metodología aplicada a la Historia de la masonería española. Departamento de Cultura y Educación. Zaragoza.
- FONT, Pau (1928). La Biblioteca del Monestir de Santa María de Poblet. Revista del Centre de Lectura de Reus, núm.185, setembre. Reus.
- FONTANA, Josep (2003). La revolució liberal a Catalunya. Eumo Editorial - Pagès Editors. Lleida.
- FONTANALS, Reis i LOSANTOS, Marga (2007). Biblioteca de Catalunya 100 anys: 1907-2007. Biblioteca de Catalunya. Barcelona.

- FONTBONA, Francesc (2001). Bibliografia vuitcentista. A: Bibliofília a Catalunya. Fundació Jaume I, nadala 2001, any XXXV. Barcelona.
- FOSSAS, Modest (1884). Cartuja de Montalegre: memoria descriptiva lerida en la excursión hecha al monasterio por la Asociación de Arquitectos de Cataluña en 11 de mayo de 1884. Associació d'Arquitectes de Catalunya. Barcelona.
- FRAILE, Manuel (2010). Jansenismo y regalismo en España. Estudio preliminar de Rafael Lazcano. Ed. Agustiniana. Guadarrama.
- GALLEGO, Josefa (2006). Apuntes biográficos y bibliográficos sobre la figura de d. Bartolomé José Gallardo (1776-1852). Estudios Humanísticos. Historia. Nº 5.
- GARCIA, Genaro Luis (1998). El Instituto de San Isidro de Madrid y su biblioteca en el siglo XIX. Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija de estudios sobre la Universidad, núm. 1. Dykinson. Madrid.
- GARCÍA, Idalia (2011). Llover sobre mojado: la Librería del Colegio Apostólico de Nuestro Padre San Francisco de Pachuca. 7º Seminario Hispano Mexicano de Investigación en Bibliotecología y Documentación, coord. Jaime Ríos Ortega. Universidad Nacional Autónoma de México. México D.F.
- GARONE, Marina i CORBETO, Albert (2009). Muses de la impremta. La dona i les arts del llibre. Segles XVI-XIX. Associació de Bibliòfils de Barcelona-Museu Diocesà. Barcelona.
- GASCÓN, Jesús i RUEDA, Pedro (2010). Història del llibre, les biblioteques i la lectura. Anuari de l'Observatori de Biblioteques, Llibres i Lectura v. I. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- GEREZ, Pau (1990). L'Impenitent germà de Roig i Jalpí: biografia autògrafa de Gaspar de Palafolls, 1620-1692. El Roig - l'Eixample. Barcelona.
- GLENDINNING, Nigel (1963). Spanish Books in England: 1800-1850. Transactions of the Cambridge Bibliographical Society, núm. 3. Cambridge.
- GONZALVO, Gener (1993). L'arxiu del monestir de Poblet. I Congrés d 'Història de l'Església Catalana, v. I. Solsona.
- GONZALVO, Gener (1997). Desamortització i arxius: l'exemple del Monestir de Poblet. Revista Lligall, núm. 11.

- GORT, Roser (2016). L'Estudi General de Lleida al segle XIV. Universitat de Lleida. Lleida.
- GRAHIT, Emilio (1948). Los Manuscritos de la Biblioteca Provincial de Gerona. Impr.-Escuela Casa Provincial de Caridad. Barcelona.
- GREGORI, Rosa Maria (2005). Copistes, gravadores i il·lustradores (segles XIV-XVI). Moments històrics de les dones a Catalunya. Institut Català de les dones. Barcelona.
- GUAL, Valentí (2003). Justícia i terra: la documentació de l'Arxiu de Poblet (Armari II). Cossetània Edicions. Valls.
- HARRIS, S. P. R. (2009). Identification of printed books acquired by the British Museum, 1753-1836. A: MANDELBROTE, Giles i TAYLOR, Barry (eds.) (2009): Libraries within the library. The Origins of the British Library's Printed Collections. British Library. London.
- HEMPTINNE, Therèse de (2002). Mujeres escribas en los Países Bajos en la Edad Media (siglos XIV y XV). Aproximaciones al fenómeno de la mujer letrada. Revista Chilena de literatura núm. 61. Universidad de Chile. Santiago de Chile.
- Biblioteca Nacional de México (2 d'abril de 1884). Inauguración de la Biblioteca Nacional de México. Imprenta de Ireneo Paz. México.
- LLADONOSA, Josep (1970). L'estudi general de Lleida del 1430 al 1524. Inst. Estudis Catalans. Barcelona.
- LLADONOSA, Josep (1972). Història de Lleida. Camps Calmet. Tàrraga.
- LLORENS, Vicente (1979). Liberales y románticos. Una emigración española en Inglaterra, 1823-1834. Castalia, Valencia.
- LÓPEZ, Pedro (2003). La construcción de un sistema nacional de archivos (1858-1936). Servicio de Estudios del Colegio de Registradores. Madrid.
- LÓPEZ-VIDRIERO, María Luisa (dir) i ESCAPA, Pablo (ed.) (2011). Bibliofilia y nacionalismo: Nueve ensayos sobre coleccionismo y artes contemporáneas del libro. Seminario de estudios Medievales Renacentistas. Salamanca.
- LÓPEZ, Carlos (2003). Orígenes del Archivo de la Corona de Aragón. Tiempos, Archivo Real de Barcelona. Mira Editores. Zaragoza.

- LÓPEZ, Carlos (2007). ¿Qué es el Archivo de la Corona de Aragón? Mira Editores. Zaragoza.
- LÓPEZ, Carlos (2008). *Speculum*. Vida y trabajos del Archivo de la Corona de Aragón. Irta. València.
- LÓPEZ, Luís (1989). La desamortización eclesiástica de Mendizábal en la provincia de Guadalajara. Diputación Provincial. Guadalajara.
- LLORDACHS, Llibreria (1876). La Anticuaria, Gran Librería de Lance de Llordachs, Plaza de San Sebastian, no. 5. Catálogo de los libros de fondo y surtido que se hallan en este establecimiento. Librería de Llordachs. Barcelona.
- MADRAZO, Federico (1992). Epistolario, v. II. Museo del Prado. Madrid
- MADURELL, José (1974). Josep Jeroni Besora (notes biogràfiques). *Analecta Sacra Tarraconensia*, v. XXXXVII, núm. 2. Fundació Balmesiana. Barcelona.
- MARTÍ, Francisco (2003). La desamortización española. Rialp. Barcelona.
- MARTÍN, Letícia (2012). Situación de las bibliotecas conventuales y monacales españolas hasta la supresión de las comunidades religiosas. *Documentación de las Ciencias de la Información*, núm. 35. Madrid.
- MARTÍN, Letícia (2014). Libros para envolver en las boticas: bibliotecas y política bibliotecaria en España durante la década moderada. Editora Regional de Extremadura. Mérida.
- MASOLIVER, Alejandro. (1995). La biblioteca de Poblet. A Monjes y Monasterios Españoles. Actas del Simposium. Colección del instituto Escorialense de Investigaciones Históricas y Artísticas, núm. 7. San Lorenzo del Escorial.
- MATHES, William. (1981). La colección mexicana de la biblioteca Sutro de San Francisco, California. Quinto centenario, núm. 2. Universidad Complutense: Departamento de Historia de América. Madrid.
- MAYER, Arno J. (1984). La persistencia del Antiguo Régimen. Europa hasta la Gran Guerra. Alianza editorial. Madrid.
- MCKITTERICK, David (prevista la publicació per juny de 2018). *The Invention of Rare Books, Private Interest and Public Memory, 1600–1840*. University of Cambridge. Cambridge.

- MERRIT, Ralph. (1979). The library of the Reverend John Bowle: Revelations in English Hispanism. A: BOWMAN, Sylvia (ed.) (1979). Studies in Honour of Gerald E. Wade. J. Porrúa Turanzas. Madrid.
- MESTRE, Antonio i PÉREZ, Pablo (2004). La cultura en el siglo XVIII español. A: GIL, Luis (2004). La cultura española en la Edad Moderna. Historia de España XV. Istmo. Madrid.
- MIGLIO, Luisa (1993). Mulieribus conscriptos arbitror: donne e scrittura. A: CONDELLO, Emma i DE GREGORIO, Guiseppe (1993). Scribi e colofoni. Le sottoscrizioni di copisti dalle origini all'avvento della stampa. Centro Italiano di Studi Sull'ato Medioevo. Spoleto.
- MIQUEL, Ignacio i REUS, José (1856). Manual de desamortización de la ley de 1855, v. II. Imprenta de la Revista de Legislación. Madrid.
- MIRAMBELL, Enric (1985). La Biblioteca Pública de Girona, fruit de la Desamortització. Revista de Girona, núm. 113. Girona.
- MIRAMBELL, Enric (1998). Un Segle i mig d'història de la Biblioteca Pública de Girona: conferència pronunciada el dia 13 de maig de 1998 a l'auditori Josep Viader de la Casa de Cultura de Girona. Central de biblioteques. Girona.
- MOLINER, Antonio (1998). Anticlericalismo y revolución liberal. A: LA PARRA, Emilio i SUÁREZ, Manuel (1998). El anticlericalismo español contemporáneo. Biblioteca Nueva. Madrid.
- MYERS, Robin, HARRIS, Michael i MANDELBROTE, Giles (eds.) (2001). Under the hammer: Book auctions since the Seventeenth Century. Oak Knoll Press-The British Library. New Castle, Londres.
- NAVASCUÉS, Isabel, BELO, Carme i GONZALVO, Gener (1992). Inventari de l'arxiu del monestir de Santa Maria de Vallbona. Generalitat de Catalunya. Caltàleg-inventaris d'arxius eclesiàstics de Catalunya. Barcelona.
- NOBLETT, William (2014). Samuel Paterson and the London Auction Market for Second-Hand Books 1755-1802. The Papers of the Bibliographical Society of America, núm. 108, 2. Online a:

<https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/680843?journalCode=pbsa>

- ORTIZ, Pablo (2013). La quimera del libro: la Comisión de Monumentos de Badajoz y el patrimonio bibliográfico. Diputación Provincial. Centro de Estudios Extremeños. Badajoz.
- OSORIO, Ignacioi BERENZON, Boris (1995). Historia de las bibliotecas nacionales de Iberoamérica. Universidad Nacional Autónoma de México. México, D.F.
- PAGÈS, Vicenç (2016). Joan Gaspar Roig i Jalpí, impostor brillant. Revista de Girona, Núm. 296. Girona.
- PEARSON, David (1997). Exploring and recording provenance: initiatives and possibilities, v. XCIV, núm. 4. The Papers of the Bibliographical Society of America. Chicago.
- PEARSON, David (1998). Provenance research in book history: a handbook. The British Library. London.
- PEARSON, David (2008). Books as history: the importance of books beyond their texts. The British Library. London.
- PÉREZ BOYERO, Enrique (2017). Inventario del fondo documental de la Junta Facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos: series de expedientes de visitas de inspección y de expedientes de personal. Biblioteca Nacional de España. Madrid.
- PÉREZ, Juan Sisinio (1997). Curas y liberales en la revolución burguesa. A: CRUZ, Rafael (1997). El anticlericalismo, revista Ayer, núm. 27. Marcial Pons. Madrid.
- PÉREZ, Xavier (1997). L'arxiu de la Cartoixa de Montalegre evolució històrica, segles XVI-XIX, revista Lligall núm. 31. Barcelona.
- PÉREZ, Xavier (2004). La cartoixa de Montalegre. Drets feudals i conflictes jurisdiccionals (1415-1602). Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona.
- PIERO, Ignacio i PASAMAR, Gonzalo (2002). Diccionario Akal de Historiadores españoles contemporáneos. Akal. Madrid.
- PLA, Joaquim (1948). Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación, vol. III. Anales del instituto de estudios gerundenses. Girona.
- RAMÍREZ, Germán (2002). El exilio liberal valenciano (1823-1830). Algunas notas biográficas. Actes del 2on Congrés Recerques. Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions, Vol. I. Universitat de Lleida. Lleida.

- RAMÍREZ, Germán (2008). El viaje literario de los hermanos Villanueva: Trayectoria de un proyecto editorial. Universitat de València. València.
- RAMÍREZ, Germán (2014). Las librerías de Vicente Salvá en Londres y París (1825-1849). El primer proyecto comercial de una librería española en el exterior. A: GALÉS, Jerònima (2014). Pasiones bibliográficas. Vint anys de la Societat Bibliogràfica Valenciana. SBV-Imp. Romeu. València.
- RAMÍREZ, Germán (2016). Vicente Salvá en Londres (1824-1832) libros, negocios y política. Notas de un epistolario inédito. A: BAS, Nicolás i TAYLOR, Barry (coords.) (2016). El libro español en Londres: la visión de España en Inglaterra (siglos XVI al XIX). PUV Universitat de València. València.
- RAMON, Salvador (1985). L'Arxiu Històric Arxidiocesà: la gran obra de Mn. Sanç Capdevila. Dissertació del Canonge Arxiver Salvador Ramon i Vinyes. Barcelona.
- RAMON, Salvador (1998). Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. A: Guia dels arxius històrics de Catalunya, v. VII. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Archivo-Biblioteca (2001). Inventario de los legajos de las Comisiones Provinciales y de la Comisión Central de Monumentos Histórico-Artísticos. Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Madrid.
- REIG SALVÁ, Carola. (1972). Vicente Salvá, un valenciano de prestigio internacional. Instituto de Literatura y Estudios Filológicos, Institución Alfonso el Magnánimo. Valencia.
- RIVERA, María-Milagros (1990). Textos y espacios de mujeres. Europa, siglo IV-XV. Icaria Editorial. Barcelona.
- RODRIGO, Carmen (2007). Desamortización de pinturas, libros y «alajas» de los conventos suprimidos en Valencia (1835-1837). A: CAMPOS, Francisco Javier (coord.) (2007). La desamortización: el expolio del patrimonio artístico y cultural de la Iglesia en España: actas del Simposium. Ediciones Escorialenses - Real Centro Universitario Escorial-María Cristina. València.
- RODRÍGUEZ MOÑINO, Antonio (1965). Historia de una infamia bibliográfica. Castalia. Valencia.

- RODRÍGUEZ MOÑINO, Antonio (1994). Don Bartolomé José Gallardo (1776-1852): estudio bibliográfico. UBEX. Badajoz.
- RODRÍGUEZ, Concepció (2009). La biblioteca del convento de Barcelona de la orden de la Merced: una herramienta para la formación de los frailes. Universitat de Barcelona, Facultat de Biblioteconomia. Barcelona. Disponible online a:
<https://www.tesisenred.net/handle/10803/770>
- ROIG, Juan Gaspar (1678). Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona. Jacinto Andreu (a cuenta del autor). Barcelona.
- RUBIÓ, Jordi (1993). LlibreTERS i impressors a la Corona d'Aragó. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- RUBIÓ, Jordi (1929). Els clàssics a la biblioteca de Pere Miquel Carbonell, fins a l'any 1484. Publicacions de la Fundació Bernat Metge núm. I. Barcelona.
- RUEDA, Germán (1981). Bibliografía sobre el proceso desamortizador en España. Agricultura y Sociedad, núm. XIX. Madrid.
- RUEDA, Pedro i RUÍZ, Marina (2009). Towards a provenance database in the historic collection of the Library of the University of Barcelona. World Library & Information Congress 75th IFLA General Conference & Council. Milan.
- RUÍZ, Marina (2013). Aproximación a la biblioteca del convento de Santa Catalina de Barcelona y a su fundador, Tomàs Ripoll. A: ALABRÚS, Rosa Maria (2013). La vida cotidiana y la sociabilidad de los dominicos: entre el convento y las misiones: siglos XVI, XVII y XVIII. Arpegio. Sant Cugat.
- SABATÉ, Flocel (2004). Vida i cultura als comtats (segles IX-XI). L'esfera dels llibres. Barcelona.
- SÁEZ, Carlos. GÓMEZ-PANTOJA, Joaquín (1994). Las diferentes historias de letrados y analfabetos. Actas del congreso celebrado en Pastrana del 1 al 3 de Julio de 1993. Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones. Alcalá.
- SALA, Rafael (1925). Marcas de fuego de las antiguas bibliotecas mexicanas. La Secretaria de relaciones exteriores. Mèxic.

- SALVÁ, Pedro (1872). Catálogo de la Biblioteca de Salvá / escrito por Pedro Salva y Mallen; y enriquecido con la descripción de otras muchas obras, de sus ediciones, etc. Imprenta de José Ferrer de Orga (impresor). València.

Disponible online a Bivaldi, Biblioteca Valenciana Digital: <http://bivaldi.gva.es/>

Volums digitalitzats: <http://bivaldi.gva.es/es/consulta/registro.cmd?id=2368>

- SALVÁ, Vicente (1826). A Catalogue of Spanish and Portuguese books, with occasional literary and bibliographical remarks by Vincent Salvá, Spanish and Classical Library, 124, Regent Street. M. Calero, Spanish Printer. Londres.
- SALVÁ, Vicente (1829). A Catalogue of Spanish and Portuguese books on sale by Vincent Salvá, 124, Regent Street, Part II, A. Harrow printer. Londres.
- SAN LUCIANO, José M^a (2016). El incendio y destrucción del Archivo General Central: Alcalá de Henares, 1939. Domiduca Libreros. Madrid.
- SÁNCHEZ, Gabriel (2014). Antonio Gabriel de Sancha, libreros de la Ilustración, y sus relaciones comerciales con Inglaterra. Bulletin of Spanish Studies v. XCI. University of Glasgow. Glasgow.
- SANTIAGO, Manuel (2010). Biblioteca Histórica «José María Lafragua» de la Benemérita Universidad Autónoma de Puebla. Peca Complutense, v. VII, núm. I. Puebla, Mèxic.
- SERRA, Pere (1726). Prodigios y finezas de los santos angeles hechas en el Principado de Cataluña. Jayme Surià. Barcelona.
- SOLÀ, Fortià (1955). El monestir de Sant Benet de Bages. Centre excursionista de la comarca de Bages. Manresa.
- SOLSONA, Carmen (1999). La desamortització eclesiàstica a la província de Lleida : (1838-1851). Servei de publicacions de la Universitat de Lleida. Lleida. Disponible online a:

<https://www.tdx.cat/handle/10803/8195>
- TAYLOR, Archer (1975). Book catalogues: their varieties and uses. Newberry Library. Chicago.
- TAYLOR, Barry (2002). Spanish Incunabula in the British Library: Acquisitions until 1900. A: CÁTEDRA, Pedro i LÓPEZ-VIDRIERO, María L. (2002). El libro antiguo

español, v. VI, De libros, librerías, imprentas y lectores. Universidad de Salamanca. Salamanca.

- TAYLOR, Barry (2011). Thomas Grenville (1755-1846) y la bibliofilia hispánica. Bibliofilia y nacionalismo: nueve ensayos sobre coleccionismo y artes contemporáneas del libro, dirigido por María Luisa López-Vidriero. Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas. Salamanca.
- TEIXIDOR, Felipe (1931). Ex libris y bibliotecas de México. Imprenta de la Secretaría de relaciones exteriores. México.
- TOMÁS, Francisco (1972). El marco político de la desamortización en España. Ariel. Barcelona.
- TORRA, Alberto (1995). Fondos documentales monásticos en el Archivo de la Corona de Aragon. Memoria Ecclesiae v. VI. Oviedo.
- TORREBLANCA, Agustín (2009). El Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos (1858-2008): Historia burocrática de una institución sesquicentenario. Ministerio de Cultura. Madrid.
- UDINA, Federico (dir.) (1986). Guía del Archivo de la Corona de Aragón. Secretaría general técnica. Subdirección General de Publicaciones, Información y Documentación. Madrid.
- VALERA, Juan. (1958). Correspondencia. Aguilar. Madrid.

Disponible online a: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/correspondencia--1/>

- VARELA, M. Elisa. Sembrant llums i colors: les petjades d'algunes artistes medievals. La diferencia de ser mujer. Investigación y enseñanza de la historia. Duoda. Centro de investigación de mujeres. Universitat de Barcelona.

publicat al blog de Duoda:

<http://www.ub.edu/duoda/diferencia/html/es/secundario13.html>

- VERGER, Neus (2008). La Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona. BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació, núm. 21. Disponible online a: <http://bid.ub.edu/21/verger.htm>

- VILARRASA, Eduardo María i GATELL, José Ildefonso (1875). Historia de la Revolución de Setiembre, sus causas, sus personajes, sus doctrinas, sus episodios y sus resultados, v. I. Imprenta y librería del heredero de D. Pablo Riera. Barcelona.
- VILLANUEVA, Jaime (1902). Viaje literario por las iglesias de España, v.v. 1 a 42. Imprenta de Fortanet. Madrid.
- VINYOLES, Teresa (2005). Història de les dones a la Catalunya medieval. Pagès Editors. Lleida.
- WHITNEY, James Lyman (1879). Catalogue of the Spanish Library and of the Portuguese Books Bequeathed by George Ticknor to the Boston Public Library. Trustees of Boston Public Library. Boston.

Capítol XI - Annexos

1. Inventaris de les comissions

1. Inventari de desamortització de la Comissió de Monuments Històrics dipositat a la Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando

Estado de los libros recogidos de los Conventos Suprimidos en esta Ciudad y resto de la Provincia por la Comision nombrada por el Excmo. Sr. D. Juan de Dios, en 25 de Agosto ultimo, a propuesta de los Excmos. Sres. D. Juan de Dios y D. Juan de Dios, los que habiendo sido primeramente conducidos al Local de Capuchinos fueron trasladados despues al Real del Estinguirio de Monasterios de S. Juan en donde permanecen.

Conventos	Núm. de Volúmenes
En el Convento de Franciscanos de Barcelona.	12464
En 24 folios	23
En un Coto	23
En las casas conventuales procedentes del mismo	482
En 24 folios	1274
En el Convento de Carmelitas Descalzas de Barcelona	16624
En 24 folios	2878
En el Convento de Capuchinos de idem	1232
En 24 folios	5411
En el de Dominicos de idem	12181
En 24 folios	2785
En una de las piezas del Monasterio principal procedente de idem	2772
En 24 folios	927
En 24 folios	19673
En el Convento de Mercedarios de idem	5756
En 24 folios	4705
En el de Dominicos de idem en 24 folios	1714
En el de 17 folios de idem en 24 folios	4102
En el de 17 folios de idem en 24 folios	2721
En la casa de 17 folios de idem en 24 folios	6723
En el de 17 folios de idem en 24 folios	1577
Bastos	86623

ARCHIVO BIBLIOTECA 2-455

Fig. 1. Inventari de desamortització de tots els convents de Barcelona primera plana. Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, sig 2-245-5.

2. Resum i transcripció parcial d'un inventari de desamortització a Barcelona

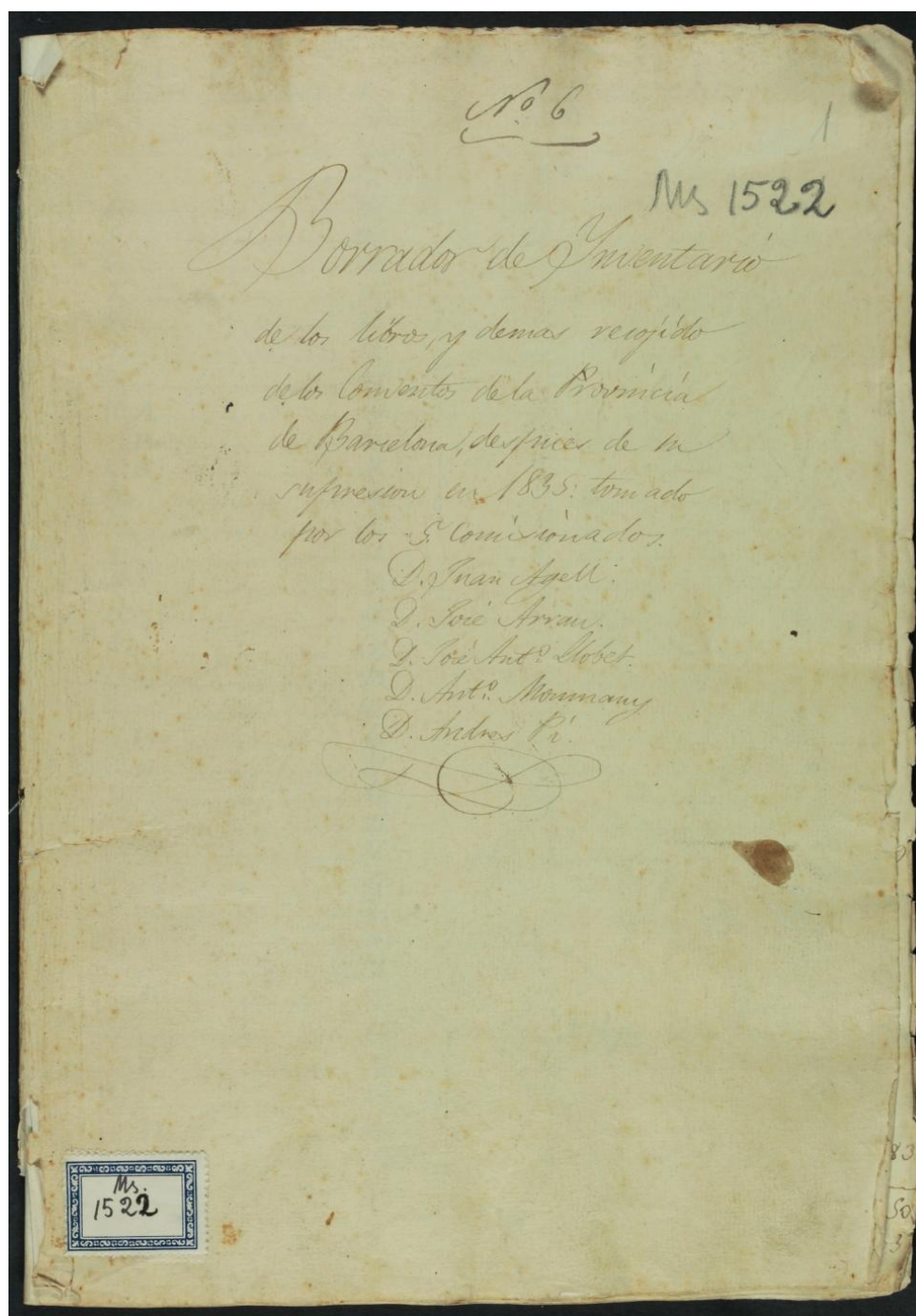

Fig. 3: Còpia digitalitzada de la primera pàgina del Inventari de desamortització MS-1522, Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona³³⁵.

³³⁵ Borrador de Ynventario de los libros y demás recogido de los conventos de la provincia de Barcelona, después de la supresión en 1835 tomado por los Srs. Comisionados [...]

		27.		
18 ^{to} 43	1752	120895		15
17 ^{to} fajo de lo libr.	1700			
que a 35 por docena				
33. 50 hancas	6152	6450		
(28.) Colección de				
Franciscanos B ^{ros}				
en una canchela				
Manjás de Jerusalén				
16. en granel a 38	563	563		
(29.) Benedict ^o de				
Baiges-Navardas				
27. Leones, humos				
el num. de libros, por				
21. de un tomo a 38	945	945		
(30.) Taspitas de				
Mamoral				
60. Leones con	4649	4649		
(31.) Capuchinos de				
Mamoral				
13. Leones, con	351	351		
		133855		

Fig 4: Còpia digitalitzada de l'última pàgina del Inventari de desamortització MS-1522, Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona³³⁶.

³³⁶ Borrador de Ynventario de los libros y demás recojido de los conventos de la provincia de Barcelona, después de la supresión en 1835 tomado por los Srs. Comisionados [...]

3. Transcripció dels llibres desamortitzats a la província de Barcelona

Segons document MS-1522 de la Biblioteca de Reserva i document 2-45-5, lligall 33 de la Real Academia de Belles Arts de Sant Fernando³³⁷ (ordenats segons el manuscrit MS-1522, respectant el text i idioma tal i com surt escrit a aquest document)

Convent o monestir	MS-1522	2-45-5
Colegio del Carmen *	1788	
Colegio de Sant Agustín	579	
Colegio de la Trinidad	283	
Colegio de los Dominicos	458	
Capuchinos ***	5.395	
St. Francisco el Grande **	12.444	
Carmelitas Descalzos de Barcelona *	10.624	
Agustinos Descalzos	2.898	
Trinitarios Descalzos	1.332	
Trinitarios Calzados	5.417	
Dominicos Calzados	12.181	
Mercedarios calzados **	5.736	5.736
Mínimos *	4.905	
Teatinos	1.914	
Santas (?) Servitas *	4.102	
Carmen descalzado *	7.751	
P.P. De la Misión	6.928	

³³⁷ Per més informació veure annex 10.1 Imatges, figures 1 i 2.

Colegio de San Pablo	1.399	
Agustinos calzados *	15.392	
Franciscos de Jesús Extramuros	1.062	
Carmen Descalzados de Gracia Extramuros	2.452	
Capuchinos de Sarrià	3.302	
Continua Dominicos en Belen	5.755	
Id. casas consistoriales	1.737	
(Total dominicos 19.673)		
Continua Franciscanos casas consistoriales	943	
(Total Franciscanos 13.940)		
Cartujos de Montealegre Tiana	3565	
Sant Felipe Neri Barcelona □	6452	
Colegio de Franciscanos de Barcelona	563	
Benedictos de baiges = Navarcles	945	
Jesuitas de Manresa	4.649	
Capuchinos de Manresa	351	
TOTAL	133.855	

* Contabilitzats alfabèticament

** Contabilitzats per mateires

*** Contabilitzats per espais (sales, galeries, taules, prestatges, «detrás de la escalera»)

□ Llibres prohibits

2. Breu cronologia de les desamortitzacions

1766/1770 Carles III i el «*Motín d'Esquilache*»

- Raons: sufocar revoltes de camperols i gestionar reforma agrària.
- Entrega de terres dels municipis a jornalers camperols, llogant-les, però la propietat segueix sent dels municipis, només afecta a Extremadura.
- 1767, aplicació de la mateixa regla a tot el regne.
- 1768, modificacions a la llei per adaptar-la als conflictes que sorgien.
- 1770, més modificacions de la llei, les terres només per als que tinguin recursos per llaurar-les (una, dos o tres *jous* de bous) és a dir, oligarquia agrària, camperols rics (que podran pagar millor els impostos).

1798, Carles IV i la desamortització de Godoy, que s'hauria d'anomenar de Mariano Ruíz de Urquijo, que va ser el seu successor.

- Raons: Pagar el deute públic, crear una classe mitja, recaptar.
- Permís de la Santa seu per expropiar bens de la Companyia de Jesús, d'hospitals, hospicis, Cases de Misericòrdia i de *Colegios Mayores Universitarios*. Aquesta es interessant també perquè inclou també béns no explotats de particulars.

1809, José I Bonaparte

- Supressió de tots els ordes monacals, mendicants, suplicants, clericals, de facto molts monestirs, convents i cases religioses. Poca aplicació a nivell nacional, però importants repercussions patrimonials a Catalunya i València.

1810-1814, Corts de Cadis

- 1811, interessant la *Memoria* presentada per Canga Argüelles, dos terços de l'import que es va pagar a les subhastes dels béns desamortitzats van ser pagats amb *vales reals*.
- 1813, expropiació i nacionalització dels béns de «*los traidores*» (afrancesats i Godoy) i les Ordres Militars religioses, la de Sant Joan de Jerusalem i les 4 espanyoles (Santiago, Alcàntara, Calatrava i Montesa). També algunes finques de la Corona, els convents i monestirs afectats durant la guerra, i la meitat dels *baldios* i *realengos* dels municipis.

- No s'arriba a aplicar, per la tornada de Ferran VII, però seria la primera desamortització sèria i total.

1836-37, Regent Maria Cristina de Borbó, desamortització de Mendizábal.

- 1834, matança de frares.
- 1835, Conde de Toreno dictamina «Real Orden de Exclaustración Eclesiástica» si un convent o monestir te menys de 12 religiosos s'ha de posar a la venta. Després el mateix any, Mendizábal ho redueix a només 8 monestirs a tota Espanya.
- 1836, es dur a terme la desamortització de Juan Álvarez Mendizábal, una de les dos més importants. Es suprimeix els terrenys del Clergat Regular i ara ja si tots els monestirs (menys escolapis i hospitals) però configurats en lots grans per afavorir als rics i terratinents. L'esglèsia va excomunicar a venedors i compradors, interessant el fenomen dels testaferros.
- 1837, supressió convents femenins (excepte els de les germanes de la caritat)
- Molts convents, sobretot a territori urbà, s'enderroquen per vendre els solars.

1841-45, desamortització de Baldomero Espartero

- 1841, es suprimeix també els béns del clergat Secular, a partir d'un projecte de Pere Serra Rull.
- 1845 durant la dècada moderada es restablixen relacions amb l'esglèsia. (Concordat de 1851)

1855, desamortització de (Pascual) Madoz

- 1855, més control sobre els lots, estat, clergat, ordres militars, confraries, obres pies, santuaris, de l'infant Carles, propis i comuns de pobles, beneficencia, instrucció pública. (excepció: escoles pies i Hospitalaris de Sant Joan de déu, dedicats a ensenyar i l'atenció mèdica)
- La que va vendre més, la més important.
- 1867, 198.523 finques rústiques venudes i 27442 urbanes:
 - 35% iglesia, 15% beneficencia i 50% propietats municipals.
- Duren fins al 1895.
- Camperols que depenien dels béns comunals, condemnats a emigrar a les ciutats i proletitzar-se.
- Catàstrofe ecològica, grans deforestacions i roturacions.

Altres posteriors al segle XIX

- 1910, Ley del Candado (prohibides noves ordres).
- 1924, *Estatuto Calvo Sotelo*, deroga la venta de bens dels municipis.
- 1931, II República.

3. Textos i documents

1. Informe reservado de José Moñino y Redondo, I compte de Floridablanca, 1787

El menos inconveniente, aunque no sea pequeño, es el de que tales bienes [amortizados] se sustraigan a los tributos; pues hay otros dos mayores, que son recargar a los demás vasallos y quedar los bienes amortizados expuestos a deteriorarse y perderse luego que los poseedores no puedan cultivarlos o sean desaplicados o pobres, como se experimenta y ve con dolor en todas partes, pues no hay tierras, casas ni bienes raíces más abandonados y destruidos que los de capellanías y otras fundaciones perpetuas, con perjuicio imponderable del Estado.³³⁸

2. *Pragmática sanción de su Magestad en fuerza de ley para el estrañamiento de estos Reynos a los Regulares de la Compañía, ocupación de sus Temporalidades, y prohibición de su restablecimiento en tiempo alguno, con las demás prevenciones que expresa:*

Habiéndome conformado con el parecer de los de mi Consejo Real en el Extraordinario que se celebra con motivo de las ocurrencias pasadas, en consulta de 29 de enero próximo, y de lo que sobre ella me han expuesto personas del más elevado carácter; estimulado de gravísimas causas, relativas a la obligación en que me hallo constituido de mantener en subordinación, tranquilidad y justicia mis pueblos, y otras urgentes, justas y necesarias que reservo en mi Real ánimo; usando de la suprema autoridad económica que el Todopoderoso ha depositado en mis manos para la protección de mis vasallos y respeto de mi Corona: he venido en mandar que se extrañen de todos mis dominios de España e Indias, Islas Filipinas y demás adyacentes, a los Religiosos de la Compañía, así Sacerdotes, como Coadjutores o Legos que hayan hecho la primera profesión, y a los Novicios que quisieran seguirles; y que se ocupen todas las Temporalidades de la Compañía en mis Dominios; y para su ejecución uniforme en todos ellos, os doy plena y privativa autoridad; y para que forméis las instrucciones y órdenes necesarias, según lo tenéis entendido y estimaréis para

³³⁸ FLORIDABLANCA, José Moñino, Conde de. (1867). *Obras originales del conde de Floridablanca, y escritos referentes a su persona*, Volumen 59. Rivadeneyra, Madrid. Biblioteca Histórica de la Universidad de Murcia. Localización:31500 59

el más efectivo, pronto y tranquilo cumplimiento. Y quiero que no sólo las Justicias y Tribunales Superiores de esos Reinos ejecuten puntualmente vuestros mandatos, sino que los mismos se entiendan con los que dirigiereis a los Virreyes, Presidentes, Audiencias, Gobernadores, Corregidores, Alcaldes Mayores y otras cualesquiera Justicias de aquellos Reinos y Provincias; y que en virtud de sus requerimientos cualesquiera tropa, milicia o paisanaje den el auxilio necesario sin retardo ni tergiversación alguna, so pena de caer el que fuere omiso en mi Real indignación; y en cargo a los Padres Provinciales, Propósitos, Rectores y demás Superiores de la Compañía de Jesús se conformen de su parte a lo que se les prevenga, puntualmente, y se les tratará en la ejecución con la mayor decencia, atención, humanidad y asistencia de modo que en todo se proceda a mis soberanas intenciones. Tendréis lo entendido para su exacto cumplimiento, como lo fío de vuestro celo, actividad y amor a mi Real servicio, y daréis para ello las órdenes e instrucciones necesarias, acompañando ejemplares de este mi Real Decreto, a los cuales estando firma de vos, se les dará la misma fe y crédito que al original.

Rubricado por la Real Mano.

En el Pardo a veintisiete de febrero de 1767.

Al Conde de Aranda, Presidente del Consejo³³⁹

3. Decreto del 15 de Abril de 1873: que los archivos de los bienes de las Bailías del Real Patrimonio pasen de las Administraciones económicas de Barcelona y Baleares, etc.

[...]Fundado en las consideraciones expuestas, el Gobierno de la república decreta lo siguiente: Artículo 1.º Los archivos de los bienes de las Bailías del Patrimonio que fué de la Corona en Cataluña y Baleares, de que se hizo cargo el Estado por virtud de la ley de 18 de Diciembre de 1869, pasarán á formar parte de las Bibliotecas provinciales, Archivos generales y Administraciones económicas de Barcelona y Baleares. Art. 2.º Los documentos existentes en aquellos archivos se clasificarán en la forma siguiente:

- 1.º Libros impresos y códices puramente literarios.
- 2.º Papeles, códices y manuscritos de carácter histórico.
- 3.º Documentos de interés privado que puedan servir de título para fundar derechos civiles.

Estos documentos se subdividirán en dos épocas: primera, hasta 1750 inclusive; segunda, desde 1751 hasta la actualidad. Los documentos pertenecientes al primer grupo pasarán á formar parte de las Bibliotecas provinciales respectivas. Los del segundo se incorporarán á los Archivos históricos de Barcelona y Palma de Mallorca; así como los de la primera época del tercer grupo pasarán á los Archivos

³³⁹ Extret de la còpia digital del text original a la BNE, identificador 80041.

de las respectivas Administraciones económicas. Art. 3.º Las anteriores clasificaciones y distribución se harán por el Delegado ó Delegados del cuerpo especial facultativo de Archivistas y Bibliotecarios que el Ministro de Fomento, de acuerdo con el de Hacienda, designe en cada localidad, en unión del Jefe de la Administración económica de la provincia. Art. 4.º Dichos funcionarios se harán cargo desde luego de los archivos de las Bailías del Patrimonio, á cuyo efecto los Bales generales les harán entrega de las llaves de los locales donde se hallen establecidos, previa la formación del oportuno **inventario**. Art. 5.º El referido Delegado ó Delegados del Ministerio de Fomento y el Jefe de la Administración económica darán conocimiento á aquel Ministerio y al de Hacienda en el momento que terminen la clasificación de que trata el art. 2.º, á fin de acordar la traslación material de los papeles á la dependencia á que correspondan con arreglo á lo dispuesto en el art. 2.º Art. 6.º Quedan aprobadas las disposiciones de la Junta revolucionaria de Valencia, dictadas en 5 de Octubre de 1868 para la incautación del archivo de la Bailía del Patrimonio de aquel antiguo reino.

Madrid 15 de Abril de 1873.—El Presidente del Gobierno de la república, Estanislao Figueras. — El Ministro de Hacienda, Juan Tutau.³⁴⁰

³⁴⁰ La Epoca: Periódico político diario. AÑO XXV. NUMERO 7.505 Sábado 19 de Abril de 1873.
[http://hemerotecadigital.bne.es/pdf.raw?query=parent%3A0000308158+type%3Apress%2Fpage&name=La+%C3%89poca+\(Madrid.+1849\).+19-4-1873%2C+no.+7%2C505](http://hemerotecadigital.bne.es/pdf.raw?query=parent%3A0000308158+type%3Apress%2Fpage&name=La+%C3%89poca+(Madrid.+1849).+19-4-1873%2C+no.+7%2C505)

4. Donacions particulars i adquisicions de la Biblioteca Nacional.

Taula confeccionada amb les dades de: *Colecciones singulares de la Biblioteca Nacional* un estudi realitzat per Isabel Lozano i José María Soto. BN. Archivo C. 498-03.

Colecció	Informació	Vols.
Biblioteca de Ultramar	Es concedeix a la BNE per Reial ordre de 6 de maig de 1899 els fons pertanyents a la Biblioteca del Ministeri d'Ultramar, incorporant a l'any següent, d'altra reial Ordre de 4 de febrer de 1908 es va s'incorpora la resta es conserven tant en la signatura R com a VE.	6.137
Cayetano Alberto de la Barrera	Bibliotecari de la BNE al s. XIX, cervantista, amic de Bartolomé Gallardo. Per disposició testamentària deixava els seus llibres a la Biblioteca Nacional, passant a la mateixa en 1872. Ver exemples en Biblioteca Digital Hispànica.	484
Colección Agustín Durán	Comprada per 9000 durs a la seva vídua, María Cayetana Corb, en virtut de Reial Ordre de 27 juny 1863 Formada per obres dramàtiques, impreses i manuscrites.	666
Colección Barbieri	Van ser donats testamentariament a la Biblioteca Nacional el 1894, però només en 1899 quedarà definitivament incorporat aquest fons format per música des de l'edat mitjana fins al segle XIX, a més d'una col·lecció de documents coneguts com papers Barbieri: epistolaris, biografies, tonades, llibrets de sarsueles etc. El 1999, la Biblioteca Nacional va adquirir al voltant de 200 obres manuscrites del compositor que completen la col·lecció. Veure alguns exemples en Biblioteca Digital Hispànica.	6.151
Colección Castellano	En 1871 Hartzenbusch fa un intercanvi d'estampes duplicades amb Manuel Castellà per dotar la BNE d'una col·lecció de fotografies. A la seva mort, el 1880, es compra al seu nebot la resta de la seva col·lecció. Veure	2.045

	alguns exemples en Biblioteca Digital Hispànica	
Colección Comín Colomer	Donada després de la seva mort per la seva vídua, Julia Martín, el 1975, va ser comissari de policia i escriptor, els temes sobre els quals formen la seva biblioteca són la maçoneria, anarquisme, terrorisme, les internacionals, els antecedents Partit Comunista d'Espanya entre d'altres.	14.370
Colección Duque de Osuna	En 1886, s'incorpora a la Biblioteca Nacional la Biblioteca Ducal d'Osuna i Infantado, és la incorporació més important del segle XIX, pel que fa tant als manuscrits com als incunables. Amb aquesta ingressar la Biblioteca del marquès de Santillana i la Biblioteca dels comtes de Benavente, que va quedar incorporada a la casa ducal d'Osuna en 1771.	4.915
Pascual de Gayangos	Bibliòfil, editor, arabista i diplomàtic, va realitzar importants adquisicions de llibres, sense importar-li molt el venedor i la procedència. Una primera adquisició parcial, la dels llibres orientals, es va dur a terme el 1895, la incorporació completa de la seva biblioteca a la Biblioteca Nacional es va acordar al març de 1900, per la suma de 400 000 pessetes. La col·lecció d'obres d'especial raresa i interès per a la història de la literatura espanyola i les obres pertanyents als segles XVI i XVII es van incorporar al Departament de Llibres Rars i Preciosos i la resta dels impresos es van incorporar al dipòsit general de la biblioteca.	17.158
Colección Gómez-Imaz	Va reunir al llarg de la seva vida una de les millors col·leccions privades sobre la Guerra de la Independència espanyola. El llegat de Gómez Imaz es va vendre en pública subhasta a la casa Saskia-Sotheby 's al maig de 1977, data en què el Centre Nacional del Tresor Documental i Bibliogràfic va adquirir 148 lots dels 244 subhastats. Els lots no adquirits van ser els mancats d'interès documental o bibliogràfic i aquelles publicacions de les que ja existien exemplars dins de les col·leccions	4.521

de la Biblioteca Nacional. Molts d'ells exemplars únics, fonamentalment diaris i revistes dels segles XVIII i XIX, però també valuosos llibres, manuscrits, papers i documents que van passar a enriquir, de forma notable, els fons que ja posseïa la Biblioteca Nacional sobre la Guerra del Francès espanyola.

Colección Graiño	Va reunir una important col·lecció de llibres filipins que va ser adquirida als seus hereus, els germans Suárez en 1959, constitueixen un conjunt d'excepcional valor, no només per la raresa d'algunes de les seves peces úniques i desconegudes pels bibliògrafs. Més de la tercera part d'aquestes obres estan escrites en les llengües indígenes (tagal, Pangasinan, cebuano, visaia) i impreses pels principals impressors filipins.	768
Infante Francisco de Paula	La Biblioteca Nacional d'Espanya alberga la biblioteca de música de l'Infant Francesc de Paula Antonio (1794-1865), germà menor de Ferran VII. La BN el va comprar l'any 1878 a un llibreter anomenat Manuel Montes. ⁷⁹ Conté més de 650 obres, principal musical vocal profana, religiosa i d'autors del segle XVI-XVIII, és especialment rica en òpera italiana.	775
Colección Izquierdo	Va ser nomenat per Godoy conseller d'Estat i agent diplomàtic a Europa. Va viure molts anys a París i allà va reunir per al Príncep de la Pau, una col·lecció de llibres, estampes i dibuixos que pels esdeveniments polítics van quedar a la biblioteca del Gabinet d'Història Natural fins que en 1904 van passar a la Biblioteca Nacional.	1518
Colección Madrazo	La Biblioteca Nacional va adquirir, per 5.000 pessetes, el lot de dibuixos que va correspondre a la seva filla Cecilia Madrazo. Va ser a Itàlia on Madrazo va comprar una excel·lent selecció de dibuixos i una col·lecció excel·lent de caricatures de Bolonya i venecianes dels segles XVII i XVIII.	944
Colección Mendoza	La Col·lecció de mapes reunida per Mendoza, va ingressar a la Biblioteca Nacional l'any 1913, procedent	2.365

del Ministeri d'Estat, avui Ministeri d'Afers Exteriors, la Biblioteca conservava els fons de l'antiga Secretaria d'Estat. Està composta per 2405 mapes, dividits en dues sèries: la primera, formada per 1697, impresos majoritàriament a Gran Bretanya, en la segona meitat del s. XVIII; es va completar amb una segona sèrie de 708 mapes, gravats en altres països, com França, Alemanya, Espanya, Rússia, etc. Ver alguns exemples en Biblioteca Digital Hispànica

Colección Pi y Margall	La Biblioteca de Francisco Pi i Margal (President de la I República Espanyola) es va incorporar el 1902 a la Biblioteca Nacional per llegat de la seva esposa Petra Arsuaga, la col·lecció és rica en fons de filosofia i de tema americà.	1.835
Porcones	Amb aquesta signatura s'identifica un fons integrat per al·legacions en dret, memorials que, tant impresos com manuscrits, es presentaven en els plets per les parts implicades. D'ells s'ha pres aquesta denominació per la unió de les paraules (Per i Amb) que, tipogràficament destacades, apareixen en les portades d'aquests impresos per introduir a cadascuna de les parts (litigant i demandat). Són un reflex de la història política, social i econòmica, detallada a través dels plets que entaulaven els diferents estaments socials.	311
Colección F. Condeminas	Dins de la col·lecció d'atles i obres de Cartografia, Geografia, viatges, etc. antics i moderns, destaca un important conjunt d'atles flamencs i holandesos, a més d'altres francesos, italians, anglesos i alemanys, dels segles XVI al XIX. Mereix especial atenció la col·lecció Condeminas de llibres de navegació, donada en 1969.	921
Fernando José de Velasco	Il·lustre jurisconsult, la seva vídua es desfarà aviat de la seva biblioteca, una part de la mateixa i la més important passa a la biblioteca del Marquès de la Romana probablement en 1805, era una biblioteca particularment rica en impresos, la seva col·lecció de manuscrits incloïa	1727

	alguns còdexs medievals .	
García Figueras	Es coneix per col·lecció García Figueras un fons especialitzat a l'Àfrica i món àrab en general i del Protectorat d'Espanya al Marroc en particular, donat a la Biblioteca per Tomás García Figueras en 1966. Amb aquesta col·lecció, al costat dels fons que existien ja en la BNE, es va inaugurar el 23 de novembre de 1966 l'anomenada Secció d'Àfrica.	18.259
Juan María Guelbenzu	Es va comprar a Fernando Rico Barris en tres entregues: 1990, 1992 i 2003. La col·lecció de Joan Maria Guelbenzu que es conserva a la Biblioteca Nacional d'Espanya està formada pel que va constituir la seva biblioteca personal, amb al voltant de mil dues-centes partitures impreses i unes cinquanta manuscrites, col·lecció iniciada pel seu pare, José Guelbenzu. El contingut del repertori és, en la seva major part, clàssic i romàntic germànic, en edicions franceses i alemanyes de les últimes dècades del segle XVIII i primeres del XIX, encara que també està representada l'òpera italiana, la literatura pedagògica i la música espanyola coetània a Guelbenzu.	1704
Hartzenbusch	El 19 gener 1899 va donar Juan Eugenio Hartzenbusch un total d'onze volums manuscrits, però la incorporació del llegat definitiu es produeix el 29 juliol 1910.	731
Legado Condesa del Campo de Alange	Adquirida el 1884 per la BNE la biblioteca de Manuela de Negrete i Cepeda, comtessa de Camp de Alange, rica en plecs de cordill i traslladada als estudis de S. Isidre, d'on es van recollir, en 1890, els llibres que no tenia la Biblioteca Nacional.	173
Ramón de Garciasol	El poeta Ramon de Garciasol, (el nom veritable és Miguel Alonso Calvo), va llegar la seva biblioteca i els manuscrits autògrafs de les seves obres (també el seu arxiu epistolar, encara no lliurat) el 1994	4.830
Valentín Carderera	En 1867 va ser adquirida per l'Estat la col·lecció del pintor i erudit Valentín Carderera, que va ser pintor de	6.796

cambra d'Isabel II, formada per retrats, dibuixos i llibres amb gravats d'autors espanyols, italians, alemanys, flamencs i francesos.

5. Carta de la CNG (comissió nacional general) de la Biblioteca provincial de Lleida.

El director, que ja no era catedràtic de l'institut, sinó membre del Cuerpo Facultativo, va trobar els llibres en un estat lamentable :

Deplorable era el estado en que se encontraba en febrero del año próximo pasado (1872) en que la Dirección general de Instrucción Pública dispuso que un individuo del Cuerpo facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios se encargase de su arreglo y clasificación. En efecto, todo cuanto contenía era un conjunto desordenado de volúmenes ... los libros estaban amontonados en estantes, bancos y mesas sin orden ni clasificación alguna.... Lo primero que se llevó a cabo, después de una limpieza general libro por libro y estante por estante, fue separarlos todos y dividirlos convenientemente en seis secciones:

1a Teología. 2a Ciencias y Artes. 3a Bellas Letras 4a Historia 5a Jurisprudencia 6a Enciclopedias y Periódicos.

Colocados convenientemente en sus respectivos estantes, y rotulados y numerados estos, se han empezado a formar dos Indices por papeletas, uno de Autores y otro de Materias, según el sistema moderno, para los que van ya extendidas más de mil ochocientas papeletas en cartulina satinada, que al mismo tiempo se van colocando, por riguroso orden alfabético, en dos mesas-cajas de nogal barnizadas hechas con este objeto ... Hecho un recuento general, en el que se han encontrado mas de sesenta incunables (que forman una sección aparte), resulta que el número total de volúmenes que hoy posee esta biblioteca es de siete mil ochocientos siete, entre los que se cuentan muchas obras antiguas muy notables y dignas por mas de un concepto de conservación y estudio.

A continuació, el director de la Biblioteca fa referència a la falta de mitjans econòmics, i de personal, tot i el nombre de lectors que «acuden con solícito afán a perfeccionar sus conocimientos»

Por desgracia, y apesar de la verdadera importancia que hoy tiene ya esta Biblioteca, no cuenta aun ni con un centimo siquiera para los gastos mas precisos del material, habiendo tenido que adelantar el referido Instituto los que hasta ahora se han originado, contando con el apoyo de esta Diputación provincial. El personal está reducido exclusivamente al individuo del Cuerpo de Archivos Bibliotecarios y Anticuarios que suscribe y que es quien está realizando solo todos estos trabajos, animado de los mejores deseos. El

número de lectores que diariamente acude a la misma y que hasta aquí era completamente desconocido, es ocho o diez, segun los datos estadísticos que se forman mensualmente, además de las consultas diarias de profesores y personas ilustradas que hoy acuden con solícito afán a perfeccionar sus conocimientos, ayudando al Bibliotecario con incansable celo para que adquiera pronto esta Biblioteca toda la importancia que reclama y merece.

Lérida 26 de mayo 1873

C.N.G. (rúbrica)

(Adreçat) : I.Sr.Dr. de la Gaceta e Imprenta Nacional. Madrid³⁴¹

³⁴¹ Ariche Axpe, Carme (2012). *Història de la Biblioteca Pública de l'Estat a Lleida*. Biblioteca Pública de Lleida. Lleida. La carta es un esborrany de l'escrit adreçat al *director de Instrucción Pública* i també a la Diputació, que es conserva al arxiu de la Biblioteca pública de Lleida.

6. Llista de refugiats que rebien subsidis del govern francès

Liste des principaux Refugiés Espagnols qu'il faudroit distinguer de la classe generale pour leur donner des Secours,

Ministres

Le General Lopez Banares (Michel) à Paris Rue
St. Nicolas Hotel d'Alsace
San Miguel (Cristobal) chef d'état major } Y no Y no
Il a sa famille - Calatrava (Félicie Marie) - Paris Rue d'Amboise
Hotel de Barcelonne

Deputés

Y no - Y no Alcalá Galiano (Antonio) - Rue St. Monori n° 336
Grases (Joseph) - - - - - à Marseille
Il a sa famille - Saavedra (Angel) - Paris Rue des Martinis n° 4.
Lillo (Joseph) - - - - - à Bergerac.
Piris (Jean) - - - - - à Bourges
Il a sa famille - Salvá (Vincent) - - - - Rue Richelieu Librairie
de Bessange
Y no - Y no Gutierrez Auiña (Bartolomé) à Paris Rue

Generaux

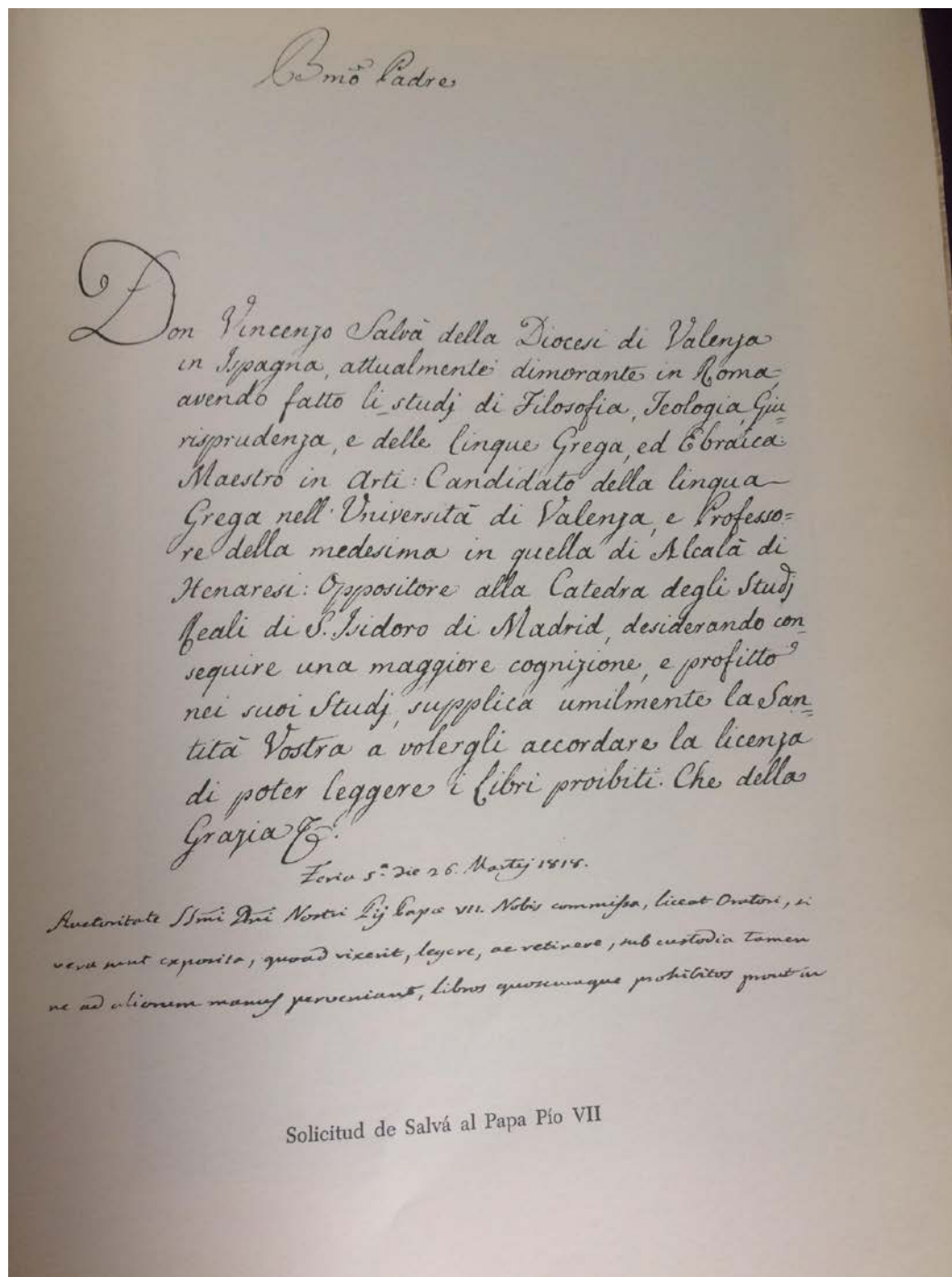
Il a famille nombreuse Burriel (Antonio) - à Paris Rue St. Nicolas
Hotel d'Alsace
Il a sa famille Quiroga (Antonio) - - Rue Valois Hotel d'Europe
Y no - - - Espinosa (Charles) - - à Bergerac
Il demande & le faire passer à Bourdeaux à cause de sa mauvaise santé - Plasencia (Franc) - - à Bourges
Il a sa famille Butron (Fernando) - - à Bergerac
Il a sa famille de Torres (Domingo) à Paris Rue Toubert n° 2.
Le dernier étoit Intendant General d'armée

Ceux qui ont famille
à 250 f. par mois - - 300 f. par mois
Ceux qui sont en garnison
à 200 f. par mois - - 250 f. par mois

Lista de refugiados que recibían subsidios del Gobierno francés

REIG SALVÀ, Carola. (1972). Vicente Salvá, un valenciano de prestigio internacional. Instituto de Literatura y Estudios Filológicos, Institución Alfonso el Magnánimo. Valencia. Làmina 7

7. Carta de Salvá suplicant el permís del papa Pius VII per poder llegir i tenir llibres prohibits

REIG SALVÁ, Carola. (1972). Vicente Salvá, un valenciano de prestigio internacional. Instituto de Literatura y Estudios Filológicos, Institución Alfonso el Magnánimo. Valencia. Làmina 5

8. Documents localitzats per Vsevolod Bagno a la Biblioteca Imperial de San Petersburg

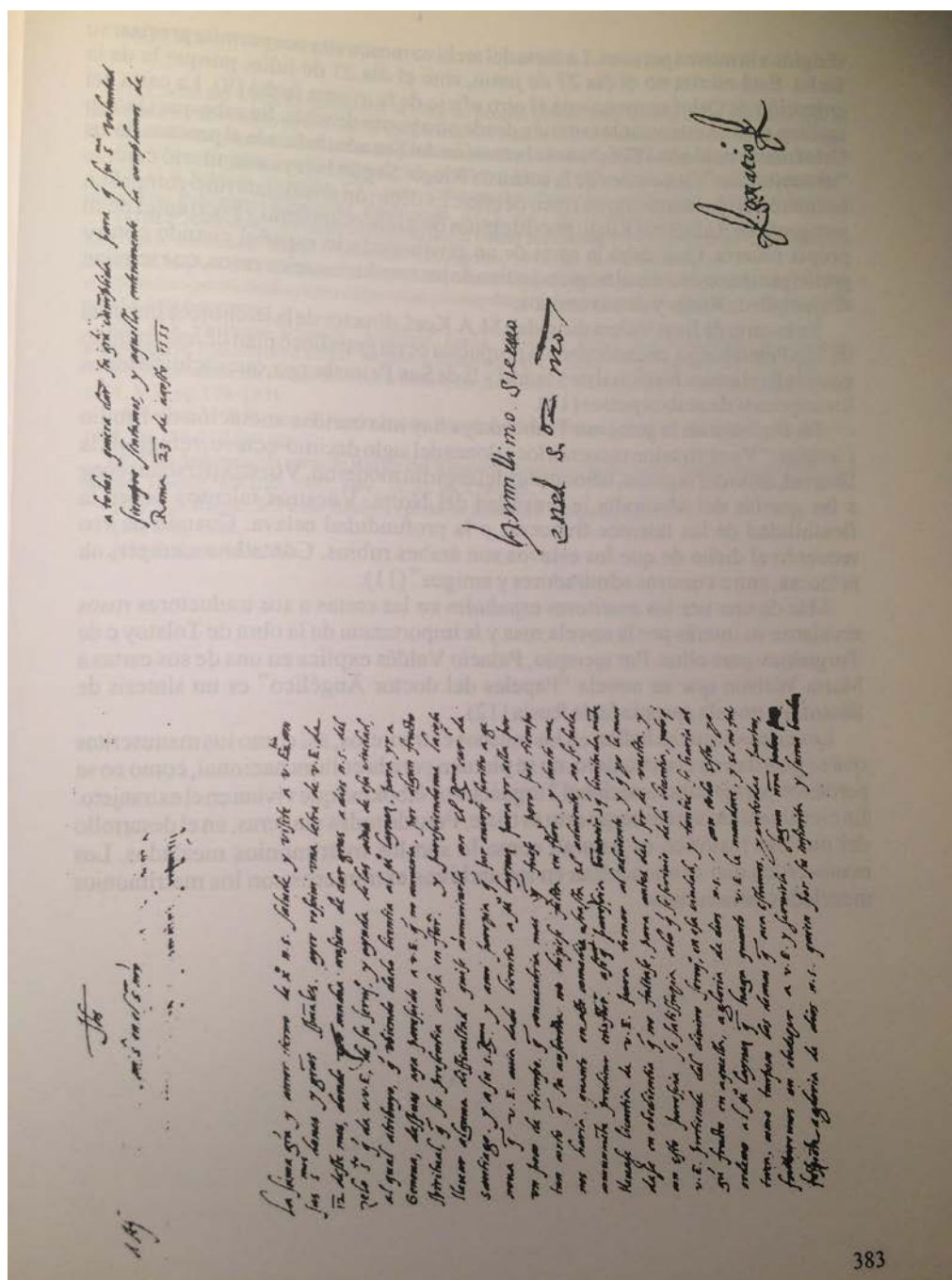

Fig 5: Carta de Carlos Ignacio de Loyola reproducida a: BAGNO, Vsevolod (1993). *Siguiendo los caminos de los manuscritos hispánicos*. A: AAVV (1993). Caminería hispánica, Actas del I Congreso de Caminería Hispánica. AACHE Ediciones, Madrid. p. 383

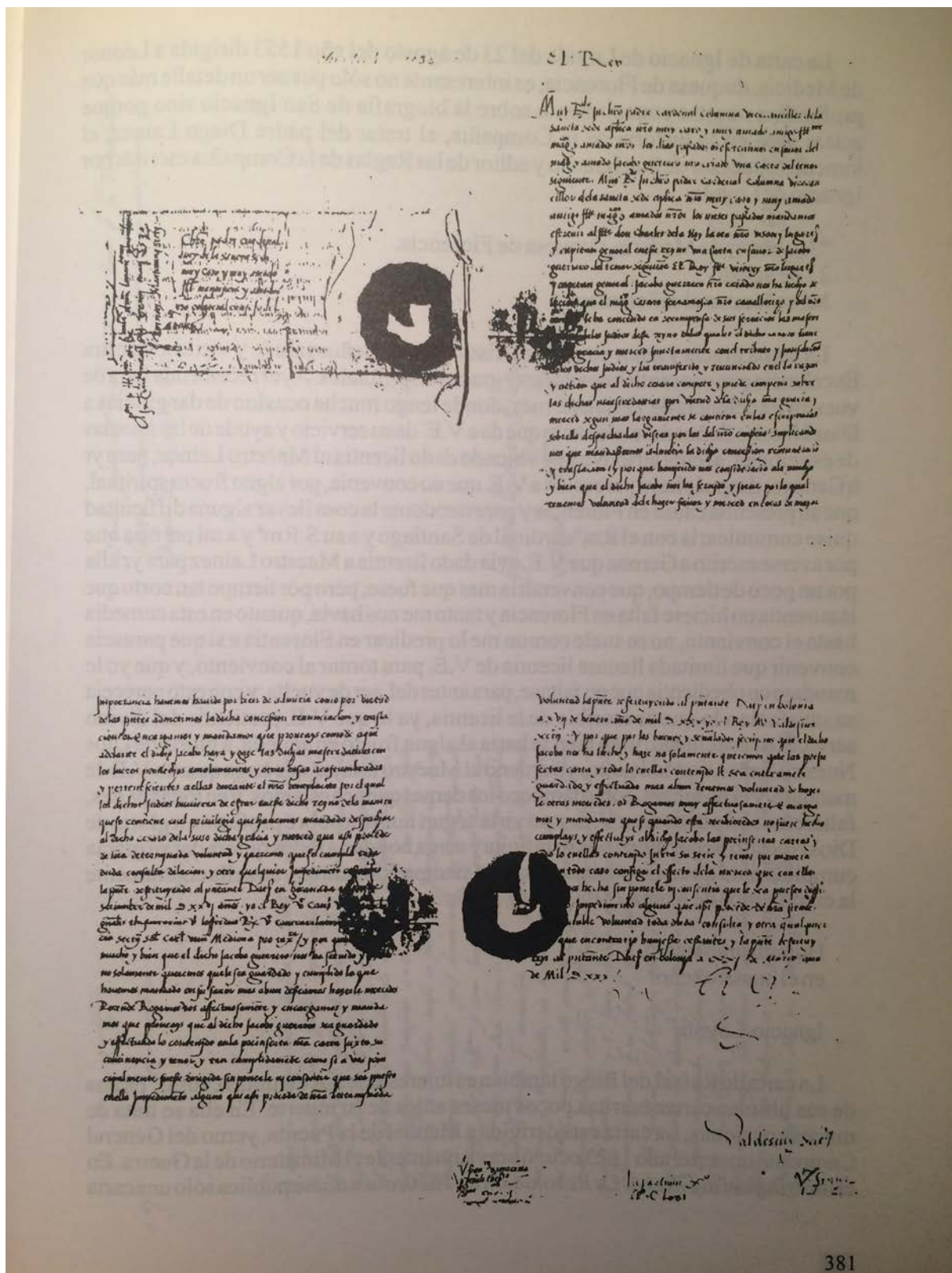

Fig 6: Carta de Carlos V reproducida a: BAGNO, Vsevolod (1993). Siguiendo los caminos de los manuscritos hispánicos. A: AAVV (1993). Camineria hispánica, Actas del I Congreso de Camineria Hispánica. AACHE Ediciones, Madrid. p. 381

9. Llista de catàlegs de biblioteques conventuals i monacals a la Biblioteca de Reserva³⁴²

A la Biblioteca de Reserva hi ha molts volums de catàlegs de convents i monestirs, aquí en llistem els més importants, com a exemple.

- Convent de Santa Caterina (Barcelona, Catalunya).
 - *Index librorum Bibliothecae publicae conventus Sanctae Catharinae virginis & martiris, O.P. civitatis Barcinonensis, secundum auctorum nomina, ordine alphetico. Tomus I-II [Manuscrit].*
 - *Publicació/Producció [Entre 1701 i 1800].*
- Convent de la Santíssima Trinitat (Barcelona, Catalunya).
 - *Index librorum Bibliothecae P.P. Excalceatorum Smae. Trinitatis. Conventus Barcinonensis [Manuscrit]*
 - *Publicació/Producció [Entre 1701 i 1730].*
- Convent de Sant Francesc d'Assís (Barcelona, Catalunya). Biblioteca Mariana
 - *Index omnium qui in hac Barchinonesis, S.P.N Francisci regalis coenobii Bibliotheca extant librorum [Manuscrit]/ Scriptus, a rauperculo [i.e. pauperculo], F. Francisco Dalmau, a rure dominico*
 - *Publicació/Producció 1718*
- Convent de Sant Francesc de Paula (Barcelona, Catalunya).
 - *[Indice de la librería del convento de San Francisco de Paula, de Barcelona] [Manuscrit]*
 - *Publicació/Producció 1743-1754*
- Convent del Carme (Barcelona, Catalunya).
 - *Indices Carmeliticae Barcinonensis Bibliothecae [Manuscrit]*
 - *Publicació/Producció 1747*
- Col·legi de Sant Bernat (Cervera, Catalunya).
 - *Bibliotheca olim Collegii Cervariensis, Societatis Jesu [Manuscrit]*
 - *Publicació/Producció 1750*
- Convent de Santa Madrona (Barcelona, Catalunya).
 - *Repertorio de los libros contenidos en esta librería de Santa Madrona, convento de Menores Capuchinos del S.P. y Eulalia, de Barcelona [Manuscrit]*
 - *Publicació/Producció 1758*
- Convent de Santa Caterina (Barcelona, Catalunya).

³⁴² L'elaboració d'aquest llistat s'ha realitzat a partir de la consulta al catàleg de la Universitat de Barcelona. Gran part estan digitalitzats al BIPADI: <https://bipadi.ub.edu/digital/collection/p21046coll1>
Si es vol consultar un article interessant sobre els catàlegs de monestirs i convents, Rodríguez Parada te una publicació online recomenable al blog de la Biblioteca de Reserva de la UB: <http://bid.ub.edu/18rodri3.htm>

- Índice de lo que se contó en lo quartet de los llibres prohibits de esta llibreria del convent de Santa Catharina, verge y martir de Barcelona [Manuscrit]
- Publicació/Producció 1775-1782
- Convent del Carme (Barcelona, Catalunya).
 - [Index per cognomina, de la Biblioteca del Colegio del Carmen] [Manuscrit]
 - Publicació/Producció [Entre 1801 i 1820]
- Convent de Sant Josep (Barcelona, Catalunya).
 - Índice de los libros, por los nombres de los autores, de la Biblioteca de los Carmelitas Descalzos de Barcelona [Manuscrit]
 - Publicació/Producció [Entre 1793 i 1806?]
- Convent de la Mercè (Barcelona, Catalunya).
 - Índice general de la Biblioteca del convento de la Merced de Barcelona [Manuscrit]
 - Publicació/Producció [ca. 1817]
- Convent de Santa Madrona (Barcelona, Catalunya).
 - [Estado de la librería de este convento de Santa Madrona de P.P. Capuchinos de Barcelona, después de la invasión de los franceses] [Manuscrit]
 - Publicació/Producció [Entre 1810 i 1820]
- Convent de Sant Josep (Barcelona, Catalunya).
 - Yndice de los autores y de sus respectivas obras que existen en la Biblioteca del combento de San José de la ciudad de Barcelona [Manuscrit]
 - Publicació/Producció [Entre 1801 i 1830]
- Bibliothèque communale (Perpinyà, França).
 - Catalogue des livres imprimés et manuscrits de la biblioteque communale de Perpignan / Publié sous les auspices de le Magistrat François Passama ; dressé par Antoine Fourquet
 - Publicació/Producció Perpignan : Typ. de J.-B. Alzine, 1866
- Bibliothèque municipale (Montpellier, França)
 - Catalogue de la Bibliothèque de la ville de Montpellier, dite du Musée Fabre / par L. Gaudin
 - Publicació/Producció Montpellier : Typ. Grollier , 1875-1894

10. Estudi de cas de 4 volums de possible procedència espanyola a la Biblioteca Bodleian

Exemple 1: *Co[m]pendio de la salud humana. de Pablo Hurus*, publicat a Saragossa al 1494. En espanyol, amb notes marginals manuscrites en espanyol, fet que indica que no es va vendre nou a Anglaterra, sinó de segona mà, i un ex-libris (segell) que diu que pertany a la biblioteca Hope (Hope, Frederick William, 1797-1862). Podem deduir, que el llibre es va vendre i fer servir a Espanya entre la data de la seva publicació, 1494 i la primera meitat del segle XIX, i que llavors, d'alguna forma, probablement comprat, va arribar a la biblioteca de Hope, entre 1825 i 1862, els anys de la plena desamortització.

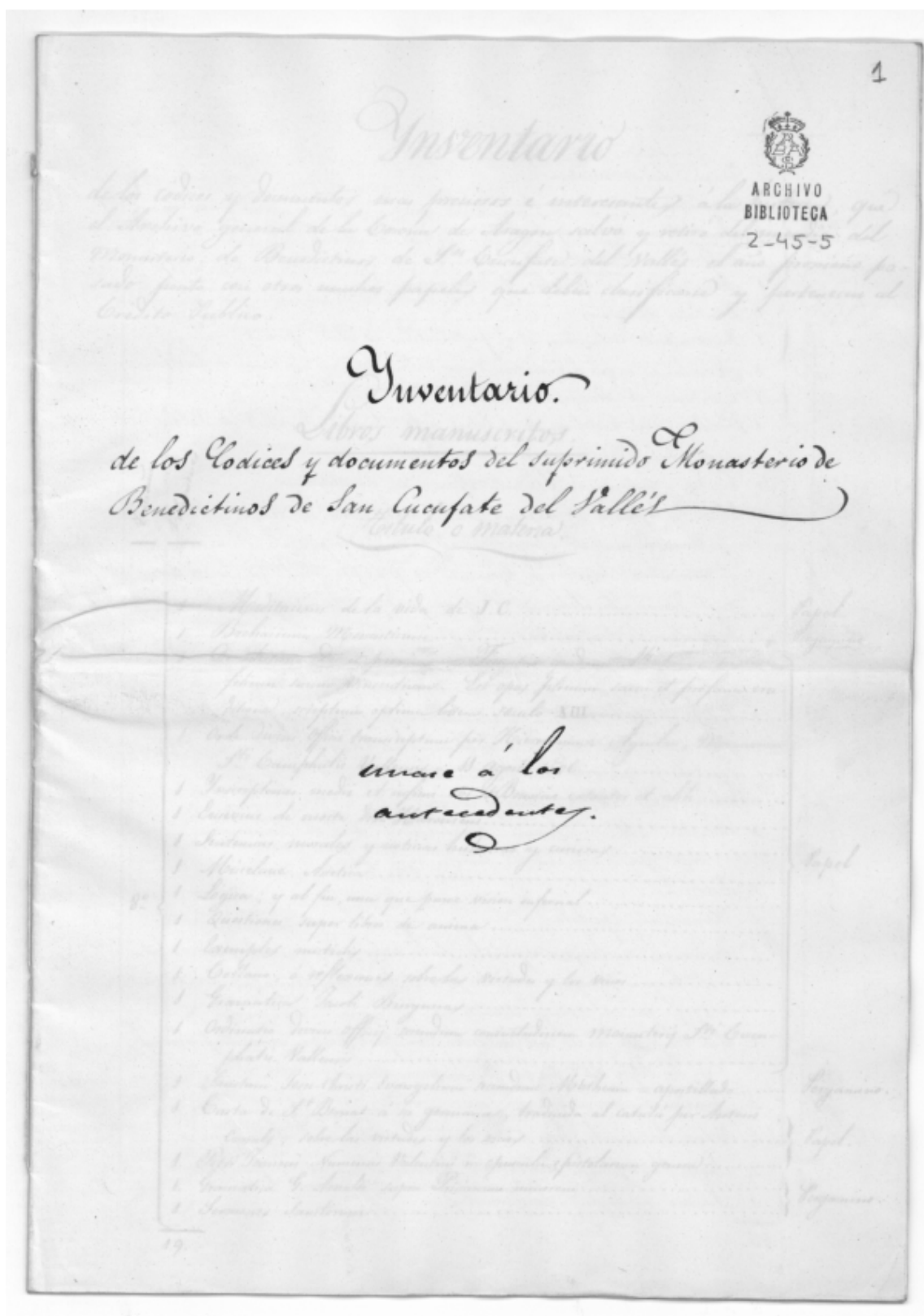
Exemple 2: *Las quatrocientas respuestas a otras tantas pregu[n]tas...* Luis de Escobar, Saragossa 1545. L'ex-libris diu que és propietat de Brian Lawn, però es veu un altre ex-libris anterior, estripat però que conserva un nom, *Pedro ...[?]*. També hi ha dues fulles que formen part d'una carta de Lawn a Maggs Bros. *Maggs brothers*; una empresa de comerciants de llibres anglesa, fundada l'any 1853, en plena desamortització espanyola.

Exemple 3: *Obras q[ue] Francisco Cervantes de Salazar, ha hecho, glosado, y traduzido ...* Cervantes de Salazar, Francisco. 1546 a Alcalà d'Henares. Trobem diversos ex-libris i notes manuscrites a les primeres pàgines: «imprimasse A.C. 1546. en Alcala de Henares» que ens informa del lloc i data de publicació, «Metcalf, Theophilus»³⁴³ que va viure del 1795 al 1853. «Shaw» el nom d'algú que es veu reforçat per una nota manuscrita a l'última pàgina «Ex dono veterij amici d[omi]ni Shaw S.T.P.» on sembla que algú li va regalar el llibre al seu «veritable amic», que evidencia la pràctica de la donació de llibres entre erudits, duplicats molt sovint. Tenim una dada força interessant, les diferents marques topogràfiques de les biblioteques per on va passar «Prev. shelfmark: 154.a.2 - Prev. shelfmark: 31/d/16 - Prev. shelfmark: V.2.25». Si creuéssim aquesta informació, amb informació sobre l'estudi de la procedència dels volums de la Biblioteca de Reserva, i hi trobéssim alguna coincidència, podria ser una bona troballa.

Exemple 4: *Copilacion d[e] todas las obras del famosissimo poeta lua[n] de Mena:....* Juan de Mena. 1548 (M:D: y. xlviii). Toledo. Hi trobem, també, interessants notes manuscrites, a banda de nombroses marginalia manuscrites en espanyol: «Ju[an] Rod[r]igo mea». Amb els topogràfics «Prev. shelfmark: G.5.9.Arch. - Prev. shelfmark: K.14.Art. - Prev. shelfmark: 37.G.11.». Anem recopilant dades sobre procedència i pertinença. Un punt clau seria, trobar volums amb ex-libris d'alguna personalitat religiosa localitzable o d'alguna institució, monestir o convent desamortitzat.

³⁴³ Quart Baró de Metcalfe, va ser un funcionari a la «East Índia Company» i l'agent del governador general de l'Índia a la cort imperial de l'emperador mogol Bahadur Shah Zafar: METCALF, Thomas (1860–1920). *Imperial Connections: India in the Indian Ocean Arena*. Berkeley, CA: University of California Press, 2007.

11. Inventaris de desamortització

Inventario

de los códices y documentos mas preciosos e interesantes a la historia, que el Archivo general de la Corona de Aragon salvó y retiró del incendio del Monasterio de Benedictinos de S.^a Cucufate del Vallés el año proximo pasado junto con otros muchos papeles que debun clasificarse y presentarse al Creado Publico.

Libros manuscritos.

Manuscritos
Valencianos

Título o materia.

1	Meditations de la vida de J.C.	Papel.
1	Prohemium Monasterium	Pergamino.
1	De dilectione Dei et proximi = Tringitum quidam Albertinus instructum filium suum Vincentium. Est opus plenum sacra et profana con- ditione, scriptum optimo littera Saeculo XIII.	
1	Ordo divini officii transcriptum per Hieronymum Aguilas, Monachum S. ⁱ Cucuphatis Vallensis = 11 agosto 1526.	
1	Ynnuptiones medi et infimi ovi et Prussiae extantes et alibi	
1	Environ de morte dei Hieronymi	
1	Institutiones morales y rationes historicas y curiosas	Papel
1	Miraculane Antica	
1	Logica; y al fin, una que pone vision infernal	
1	Questiones super libro de anima	
1	Exemplos mistichs	
1	Collatio, o reflexiones sobre las virtudes y los vicios	
1	Grammatica Jacobi Burgensis	
1	Ordinatio divini officii secundum consuetudinem Monasterij S. ⁱ Cucu- phatis Vallensis	
1	Sanctum Iesu Christi Evangelium secundum Mattheum = apertillado	Pergamino.
1	Carta de S. ^t Bernat a su germania, traducida al catala per Antoni Conals, sobre las virtudes y los vicios	Papel.
1	Petri Jacobi Numeris Valentini in opuscula epistolarum generum	
1	Grammatica G. Arnaldi supra Priscianum minorem	Pergamino.
1	Sermones sanctorum	

Fig. 1. Inventari de desamortització del monestir de San Cucufate. Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, sig 2-245-5.

Inventario

de las libros que precedentes del extinguido Monasterio
de las Hellanas estan en poder y custodia de la Comision
Cientifica y Artistica

de
Verida.

ARCHIVO
 BIBLIOTECA
 2-49-2

UNIVERSITAT_{DE}
BARCELONA